

વિશ્વ શાંતિનો ❀ ❀ વિનાશ.

પ્રકાશક,
કાન્તિલાલ લક્ષ્મીશંકર ભટ્ટ,
ક રાં ચી,

સર્વ હિંસ્ર સ્વાધીન

કરાંચી મધ્યે કેમ્પબેલ સ્ટ્રીટમાં આવેલા “વ્યાસ પ્રીન્ટીંગ
પ્રેસમાં” વ્યાસ ભાઈશંકર પ્રાગણ્યે છાપ્યું

પ્રત ૫૦૦)

(સને ૧૯૨૬.

મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૭૬૯ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દિવ્યશાંલિને દિવ્યાશ

વિષય ૬ : ૩

પ્રસ્તાવના.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ યુગમાં સામાજિક સ્થિતિને લાગુ પડે તેવી કુટુંબ બોધક દુકા નવલીકાઓએ વાંચક વર્ગમાં વિશેષ પ્રિયતા મેળવી છે. એટલા માટેજ સમાજના હિતસ્વી પરમ લેખકો આવી દુકા સામાજિક વાર્તાઓ યોજે છે.

આ વિસમી સદીમાં દેશમાં વર્તી રહેલી સ્ત્રીઓની વિવિધ દુર્દશા અને સામાજિક દુર્દશા તરફ નજર નાખતાં જોઈએ. પણ વિશેષ લાભ જન સમાજને આલેખવામાં આવે તેટલો પરોપકારજ છે. અમુક દુર્દશાને પ્રાપ્ત થયેલ મનુષ્યોને આવા વાંચનથી ચિમકી લાગી, પોતાના અવિધ્યના હિતનું જ્ઞાન થાય તેનું પુણ્ય જેવું તેવું નથી.

બાળ લગ્ન અને વૃદ્ધ લગ્નના પ્રતાપે દેશમાં વર્તી રહેલ મહાધીર પાતકો આખરે ફળ શું લાવે છે તે તો જોઈ શકો છો. તેમજ આજના યુગના શરમાળ, નિર્બળ અને આત્મબળ વગરના તેમજ અધુરું બોલેલા યુવાન વિદ્યાર્થીઓ કેવી મામુલી જીવન નૌકામાં બેસીને, સંસાર સાગરમાં જાંદગીની બીષણતા ભરેલી સફરે ઉપડે છે, અને કેવી દુર્દશા અને આફતોને ભોગ થઈ મહાન ચિંતા અને ઉપાધી વહોરી લીએ છે.

આપણા સમાજમાં ગૃહ કલેશ અને કુટુંબ કલેશને ભોગ થઈ પડેલ અબળાઓના આર્તનાદ સુચવતું આ પુસ્તક વાંચકોને એક સરખો રસ અને બોધ આપી શકે તેમ છે. તેમજ આજના યુગના સ્વાર્થી સ્વજંદી નિર્દય મુડીવાદોના ખપ્પરમાં હોમાતા ગરીબ બેકાર યુવાનોની બચકર સ્થિતિ સુચવતું આ પુસ્તક સાહિત્યમાં યોગ્ય સ્થાન મેળવશે એવી મારી આશ્વા છે.

(૨)

જન સમાજમાં આવી ટુંકી નવલ કથાઓના વાંચનનો શોખ વધવો એ એક કલ્યાણુ માર્ગનું શુભ ચિન્હ છે. દુનિતિદાયક અને સમાજિક સ્થિતિ આલેખતી નવલ કથાઓના વાંચનથી ધર્મ, નિતિ અને પરાપકારનો લાભ મેળવવા ઉપરાંત સમાજના રૂઢી બંધનો સામે બંડ ઉઠાડવાનું નવું ચેતન પ્રગટાવશે.

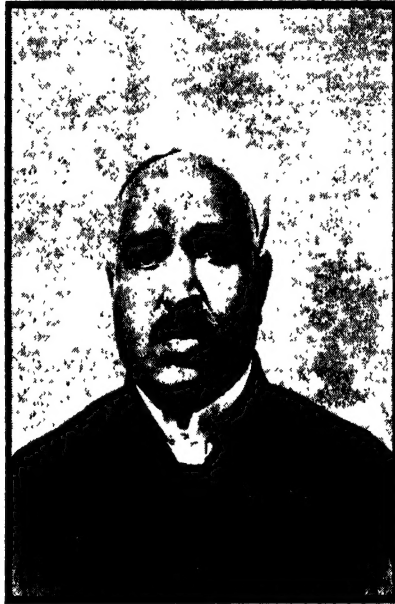
હું લેખક અને વિદ્વાન નથી. તથા મારા આ પ્રથમ પ્રયાસના પુસ્તકમાં અનેક ખામીઓ અને દોષ દ્રષ્ટિ ગોચર થશે, તેને માટે હું સર્વની ક્ષમા ચાચું છું, અને સુચ વાંચકોને સુધારી વાંચવાની વિનંતી કરું છું.

વિશેષમાં વાંચક જનોને વિનંતી છે કે પુસ્તકમાં દર્શાવેલાં સ્થળો અને વ્યક્તીઓનાં નામો કદપીત છે. જેથી વાર્તાની વસ્તુ સ્થિતિ અને નામો કોઈની પણ બદનક્ષીની આશયે આલેખાયેલ નથી, છતાં પણ કોઈ સુચ વાંચકોને જે વાર્તાની વસ્તુ સ્થિતિ મળતી રહેતી હોય, તો પોતા ઉપર પાઘડી પહેરી લઈ બદનક્ષી કર્યોતો આક્ષેપ મુકવો નહિ, એ મારી ખાસ વાંચક જનોને નમ્ર પ્રાર્થના છે.

કરાંચી, રણુછોડલેન.

તા. ૨૫-૩-૨૯

} કાન્તીલાલ લક્ષ્મીશંકર ભટ્ટ.

स्व० शेड श्री शोभराज येदुमल.

SETH SOBHRAJ CHETUMAL

"A Citizen Philanthropist"

He was the leading Citizen of Karachi City, was born at Sikarpur Sind in the year 1879. He was well educated in English & Sindhi.

After education he came to Karachi at the age of sixteen and shortly received guarantee of Messrs. Volkart Bros. His sweet speeches made men under his circumstances so glad, that those who had been under his Circumstances never fail to remember him.

During his business life he took part in many institutions and in many Corporations,

He was the member of Karachi Municipality for about twelve years from 1917 to 1928, and was also the Member of the managing Committee for 1925 and 1926, as well as of the Garden and Museum Committee for some years.

During this period he rendered use ful services to the City and was held in high esteem by his Colleagues on account of the business acumen, wide knowledge and experience and his emiable disposition.

He was philanthropic by nature and his munificent Charities specially in the direction of mother and child welfare work, will stand as a manument to his memory.

The well known Charities he has given as

- Rs. 40000/- Paid for "Karachi Kishndevi Maternity Homes" and "Seth Shobhraj Chatumal Dispensary."
- „ 20000/- Paid to Sukker Municipality for dispensaries and the Maternity homes.
- „ 7500/ To the Sind Scout head quarter for Scout training.
- „ 3000/- For Terrace in the Municipol Garden Karachi.
- „ 2000/- For Tenice Court in the R. G. M. Hindu Gimkhana.
- „ 2500/- To Shikarpuri Thansahib for light.
- „ 2000/- Given in "Hardwar" for Sikarpuri Dharmasala.
- „ 1500/- Given to Santan Dharma School. in Quetta
- „ 1000/- For Animals trough at Garden Quarter.
- „ 1000/- Given to Sanatan Dharm School to erect a room on Seth "Shobhraj's name and a band also
- „ 100/- To the Maratha Union Club

Such wellknown charities are not given by any Sindhi up to the time. His well known charities are examples to the rich and wealthy men to follow him. His well known Charities are denoted through out Sind and Bombay Presidency. He has offered Agriculture Silver Champion Cups to Karachi Culb, Hindu Gimkhana, and to Sind Baluchista Club, and gave chance to pulic in the games.

He also always watched early the rise of national Manufacture, and in business life, he received the Chance of the president of the Karachi Indian Merchant Association, also he was the president of Karachi Social Service league.

On the day of 20th November 1928, at 6-30 p. m. the sad and untimely death of Seth Sobhraj Chetumal, which occurred at the residence in Garrikhata, is deeply regretted by a large circle of his friends and the citizens of the Karachi. The sudden death at the untimely of 49 years made great sad news to all. The immediate Cause of his death was the after effect of the operation due to Corbuncles Seth Sobhraj Chatumal President of the Karachi I. Merchants Association and the Social Service league, was a generous hearted gentleman of whom Garrikhata in particular and the City of Karachi was proud. For 30 years he lived as a leading business man and had Consistent good luck all along. He thought of several objects of public good and donated for a Maternity Home and Women's Dispensary. He was one of the few who had modern progressive idea of philonthropy, among his recent gifts are a little park terrace, educational institutions, Sports Gymkhana etc.

He helped a large number of poor people as well as deserving institutions. During the last one year alone he gave over Rs. One Lac for various charities, some of his other public activities were that he was a first class

Honorary Magistrate, a position where he worked most Conscientiously and honestly, a Member of the Society for the prevention of Cruelty to animals and various other Communities for public services and philanthropy. Still he will in the prime of life and his death will be deeply mourned by a large Number of his friends throughout Sind and for this I offer my heart felt condolence to the Sons and relations of the deceased. He left three Sons the eldest Seth Sugnomal an active assistant in his Karachi Business for some years, the second Seth Tejumal looking after the Zamindari, and the last Seth Bhugwan is a student. Seth Sugnamal is a young man of 28 doing already his fathers business.

Seth Sobhraj was the generous hearted Hindu I have not seen like him in Karachi, and he had a family of Children absolutely devoted to him. On account of this worthy citizens lost in his mark of respect on 21st November following Institutions and all the markets and courts were closed.

N. S. D. Civil Engineering College.

M/s Volkart Bros.

Karachi Municipality. and Sukker Municipality:

All Schools and Colleges.

C. Coronation College.

Amil Association.

Prem Mandli

Broker's Bazar.

Karachi Indian Merchant Association

R. G. M. Hindu Gimkhana

શેઠ મુગનામલ શોભરાજ ચેટ્ટમલ

**Kanya Maha Widhyalay
Social Service League.**

This all institutinos feeling of sorrow at the untimely death of Him, one of the great philanthropists of sind who devoted his life and money for the good of the people of his province, an express their heart felt sympathy with his family in thir sad bereavement. In this way Karachi lost a hero who devoted his life and money for poor peopls.

Had Seth Sobhraj Chatumal been alive for a few years more, he would have been given the title of "Rao Bahadur" by Government

At present Seth Sugnamal is the gardian of his family and all the work .done by him, is under taken in his incharge.

In this way for his wellknown services to the City and for his kind gentleheart I dedicated this book in his present, and he promised me to get it publish but soon after few months he died unfortunetly, and my work was postponed for a time. Seth Sugnamal his elder son came to know this matter, and has gladly help me to get this book publish, for this I am very much thankful to him and for his family.

KANTILAL L. BHATT.

(૮)

સ્વ. શેઠ શોભરાજની સંક્ષેપ રૂપ રેખા.

ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં એમનો જન્મ શિકારપુરમાં થયો હતો. અદિ યોગ્ય ઇંગ્લેન્ડ અને સિંધીનો વિદ્યાભ્યાસ મેળવી, કરાંચીમાં સોળ વર્ષની નાની વયે પ્રથમ આગમન કર્યું. અહીં થોડા વખત પછી તુરતજ વહેપાર ધંધામાં જોડાતાં એમની વિશેષ કુશળતાએ મેસર્સ વોલકેટ ષ્ઠર્સની ગેરંટી ધોકરની પદવી મેળવી આપી. એમનામાં રહેલાં સાહસ, પરાક્રમ, ઉત્સાહ વૃન્તિ, આદી ગુણોને લઇ આ ધંધામાં અગ્રસ્થાન આ બળગથી મેળવ્યું, અને દેશના ઉદ્યોગી વેપારની ઉન્નતિના ધ્યેય તરફ વિશેષ લક્ષ રાખી, દેશી વહેપારીઓના સાહવાસમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી કરાંચી ઇનડીયન મરચાંટ એસોસીએસનના પ્રમુખનો ઉંચો હોદ્દો ભોગવ્યો. મરહુમની કદાવર પ્રતાપ ભરી મુર્તિ સર્વ કોષ્ઠને આકર્ષણ કરે એવી હતી. એમનામાં રહેલી સાદાઇ, ગરીબો ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ ભાવ, નિરભિમાન વૃન્તિ, લોકહિત રાધના ઇત્યાદિ શુભ સંપત્તિથી મરહુમ જાહેર સંસ્થાઓ, મંડળો સમાજો અને કારપરેશનોમાં હાજરી આપી લોક સેવાના દરેક કાર્યમાં ખત પુર્વક અગ્રગણ્ય ભાગ લેતા.

ઇ. સ. ૧૯૧૭ થી ઇ. સ. ૧૯૨૮ સુધી કરાંચી મ્યુનિસિપાલિટીના કાઉન્સિલર તરીકે સારી સેવા બજાવી. તેમજ ગારડન અને મ્યુઝીયમ મેનેજીંગ કમીટીના મેમ્બર ઘણો વખત સુધી રહી કૃતાર્થ થયા. કરાંચી સોશીયલ સર્વીશ લીગ અને પશુ રક્ષણ સંસ્થામાં પણ ઘણો વખત સુધી મેમ્બર રહી સેવા બજાવી, તેમજ ઓનરરી માજિસ્ટ્રેટ તરીકે લાંબી અને લોક પ્રિયતા સંપાદન કરનારી કારકિર્દી ભોગવી. એ ઉદાર દિલ શ્રીમંતે વિદ્યાર્થીઓ, વિદ્યાલયો,

શેઠ તેજુભલ શાહરાજ ચેડમલ.

અનાથ આશ્રમો સંસ્થાઓ અને ઔપધાયોને તન, મન અને ધનથી જોડતી જરૂરીયાતો પુરી પાડી અમર કિર્તિને પ્રાપ્ત કરી ગયા. છેલ્લાં બે વર્ષમાં એમણે એક લાખથી પણ વિશેષ આપેલી ઉદાર સખાવતો, સર્વ કોષ્ટ શ્રીમંતોને ઉદાહરણ લેવા રૂપ છે. કરાંચી કીશનદેવી મેટરનીટી હોમ્સ, સખર શોભરાજ ચેટલુમ ડીક્ષ-પેનસરી, સ્કાઉટ્સ ટ્રેનીંગ કોલેજ, મ્યુનીસીપલ ગાર્ડનમાં પારક અને ટેરેશ, ઇત્યાદી એમની અમર કૃતિઓ એ ઉદાર દિલ શ્રીમંતનું સુસ્મરણ કરાવતી મહાલે છે. તારીખ વીસમી નવેમ્બર ૧૯૨૮ ના રાત્રે, ફક્ત એાગણપચાસ વર્ષની નાની વયે એમનું એકાએક થોડી માંદગી બોગવી અવસાન થયું. આ ખેદજનક બનાવથી સર્વત્ર શહેરમાં શોક પ્રસરાઇ ગયો હતો.

આ ખેદજનક બનાવથી કરાંચી અને સખર મ્યુનીસીપાલ ઓફીસો, શાળાઓ, વાલકર્ટ ડાયર્સની ઓફીસ, ફોરોનેશન કોમર-શીઅલ કોલેજ, હિંદુ જીમખાના ઇત્યાદી સંસ્થાઓ મરહુમના માનમાં બંધ રાખવામાં આવી હતી. અને શોકની મીટીંગો ભરી દિલસોજી બતાવી હતી અને એમના કુટુંબને આશ્વાસનના પત્રો મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા.

એમનામાં રહેલી નિષ્કામવૃત્તી, અગાધ પ્રમાણીકતા, સાહ-સિક મકમતા, સ્વજાતિ તેમજ અન્ય જાત સેવાની પ્રબળ સત્ક્રિય ઇચ્છા, નિર્દોષ ઉદાર સહૃદયતા, સાર ગ્રાહિ બુદ્ધિ મન્તા અને આનંદ

(૧૦)

પ્રીયતા વિગેરે ૧૫શી રહેલી શુભ સંપાતથી આકર્ષાઈ નિસ્વાથ
આશા વગર પ્રેરાઈ આપની અમર કિર્તિમાં આ " વિશ્વ શાંતિનો
વિનાશ " નામે પુસ્તક સ્નેહ સંબંધના સ્મરણાર્થે આપના અમર
આત્માને સમર્પી કૃતાર્થ થાઉં છું.

કરાંચી
રણુછોડ લેન.
તા. ૨૫-૩-૨૬

} આપનો શ્રેયેચ્છુ,
કાન્તીલાલ લક્ષ્મીશંર ભટ્ટ.

રક્ત બિંદુ.

વિ. સ. ૧૬૫૬ મહા ગુજરાતને માટે પ્રલયનો કાળ હતો. ત્રણ વર્ષના સતત કાળ સુધી દેશમાં કોઈ પણ સ્થળે વૃદ્ધિ થઈ ન હતી. માનવ જીવનને અન્ન અને પાણીના શાપાં હતાં.

સકલ સૃષ્ટિના પાલક પિતા પરમાત્મા પણ તે વખત માનવ જીવનની એટલા જોવા નિષ્કુર હૃદયે આંખ મીંચામણી રમી રહી, વિષે ક્ષાંતિના વિનાશનું ખ્યેય રાખ્યું હોય તેમ સર્વ સ્થળે જણાતું હતું. આ પ્રલય કાળના પુરમાં મનુષ્ય મનુષ્યના ભક્ષ માટે તરપર થયાં હતાં. માત પિતા ક્ષણિક અન્ન માટે અંદર અંદર વિશ્લેષ કરી, પોતાનાં બાળકો તરફનું વાતસલ્ય ભાન છુટી રહ્યાં હતાં. આવા પ્રલય કાળના પ્રસંગે મનુષ્યો પોતાની કિર્તિ અને ધર્મનું વિરચરણ કરી, કેવળ ક્ષુધા તૃપ્તિ અર્થેજ આત્મ રક્ષણ મેળવવા એક સ્થળથી બીજે સ્થળ ભટકી રહ્યાં હતાં. મનુષ્ય જીવન ઉપર એ કુદરતી કારમી કોપ હતો. એક તરફ મહા દુષ્કાળનું પ્રચંડ વાદળ ચડી આવ્યું હતું અને બીજી તરફ જીવલેણ અસાધ્ય રોગનો ઉપદ્રવ વિશેષ થઈ પડ્યો હતો. અસંખ્ય મનુષ્યો અને પશુઓ આ મહા કાળના કાળચક્રના ખપ્પરમાં હોમાઈ, આત્મ યજ્ઞો કર્યા હતા. આવા ભુખમરા અને અસાધ્ય રોગના ઉપદ્રવની વિપરીત સ્થિતિમાં માનવ જીવનને પોતાના દિવસો નિર્જામન કરવા દિવસ પર દિવસ જીવતા હતા.

આવા કઠીણ દુષ્કાળના પ્રસંગે, બેશાખ માસના સુર્યના

અખર તાપમાં, મધ્યાન સમયે એક તરૂણ ધોડેશ્વર ઉજાડ વન વગડા વટાવતો, નિર્જળ સરિતાઓ નિહાળતો એક નિર્જન રસ્તા ઉપર અશ્વને હંકાર્યે જતો હતો. તેની મુખાકૃતિ પરથી જણાતું હતું હતું કે તે કોઇ ગુઢ વિષયોના વિચારમાં મગ્ન થઇ, મનમાં આવતી નવીન ઉર્મિઓને દબાવી દેવાનું સામર્થ્ય કરી રહ્યો હતો. ક્ષણિકમાં અશ્વની લગામ ખેંચતો, ક્ષણિકમાં અશ્વની વિશેષ ગતી કરાવતો, પોતાના મનમાં આવતી નવીન ઉર્મિઓને રોકવાનું સામર્થ્ય કરતો, અશ્વને જમણી કે ડાબી બાજુ જવાના સંકેત કર્યા વગર જ્યાં અશ્વ દોર્યે જતો હતો તે તરફ ગમન કરતો, એ તરૂણ યુવાન એક ગામ નજીક છેક આવી ચડ્યો.

ગામનું મુખ્ય પ્રવેશ દ્વાર નજીક આવતાં અશ્વ ઉપરથી નીચે ઉતરી, અશ્વને પાછળ દોરી, ગામમાં પ્રવેશી, એક પથરના નાના સરખા મકાન પાસે અટક્યો. તેના શુભ આગમનની ખબર પડતાં, એક વિરઘેલી વિયોગીની સહોદરાએ તેની સામે આવી ઓવારણાં લીધાં. આવા અચાનક એ યુવાનના આગમનથી જરા આશ્ચર્ય પણ સુહર્ષ થઇ એ વિરાગનાએ તેના યોગ્ય અતિથિ સત્કાર કર્યો, આગતા સ્વાગતા કરી કુશળ સમાચાર પુછી, અતિ વિયોગને લઇ સુહર્ષમાં બે ત્રણ અશ્રુ ખીંકીને વરસાવ્યાં. યુવાનનો અશ્વ સામે આવેલા જીર્ણ મકાનમાં બંધાવી સોહના અતિથિ સેવાના ગૃહ કાર્યમાં રોકાણી, અને યુવાન પણ લાંબી મુસાફરીના અતિ થાકને લઇ સામે પડેલી ખાલી ખાટ ઉપર વિશ્રામ લેવા બેઠો. ગૃહ કાર્યથી પરવાગતાં તેની સહોદરાએ તેના વિરતે યોગ્ય અન્ન પ્રાશન કરાવ્યું. અને અહ્ય આહાર ગૃહી થાકથી

બાકુળ બનેલો એ યુવાન મકાન સામેના વિશાળ વૃક્ષની છાંયામાં ખાટ પાથરી તે ઉપર ક્ષણિક વિશ્રામ મેળવવા નિંદ્રાધીન થયો.

વિરસિંહ પરાક્રમી અને ધીરવીર રાજપુત હતો, તેનો જન્મ પવિત્ર રાજપુત કુટુંબમાં થયો હતો, છતાં પોતાના કુટુંબની પવિત્રતાની રક્ષા કરવા પ્રતિદિન યત્ન કરતો. બાહ્યા વસ્થાથીજ તેનામાં અદ્ભુત વિરતા, સાદસ અને જ્ઞાન જણાઈ આવતા હતા. વિર પુરોનાં જીવન ચરિત્રો સાંભળવાથી તેના ઉછરતા લોહીમાં નવું જોશ ઉત્પન્ન થયું હતું. જેથી રાજપુતનું શુદ્ધ લોહી તેની નશો નશમાં વહેતું હતું. પોતાની એકની એક બહેન યોગ્ય ઉમરની થતા તેનું વેરીશાળ પોતાની જ જ્ઞાતીના ઉચ્ચ જાતિ અભિમાની રૂપસિંહને ત્યાં કથું હતું. સનાં સંબંધીઓમાં પોતાની બહેન સિવાય આ જગતમાં અન્ય કોઈ હતું નહિ, આથી સગાં સંબંધીઓથી વિમુક્ત રહી પોતે એકાંત મય શાંત જીવન ધરવર સ્મરણ અને નિત્ય કર્મમાં ગાળી પોતાનું જીવન વ્યતીત કરતો.

પોતાની યોગ્ય સ્થિતિ પ્રમાણે ગૃહમાં બે ચાર ભેંસ ગાય, મોડા ઇંડાદિ પશુ ધન પણ હતાં, તેમજ ખેતી પણ હતી આથી પોતાનો જીવન નિર્વાહ ચલાવવા કોઈ પણ જાતનું કષ્ટ પડતું નહિ. અને દિવસો સુખમય નિર્ગમન થતા આવતા.

વિશેષમાં વિરસિંહ કોઈ પણ વ્યસન કે કંઈ આદી વસ્તુઓથી વિમુક્ત હતો, એથી નિર્ઝંક ખર્ચથી બચતાં, યોગ્ય સંપત્તિનો પણ સંગ્રહ થયો હતો.

આવા સુખમય દિવસો વિરસીંહને થોડો વખત ટક્યા એટલામાં પ્રલયકાળ રૂપ છપનીયા દુષ્કાળનું બિપણુ વાદળ મહા ગુજરાત ઉપર ઘેરાઈ આવ્યું. છપનીયો દુષ્કાળ સર્વને માટે વિકટનો પ્રસંગ હતો. આવા કટોકટીના પ્રસંગે વિરસિંહના સર્વ પશુઓ દૈવ ઇચ્છાએ

ફાટી નીકળેલા અસાધ્ય રોગને ભોગ થઈ પડ્યાં અને એક પશુ બચવા પામ્યું નહિ, તેમજ વૃષ્ટિના અભાવે ખેતીમાંથી પશુ કોષ્ટ પશુ જાતની પેદાસ કે આવક વરસિંહને થઈ નહિ, આથી દુષ્કાળના પ્રથમ વર્ષેજ વિરસીંહને પશુ ધન અને ખેતીમાં નુકશાન વહોરવી પડી અધુરામાં પોતા પાસે હજારેકની મુડી રહી હતી તે પશુ આ વર્ષેજ પોતાની એકની એક બહેનનું વેવીશાળ કરતાં કરીયાવર કરતાં ખર્ચમાં ખર્ચાઈ ગઈ. આથી ઉપરા ઉપરી આવી પડેલા ખર્ચોઓએ અને કુદરતી કોપોએ તેની આર્થિક સ્થિતિ હેઠ નિર્બળ કરી દીધી. દૈવયોગે બીજું વર્ષ પશુ વૃષ્ટિના અભાવે નિર્બળ નિવડ્યું. આ કટોકટીના પ્રસંગે વિરસીંહ પોતાનું હૃદય હારી બેઠો. બે વર્ષ તો ગમે તે પ્રમાણે બહેપારીઓ અને શ્રીમંતો પાસેથી ધરો અને ખેતરો ગીરવી મુકી વીધેાટી અને મહસુલ ધર ખેતરનું ભરી નિર્વધને ચલાવ્યે રાખ્યું, પશુ આ વખત તેને કોષ્ટ પશુ સ્થળે એ આશા ન હતી કે પોતાને કોષ્ટ રકમ એકની બમણી લખી આપતાં પશુ ધીરે ?

રાજ્યના બે ત્રણ ધર્માણુ અધિકારીઓ વિરસીંહની પડતી જોઈ, વિરસિંહને મદદ દેવા બદલ ઉત્તરો વિદ્ય રૂપ થઈ પડ્યા, અને વિરસિંહની નુકશાનીમાંજ તત્પર રહેતા એક શ્રીમંત વણીક ગૃહસ્થનો આશ્રય લઈ આ અધિકારીઓએ રાજ્યને આડું અવળું સમજાવી વિરસિંહનાં ધર અને ખેતરોનો કબજો આપવા વિનંતી

કરી હતી, અને આ બદલ મોટી રકમ રાજ્યને આપવા પ્રસારત
કરી હતી. રાજ્યને પણ વિના તકલીફે આવો અલબ્ધ લાભ મળતો
જોઇ વિદ્ય સંતોષીઓના મતને ટેકા આપી અને જણાવ્યું હતું કે :—
જો વિરસીંહ એકાદ માસમાં બે વર્ષથી નહિં આપેલી વિધાટી અને
મેસુધની રકમ નહિ ભરી જાય તો તેના સર્વ સ્થળોના હકક તમેને
સોંપવામાં આવશે.”

વિરસીંહને આ વાતની જાણ થતાં તેનામાં કુબ્ધ અધિકારીઓ
અને રાજ્યના શાહી ફરમાન સામે કોપાગ્નિનો વૈર પ્રદીપ્ત થયો.
રાજ્યને પ્રથમ તો કુબ્ધાળને લઇ એકાદ વર્ષ વિધાટીની રકમ લાંબા
રવાની વીનંતી કરી, પણ તેની અપીલ તરફ જરા પણ લક્ષ આપવામાં
આવ્યું નહીં. અને થોડા વખતમાંજ હવે તો વિરસીંહને આક્રુષ્ટ
શાહી ફરમાન પણ મળી ગયું હતું કે :—“એક માસમાં જમે તે
યોગે રાજ્યની નીકળતી રકમ ભરી જાય અને નહીં ભરે તો ધર
અને ખેતર સર્વ રાજ્યને હસ્ત થઇ જશે.” વિરસીંહ ઉપર આવી
પડેલી આવી અણુધારી આફતોએ તેને મહાન સંકટમાં ધેરી લીધો
અને તેનું શરીર હેઠ ઘીંતામાં ફીણ થતું ગયું. રાજ્યના આવા
શાહી ફરમાનના કહીણ પ્રસંગે તેને કોઇ પણ આશ્રય રૂપ જણાયું
નહીં બે ચાર શ્રીમંત પ્રતીષ્ઠિત બહેપારીઓ પાસે છેલ્લી વખત મદદની
માથના કરવા ગયો અને એકના બમણા કરી આપવા વીનંતી કરી
તો પણ નીષ્ફળ નીવડયો. આમ બહેપારીઓ અને રાજ્યનો કેવા-
દાર બનેલો વિરસીંહ પોતાના કુટુંબની અને ધરની આબરૂ જાળવી
રાખવાના વીચારોમાંજ હવે મુગ્ધા કરતો.

માત્ર બે દિવસજ હવે તો રહ્યા હતા જો વિધાટી માટે

રકમની જોગવાઈ નહીં થયે તો પોતાને પોતાની આંખોએ જ પોતાની પડતી જોવાનો વખત આવી રહેલો હતો. પોતાની હિંમતમાં પોતાના પુર્વજોની ચાલી આવતી આગર કેવળ ધન માટે જ કલંકીત થઈ જશે એ આપદા એ તેનો વીચાર પ્રયત્ન બનાવ્યો.

જે ઘરમાં તેના પુર્વજો અને વંશજો એ ધન અને કીર્તિ સંપાદન કરી, સર્વ શ્રેષ્ઠ અગર કીર્તિ મેળવી ગયા હતા, તેજ કુળની અને એજ ભૂમિની ભયંકર સ્થિતિ જોઈ વિરસી હતા હૃદયમાં તે ભુમિ પ્રત્યે માન ગૌરવ ઉત્પન્ન થયું. રાજ્યના શાહી ફરમાન સામે અને પોતાની જન્મ ભુમિના ઉપભોગ માટે તત્પર થયેલા કુષ્ટ અધિકારીઓ સામે, પોતાની માતૃભુમિનું માન ગૌરવ યાદ આવતાં તેની નસે નસમાં એવું ઝતુન ભરાતું હતું કે પોતાની કીર્તિ અને ભુમિને પરતંત્ર અથવા અન્યના હસ્તમાં પોતાની હૈયાતીમાં તે ભુમિ નો ઉપભોગ નહિ થવા દેવા માટે પોતાના શરીરનું પ્રત્યેક રકત બિંદુનો વ્યય કરવાની તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી.

આજે એ દિવસ છેલ્લો હતો રાજ્ય તરફથી માણસ પણ આવી ગયો હતો કે :—“વિધેાદો કાંલે ભરી જાવ નહિ તો અથોગ્ય વર્તન થશે.” પણ આ વાત ઉપર તેણે આ વંખતે જરા પણ લક્ષ આપ્યું નહિ.

આવી પડેલી આપત્તિએ તેનામાં વિકાર ઉત્પન્ન કર્યો. તે છેલ્લે દિવસે તે પ્રભાતમાં ઉઠ્યો. આજ તેનો છેલ્લો આરામનાદ આગૃહમાં હતો. પ્રથમ તેણે વિકૃત ચહેરે ઘરમાં પડેલી સર્વ વસ્તુઓ એકી ટસે જોઈ લીધી અને દીર્ઘ વિશ્વાસ નાખ્યો આ સર્વ વસ્તુઓ અન્યના ઉપભોગ માટે તત્પર થશે તે તેનાથી સહન ન થયું, તેનામાં

એ આત્મજ્ઞ હતું કે પોતાના પ્રત્યેક રક્ત પ્રિંદુના વ્યયથી તે સર્વ વસ્તુઓનું રક્ષણ કરી રાજ્યના શાહી ફરમાન સામે ઝઝૂમી શકે. પણ શાહી હક્કર સામે ઝડપી થતાં જરૂર આત્મયજ્ઞ કરવો પડે અને આત્મયજ્ઞ થયા પછી તેના દુશ્મનોજ તે ભુમિ અને વસ્તુના ઉપભોગ માટે અપવિત્ર કરે, તે પણ વિરસીંહને ક્ષાત્ર ધર્મથી વિરુદ્ધ જણાયું. આથી વિરસીંહનું મસ્તક ભમવા લાગ્યું. થોડીજ પળ વિચાર કરી પોતાની સર્વ વસ્તુઓનો વિનાશજ કરવા એકાગ્ર થયો. ભાષિ સ્થિતિ તેને વિકટ જણાવા લાગી. જે ગૃહ તેનાં વંશજોએ અમર કર્તી કરી મેળવ્યું હતું તેજ ગૃહ સ્વહસ્તે ભરિમભુત કરવા વિરસીંહ તત્પર થયો. જે મકાન તેના પાપનું સાધન બન્યું છે, જેમાં જુદા અધિકારીઓની વાંછના છે અને બાળી નાખ્યેજ શાંતિ થશે. એમ તેને જણાયું. તે દિવસ પોતાના અશ્વની યોગ્ય ચાકરી કરી મુસાફરીને લાયક સંજ્ઞ કરી દીધી. ધરની સર્વ વસ્તુઓ રાત્ર રચીહું બારી બારણાં આદી સ્થળોને ધરના મધ્યમાં એકત્ર કરી તે ઉપર થોડા ઘાસ અને ગ્યાસતેજ છાંટી વાગ લગાવી દીધી. ધુમાડાના ગોટા આકાશ તરફ ઉડ્યા થયા. એ ધુમાડાના ગોટાઓમાં થોડીજ પળ અગ્નિની ભભકતી જવાળાએ દર્શન આપ્યાં. અને એકજ ક્ષણમાં તેનું વિદાસ ભુવન, તેનું આશ્રમ વિશ્રમા સ્થાન ભડભડાટ અગ્નિની મહાન જ્યોતિઓ વચ્ચે સળગી ઉઠ્યું. અગ્નિએ ઝપાટા સાથે સારાથે મકાનને કંબળે કંચું અને એ અગ્નિની ભભકતી જવાળાઓ જોઇ વિરસીંહના અંતરની જવાળા સમી. પોતાની બદનામીના અસ્તિત્વને ભાવિ પ્રજાના દર્શન માટે રહેવા દેવા કરતાં એના એક એક અવશેષનો સંપુર્ણ વિનાશ સ્વહસ્તે કરી ભુસ્સામાં વિરસીંહ જમગ

મારી અધારૂદ થઇ અગ્નિની ભભકતી જવાળાઓ નીરખતો ગામ બહાર પલાયન કરી ગયો. અગ્નિએ પોતાની ફરજ બજાવી અને મકાન થોડીજ વારમાં અસ્તિત્વ ખોઇ વિનાશ પામ્યું. એજ વિરમીંહ ભાગ્યના વિવેકાણુ મર્યોએ પોતાનું સર્વસ્વ અગ્નિને સમર્પિ આજ પરાધિન થઇ પોતાની એકની એક બહેનને ત્યાં આશ્રયી થવા અચાનક આવી ચડ્યો અને બહેને પણ સતત દુઃખાળ છતાં યોગ્ય અતિથિ સત્કાર કરી આશ્રય આપ્યો. રાજ્યને પણ “ભસ્મ ભુત સ્થાન” ની અને વિરસીંહના વક્ષણની ખબર પડતાં તેનાં આવાં વિકૃત બદલ તેને પકડવાનું શાહી ફરમાન કાઢ્યું.

સન્ધ્યા કાળનો સમય થયો હતો આકાશમાં ક્ષીણ લાલ રંગની છટા પ્રસરેલી હોવાથી એક પ્રકરની ઉદાસીનતા જણાતી હતી લાલ, પીળાં સફેદ અને કાળાં વાદળાં એક બીજાં ઉપર ગુંચવણી ખાઇ રહ્યાં હતાં. મંદીરામાં થતો થંખ ધન્ટાનો ધ્વનિ કર્ણુ બેઠક જણાતો હતો. પક્ષીઓ પોતાના માળા તરફ ઉડતાં જતાં હતાં ગંદ પવન કોઇ એક અજણા વેગળા સ્થાનકેથી પક્ષીઓનાં મધુર તાન ધસડી લાવતો હતો. આ અપૂર્વ શોભા સમયે એક વિશાળ પડતા સ્વચ્છ મકાનમાં બે રાજપુત યુવાનો અને એક યૌવના વાર્તાલાપ કરી રહ્યાં હતાં.

“કેમ વિરસીહ આજ તો તમારાં અધ્યાનક અમારે ત્યાં પગલાં !” એમ કહેતાં રૂપસીહ. વિરસીહના બનેલીએ થિંતામસ્ત બેઠેલા વિરસીહને પુછ્યું રૂપસીહના આ હૃદયબેદક શબ્દોએ વિરસીહને સમીત કર્યો અને તેના હૃદયમાં એકદમ ધકકો લાગવા જેવું થયું. નીચું જોઇ ખીન્ન સ્વરે વિરસીહે કહ્યું. “રૂપસીહ મારી એક વિનંતી છે તે તારામાં શકિત હશે તો માન્ય કરીશ, મારાં વિકૃત કરેલાં કર્મ બદલ અત્યારે મારી પાછળ રાજ્યનું લશ્કર પડ્યું છે તે ટુંક વખતમાં મને શોધતા અહિં ફરી વળશે. જો તારામાં અદ્ભુત વિરત્વ હોય તોજ મને રહેવાને આશ્રય આપીશ અને પ્રાણુની દરકાર કર્યા વગર મારાથી સંમિતિ કરીશ. અને ભય કર વિટબના-માંથી મહત્તે મુક્ત થવાનો રસ્તો બતાવીશ એ ધારીનેજ હું તારે ત્યાં આવેલ છું” વિરસીહના આ શબ્દો સાંભળી રૂપસીહની મુખા-કૃતિ જરા ઓંખી પડી. અને મુખ ઉપર સ્પષ્ટ ભયની રેખા જણાવા લાગી. ધરજતા સ્વરે રૂપસીહે વિરસીહને પુછ્યું. “કહે મારામાં જો સાર્મથ્ય હશે તો જરૂર મદદ કરીશ.” રૂપસીહના આ શબ્દોથી વિરસીહે પોતાની અથડતી રૂપસીહને સંભળાવી અને કહ્યું કે :- “સ્વધર્મ હું હજી જુલ્યો નથી, મહે માફ કર્તવ્ય પાલન કર્યું છે, અને તે બદલ મેં માફ સર્વસ્વ અગ્નિને આહુતિમાં સર્પાપિ, મારા યુર્યુ વિયુર્યુ થઈ જતા હૃદયને શાંત પાડવાજ આહિં આવી અડ્યો છું. જો તારામાં મને નીડરતાથી આશ્રય આપવાનું સાર્મથ્ય હોય તોજ હું રોકાઉં નહિં તો રળ લઉં !” એમ કહેતાં વિરસીહ મૌન રહ્યો.

થોડી વાર મૌન રહી રૂપસીહે સદજ ગભરાટથી કહ્યું :

“વિરસીહ તમે અત્યારે વખત તો જુઓ છે કે મનુષ્યને અન્ન

અને પાણીના શાંપા છે, દેવા કૃષ્ટી અને અમલદારોની કૃપા દ્રષ્ટી થઈ છે, તે પણ તમને આશ્રય આપવાથી હું ગુમાવીશ એમ મને જણાય છે! અમલદારોની તમારાં વિકૃત કર્મની ખબર પડતાં જરૂર તમારે અને મારે તે બદલ ભોગ થવું પડશે અને ઉલટા અમલદારો મહેને એમજ કહેત કરશે કે રાજ્યના ગુન્હેમારને ભણ્યાં છતાં કેમ આશ્રય આપ્યો? માટે તમારાં કરેલાં કર્મ બદલ મારે શિક્ષા ભોગવવી પડે અને મારી કહેતી થાય એ સદન કરવાની મારી શક્તિ નથી! તેમજ અત્યારે મારી એવી સ્થિતિ પણ નથી કે તમને પાંચ પચાસની મદદ કરી રૂણ મુક્ત થાઉં! માટે દેશ પાટણ, અમલદાર તરફ વિનાયગીરી માટે તત્પર થવું તેજ અત્યારે તમારે માટે ઠીક છે; માટે આજ પ્રમાતથી યોગ્ય ક્ષાગે તે ગોડવણ કરી મારાથી મુક્ત થશો; નહિં તો મારે પણ અસમ્પત્તાનું વર્તન એક સંબંધી અતિથિ તરફ ન છુટકે કરવું પડશે?” આમ કઠોર ઉદગારો કાઢતો, રૂપસીંહ, વિરસીંહ તરફ તીવ્ર દ્રષ્ટીથી નીહાળતો તુરંત ઉઠી નીકળ્યો.

વિરસીંહને પણ રૂપસીંહના આ હૃદયભેદક કટુ વાક્ય પ્રહારો શર સધાનને યોગ્ય જાણ્યા.

વિરસીંહની સહોદગ સોહના જે રૂપસીંહની ધમ પત્ની થતી હતી તે પણ પોતાના ભાઈ વિરસીંહની હૃદય ભેદક વિપરીત ઘટના જાણી પશ્ચાતાપ કરવા લાગી. પોતાના પતિનું પોતાના ભાઈ તરફનું આવું અવદીત વર્તન જોઈ પોતાના પતિ પ્રત્યે અણગમો ઉત્પન્ન થયો. એક વિર રજપુત છતાં, પોતાનો પતિ આંજો તેને ક્ષાત્ર ધર્મથી છેક અજ્ઞાત જણાયો. પોતાના ભાઈની આવી અધમ સ્થિતિ જોઈ શોક સાગરમાં ડુબી જઈ સોહના પોતાના ભાગ્યને ધીકારવા લાગી.

અને પ્રભુ તરફ દયાની યાચના કરતી એકાએક શોકમાં આ ઉદગારો બોલી ઉઠી. “ઓ ભગવાન ! એ પુરાણા ઉજવળ દિવસો આપ્યા ગયા; કીર્તી સ્વાભીમાનની તો માત્ર હવે બાળ રહીશું ?” આમ નિશ્ચામ નાંખતી પ્રભુ તરફ દયાની પ્રાર્થના કરતી અશ્રુ મારતી સોહના પોતાના ગૃહ કાર્યમાં વખત થતાં ગુચવાણી.

રૂપસીંહ અપવિત્ર બ્રહ્મ અને વિષયી હતો. વિવેક, મૃદતા અને મધુરતા તેની નવયુવાનીમાં જણાતાં નહિ. ગુલામી જીવન તેનું બ્યેય હતું. રાજ્યના એક બે વડીલ અમલદારોની ખુશામતો કરી તેને સંતોષી તેની કૃપા વળે વેપાર વણજના નાના સરખા ઇન્જરા મેળવી, યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે બાવ મુકી, પોતાનો જીવન નિર્વાહ વ્યતીત કરતો. આ રીતે તેણે પ્રતિષ્ઠા પણ મેળવી હતી. ગૃહસ્થિતિને યોગ્ય તેની પાસે સંપત્તિ પણ હતી. પણ તે સંપત્તિ માત્ર અન્યના હેતુ માટે ખરચાય તેમ હતી નહિ. સંપત્તિ છતાં તે પરાધીન હતો સ્વતંત્રતાના સ્વપ્નનો અનુભવ તેને છેકે સ્વપ્નને પણ હતો નહિ. તેના ગુલામી જીવને તેનું આત્મજીવન છેક ગુમાવ્યું હતું. અને એ આત્મજીવન જતાં આશ્રયે આવનારને યથા શક્તિ મદદ રૂપ થવું, તેનું પણ તે બાન બુદ્ધિ હતો. આમ અતિ લોભમય વૃત્તિને લઇ પોતાના ક્ષાત્ર ધર્મનું પાલન કરી શકતો નહિ અને ધર્મશીલ અને કર્તવ્ય પરાયણ રહી શકતો નહિ અને એ ક્ષાત્ર ધર્મ પાલન ન કરતાં આજ આશ્રયે આજનાર વિરસીંહ તેને દુકાળમાં અધિક માસ બળ્યો એમ સમજતો. વિરસીંહના આર્તથિ રૂપે તેને ત્યાં આગમન પછી રૂપસીંહ દીન પ્રતિદીન સીંતા મુગ્ધ રહેતો. વિરસીંહની સંકટમય સ્થિતિનું જ્ઞાન સાંભળ્યા પછી વિરસીંહને આશ્રય આપ્યા બદલ રૂપસીંહ પોતાની ધર્મ પત્ની સોહના

ઉપર પણ ચાંપતી દેખરેખ રાંખતો કે કદાચ વિરસીંહની વીપરીત સ્થિતિને લઈ સોહાનાનું દયાળુ અંતઃકરણ પોતાના ખાંધની વિપત્તિને લઈ ભોળવાઈ જાય અને ગુસ્સે રીતે ધન, માલ, દાગીના છત્યાદિ અજ્ઞાતપણામાં મદદ માટે અર્પણ કરી બેશે આમ ચિંતા મુઘ્ધ બનેલા રૂપસીંહ પોતાના સાળા વિરસીંહે આગળ ઉપર કરેલા અનેક ઉપકારોનું વિસ્મરણ કરી તેને ચોર, લુચ્ચો, ઠગારો છત્યાદિ ઉપનામો આપી પોતાની સ્ત્રી આગળ વિરસીંહના અવિશ્વાસના ખીજ રોપવાનું સાર્થક કરતો આવતો, અને વિરસીંહ ક્યારે વિદવ થાય તેજ ચિંતામાં મગ્ન રહેતો.

*

*

*

બે પ્રહર રાત્રી વીતી ગઈ હતી કૃષ્ણ પક્ષના દિવસે હોવાથી ચારે તરફ ધોર અંધકાર પ્રસર્યો હતો. રસ્તાઓ ઉપર તો એટલો બધો અંધકાર જણાતો હતો કે હાથ બે હાથ વેગળેની વસ્તુ પણ જણાવી મુશ્કેલ ! સમગ્ર મન ભુમિ તદન શાંત હતી. ચારે દિશા નિસ્તબ્ધ ! આકાશમાં ઝળકી રહેલા તારા અને પૃથ્વી ઉપર તેનું કિંચિત અનુકરણ કરનાર વૃક્ષ શાખાઓ ઉપર ઉડતાં સંજ્યાબંધ આગીમાં પતંગીયાંના કુદ પ્રકાશ વડે, અંધકારના રાજ્યમાં એક જાતનો બળબોળ મચાવ્યો હોય એવું કવચિદ કવચિદ દર્શન થતું હતું. મધ્ય રાત્રીનો ગંભીર સમય હતો. આ સમયે એક તરૂણ યૌવના, શાંત અને નિસ્તબ્ધ મકાનના એક સાંકડા ખંડમાં પ્રવેશ કરી રહી હતી. ધનધોર અંધકાર હોવાથી

તેને પગલે પગલે અડચણ નડતી હતી. બે ચાર હાથ ઢરતો પથ્થુ તેને સ્પર્શ રીતે જણાતો નહોતો, પથ્થુ ધીરના ગૃહથી પરિચિત હોવાથી જેમ તેમ આગળ જતી હતી. આમ અચડાતી કુટાતી માર્ગ ક્રમણ કરતી એ ધીરના નીચેના શયન ખંડ આનળ સામે આવેલા વિશાળ વૃક્ષની છાંયમાં મુતેલા એક માનવી પાસે નજીક આવીને અટકી.

આ અસ્પર્શ છાયા મુર્તિને પાસે ઉભેલી જોઇ તરૂંથી વીર વિરસીદે ચમક્યો! તેણે ઉચ્ચ સ્વરે પુછ્યું. “કાણુ અત્યારે મધ્ય રાત્રીએ?” તે છાંયા મુર્તિએ તરૂંથી વીરના સ્હામું ઓવી કહ્યું. “ભાઈ હું છું! હજી મને ઓળખી નહિ!” મુર્તિના કણ્ઠ સ્વર ઉપરથી તરૂંથી વીર વિરસીદે તેને ઓળખી તેના સ્હામું શોક સાગરમાં ડુબેલી જણાતી જાણ મુર્તિ ખીજ કાઢજ નહિ પણ તેની વિશ્વાસુ ભગીની “સોહના” હતી. વિરસીદે તેને ગંભીર સ્વરે પુછ્યું: “બહેન અત્યારે આવવાનું પ્રયોજન?” વિરસીદેનો આ પ્રશ્ન સાંભળી સોહનાના નેત્રમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં અને ખિન્ન હૃદયે બોલી “ભાઈ તારી ઉદાર અને ભવ્ય મુર્તિ દિન પ્રતિ દિન ક્ષીણ થતી જોઇ મારા હૃદય આનંદનો સર્વ નાશ થયો છે. તમે શુદ્ધ ક્ષત્રિય છો, આ વખત તમારા ઉપર સર્વ સ્મરણથી વિખન્તિનો વરસાદ પડી રહ્યો છે તે સર્વને છુટી તમો પક્ષ અને વિરત્વને અધિક મુદ્દપવાન ગણ્યું છે. એક બ્હીકણુ અને

પાખંડી સાથે તમે અને પાણી ગ્રહણ કરાવી મારી કિર્તી અને આબરૂ અને ક્ષાત્ર ધર્મને હાની પહોંચાડી છે ?” મારા હૃદયેશ્વરે કરેલા તુચ્છ અપમાન માટે જન પણ માહું લગાડશો નહિ ! અને તેના તરફ તીવ્રદ્રષ્ટિ આણુશો નહિ, તમે મેળવી આપેલો યશ અને ગૌરવના રૂણ ચુકવી આપવાનો અશક્ય લાભ અમારે આંગણે આવેલ છે પણ તેનામાં એ આત્મબળ રહ્યું નથી કે તમારી અતિથી સેવા કરી રૂણથી મુક્ત થાય. તેમજ તમેએ કરેલો મારા ઉપર અગાધ કૃપા મારાથી વિસ્મરણ થાય તેમ નથી, તો તે બદલ રૂણ મુક્ત થવા મારી પાસે ગમે તે યોગે ગુપ્ત બચાવેલો આ એક સુવર્ણ હાર પાંચ, પચાસનો છે તે તમે તમારી આપ-નિતે લપ્ત રિવકારી મને રૂણ મુક્ત કરશો ! તેમજ આ વાત મેં તમારા બનેલીને જણાવી નથી તો ક્ષુદ્ર ભેટ માટે તમારે કશો બચ કે સંદેહ રાખવાની જરૂર નથી, તો આ વાત તેને જણાવ્યા વગર તેનું મુખાર્પણ પણ જોયા વગર આજ પ્રભાતમાં યોગ્ય લાગે ત્યાં રવાના થઈ જશો. એક સ્ત્રી જાતી તરીકે મારી પાસે બદલો વાળી આપવાનું બાળું સાર્થક શું હોય ? આમ સુવર્ણહાર અર્પતી સોહના મૌન રહી વિરસીંહે ઉતર આપતાં પહેલાં એક વખત સોહનાના ફિક્કા ઉતરેલા મુંબ તરફ જોયું, જોતાં જોતાં તહેના મનમાં વિચાર થયો કે “ શું બદલો, કેના તરફથી બદલો ? રૂપસીંહ પાસેથી કે સોહના પાસેથી ? રૂપસીંહે કરેલા અપમાનની વાત સાંભળીને કેના હૃદયમાં

સખત આધાત થશે ? એક ક્ષુદ્ર ભેટનો સ્વિકાર કરી પોતાની કીર્તિને
 ધુળમાં ફેળવી તેનાથી મૃત્યું અધિક ત્રિપ જણાયું. કદાચીત
 રૂપસીંહને આ સુવર્ણ હારની મદદ લીધાનો ધોષ અને પડે તો, પોતાની
 બહેન સોહના પાસે રૂપસીંહ તીરસ્કારે અને કગારા ચોર તરીકે
 પોતાને ઝાળખાવે તો સોહનાને કેવું બચકર દુઃખ થાય ?” આમ
 વિચારો આવતાં વિરસીંહના મનમાં સોહનાની ક્ષુદ્ર ભેટનો
 સ્વિકાર કરવાની ઇચ્છા થઇ નહિ. ભવિષ્યમાં રૂપસીંહ તરફથી
 સોહનાને ચિરદાળ મહેલું સાંભળવા માટે દુઃખી થવા દેવી તે તેને અયોગ્ય
 લાગ્યું. આથી વિરસીંહે સોહનાને નિશ્ચય પુર્વક સુવર્ણ હાર
 ક્ષુદ્ર ભેટ તરીકે સ્વિકારવાની ચોકખી ના પાડી. પણ સોહના તેમ
 સમજે તેમ હતી નહિ, તેણે તો બાર દષ આશ્રય કરી
 સુવર્ણ હાર વિપત્તીના સ્મારક તરીકે અર્પણ કરી, પ્રજાતમાં તેને
 વિદાય થવાનું સુચવતી, એકા એક અધિકારમાં ધીમે પગલે અદ્રશ્ય
 થઇ ગઇ.

વિરસીંહને આ વસ્તુનો સ્વીકાર કરવો તે અધર્મ જણાયું.
 પણ આવી પડેલી આપત્તિમાં લોભને વશ રાખવો એ કામ મહાન કઠિન
 હતું. એક મહાન વિપત્તિમાં તે ભેટ તેણે હવે વિના પ્રત્યેક સ્વિકારી અને
 પોતાની સહોદરા સોહનાના દયાળુ અંતઃકરણને ધન્યવાદ આપતો
 વિચાર મુગ્ધ બન્યો, અને અદ્ય ભેટને પોતાની કમરમાં રાખી
 પથારીમાં ધીમે ધીમે નિદ્રાધીન થયો.

આજ પ્રજાતમાં હિંદતાં વિરસીંહને અપશુકન જણાયો. અતિ

આધિ શોક અને વિપત્તિઓએ સખત બનેલી તેના શરીરની સંકુલિતો

ક્ષય કરી નાંખ્યો. આજ પ્રભાતમાં તેનું શરીર તેને અંધાંગ વાયુના
 અસાધ્ય રોમના પંજમાં સપડાએલું જણાયું. પથારીથી ઉઠવા તે
 બ્યાકુળ થયો પણ સર્વ વ્યર્થ હતું. તેને જણાયું કે જરૂર અધર્મને
 લાઇ એક અદ્વિતીય ભેદ રૂપસીદિના ખબર વગર ગૃહી તે મહા પાપનું
 આ ફળ હતું. તેના નેત્રમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં અને પોતાની આ
 સ્થિતિ જોઇ સોહનાને જુમ પાડી અને સોહના આવી
 પશુ ખરી. શરીરનું સમસ્ત બળ સંગ્રહ કરી તે પથારીમાંથી ઉઠવા
 સમર્થ થયો પણ ફરી ચિત્તની અવ્યવસ્થાને લાઇ પડી ગયો. તેના
 વિરત્વ ગૌરવનો યશ અન્યને મળ્યો. વીરને બદલે બહીકણને યશ
 મળ્યો. તેના પ્રાણની નિષ્કુળ આ કાંક્ષાએ પ્રાણને હયમઆવી
 મુક્યા. એક ઉંડા નિશ્વાસ સાથે શરીરની કેટલીક શક્તિ વાયુ મંડળમાં
 ઉડી ગઇ અને મુઝા પામી ધડાક દેતો પૃથ્વી પર પટકાઇ પડ્યો.
 હવે તેના મુખમાંથી શબ્દ પુટતો બંધ થયો. જાણે તેની સર્વ શક્તિનો
 કોપ થઇ ગયો તેમ થઇ ગયું. તેનું શરીર ચરચર કંપવા લાગ્યું.
 તેનું હૃદય શૂન્યકાર થઇ રહ્યું હતું. તેનાં નેત્રો નિસ્તેજ શીકકાં
 જણાવાં લાગ્યાં તેના નેત્રમાંથી વહેતાં અશ્રુનો પ્રવાહ હવે અટકી પડ્યો.
 પોતાના વિકૃત કર્મનું પ્રાયશ્ચિત આત્મચક્ષુ ધારી ગંભીર સ્વરે
 તેણે જુમ પાડી “ઓ પ્રલયકાળના મહાકાળ શુ મારી
 આ સ્થિતિ” એમ કહેતા કમરમાં ખોસેલી તીક્ષ્ણ કટાર
 પોતાના હસ્તમાં લઇ પોતાની વિશાળ છાતીમાં ખોસી દીધી ! અને
 તુરતજ રક્તનો પ્રવાહ ચાલુ થયો ! અને ક્ષણિકમાં તેનું સર્વ
 ચૈતન્ય હુપ્ત થયું ! અને તેનો અમર આત્મા આત્મહત્યા
 કરવાના ગુન્હા બદલ પરમાત્મા પાસે હાજર થયો. આવો હૃદય
 ભેદ દેખાવ જોઇને દુઃખી સ્થિતિ ભોગવતી સોહનાના મુખ મંડળ
 ઉપર એકા એક શોકની છાયાં પ્રસરી રહી. તેણે તેના મૃત્યુ શરીરને

(૨૭)

બરોબર તપાસી લીધું. માત્ર શરીર એકલું જ પડ્યું હતું ! ચૈતન્ય નહોતું ! તેજ સમયે સોહનાનું ચિત્ત ભંજિત થયું. સહોદરની પ્રેમ પુર્ણ શુભ સાંભળી તેના હૃદયનું અને મુખ ઉપરનું દુઃખ દુર થયું કુદરે રૂપસીઈ, પાસે આવતો. જોષ સોહનાએ પાસે પડેલી તીક્ષ્ણ કટાર પોતાના હાથમાં લીધી અને વિરસીઈની છાતી પર માથું રાખી “વિર-આ-આવી !” એવા ઉદ્ગારથી કટાર પોતાની ખાતીમાં ખોસી દીધી ! પગવારમાં વિરસીઈના શરીરમાંથી નીકળેલા રક્ત પ્રવાહમાં, સોહનાની છાતીમાંથી નીકળતો રક્ત પ્રવાહ મળી ગયો !

ધુળમાં પડેલાં અને ભોલીથી ખરડાયેલાં બંને લામ્બ બહેનના નિઃશ્વ, નિઃપ્રાણ શરીર તરફ આંસુ વર્ષાવતો રૂપસીઈ સ્થિર દ્રષ્ટિએ જોષ રહ્યો.

જ્ય ભારતિ.

શબ્દ પુષ્પિમાનો ચંદ્ર એકાએક આકાશની વચમાં હસી ઉઠ્યો હતો. તેની હાસ્ય છટાથી ગમસ્ત જગત હસી રહ્યું હતું. આકાશમાં એ ચાર તારાઓ ચળકાટ ભરી રહ્યા હતા. સરોવરનાં સ્વચ્છ જળમાં ચંદ્રનો પડછયો પડતો હેવાથી જળપથુ દ્હેરો સઘ રહ્યાં હતાં. ચંદ્ર જળમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ પાડી સરોવરની છાતી ઉપર ચુંબન કરી રહ્યો હતો, અરેઓ વાયુ જળને સ્પર્શ કરી નરંગો ઉત્પન્ન કરતો હતો અને ચંદ્ર સ્થિર ચિન્તે સરોવરના મધુર જળની શોભા વધારે તે જતો હતો. સરોવરના કિનારા ઉપર આવેલા સુંદર મહેલનું પ્રતિબિંબ જળમાં પડતું હોવાથી એક પ્રકાશની અપુર્વ શોભા જણાતી હતી. પર્ગથિયા ઉપર મહેલ સ્વચ્છ પ્રકાશ પડતો હોવાથી જાણે પર્ગથિયાં સગેમર પરના બનાવેલા હોય તેમ જણાતું હતું. સ્વચ્છ જળવાળા સરોવરની એવી મન દરબી શોભા, સર્વના હૃદયને મસ્ત કરી દેતી હતી આ અપુર્વ શોભા સમયે ગુજરાતનો ગર્વિષ્ટ સુભો દિલાવરખાં પોતાની નાની સન્ધી ત્રિદાર નૌકામાં ત્રિદાર કરી રહ્યો હતો એ ચાર પ્રસિદ્ધ ગઘૈયાઓ પોતાની મધુર રંગ રાગણીને કંઈસ્થ આલ્હાપ એક પછી એક છોડયે આવના હતા, અને મદિરામાં અકચુર બનેલો દિલાવરખાં કાંઈ વખત આ અલ્હાપના અતિ દર્શમાં આવી જતા, છુલ્લં અવાજથી “હોતે હો-હોતે હો” નો પ્રતિધાવ કરી આલ્હાપમાં ભંગ કરી મુકતો હતો. થોડી વાર રહી છેલ્લાં રહેલા ગઘૈયાએ પોતાની સુંદર સારંગી પર મધુર ગાયનની શરૂઆત કરી તેના કંઈ-આલ્હાપે દરેક ગઘૈયાઓને અને દિલાવર

ખાંનને એક વાર પોતાના તરફ આકર્ષ્યા. જાણે તેનામાં અન્યના હૃદયમાં પ્રવેશ કરવાની શક્તિ હોય, તેવી તેના ગાયનમાં તે વખત શક્તિ હતી. અને તેણે વાજાંત્રના મધુર નાદ સાથે હૃદયમાં ઉત્સાહ ભરતું, હૃદય સાગરને જોશથી ઉછાળતું “પરી સુરત માયાની લાવણ્યતાનું” પ્રસિધ્ધ ગીત ગાવું શરૂ કર્યું. તે પરી સુરત લાવણ્યમય ગીતે નાજનના ગવૈયા અને દિલાવરખાનના હૃદયને તે વખત ડુધાવ્યું! અને એજ ગીતે દિલાવરખાનના સુતેજા વિકારી હૃદયને જમોડ્યું! ગીત સમાપ્ત થતાં તાળીઓનો ગડગડાટ થઇ રહ્યો, અને ચારે તરફથી પ્રસંસા સુચક શબ્દો સાંભળાયા. દિલાવરખાનના પૌવનનું રકત આ લાવણ્યમય ગીત સાંભળી તેના મ્હોડા ઉપર ચડી આવ્યું, અને ક્ષણવાર વિહાર નૌકામાં શાંતિ પ્રસરી રહી. દિલાવરખાને “માયા” ના પરી સુરત રૂપની પ્રસંસા ગવૈયા આગળ સાંભળી, માયાને પોતાની હૃદય વલ્લભા બનાવવાને દુષ્ટ વિકાર ઉત્પન્ન થયો, અને નવિન સ્વપ્નો તેના અંતર પટમાં ઉભરાવા લાગ્યાં. અને ગર્ભે તે યોગે તે કન્યા “માયા” નું પાણી મહાશુ કરવાના વિચારમાં લીન થયો. ગર્ભેયાને પણ તે કન્યા રત્નનું સ્થળ, ઠેકાણું અને જાલી પુછી, યોગ્ય શિરપાવ આપી, વિહાર નૌકાને રાત્રિ અતિ વ્યસ્તિત થઇ હોવાને લઇ કિનારા ઉપર પોતાના આવેલા સુંદર મહેલ તરફ દોરી; અને ક્ષણિકમાં ગવૈયાઓ અને દિલાવરખાન સુંદર મહેલ તરફ અદૃશ્ય થઇ ગયા.

દિલ્હીના બાદશાહ ઔરંગઝેબ આ વખતે આર્ય ધર્મને પાયમાલ કરવા બેનસા પ્રયત્નો કરી રહ્યો હતો અને આર્યોને નિરંજનવામાં રાંચ પણ

બાકી રાખતો નહિ. તહેની જીભી અસી ધર્મ ઝનુની સમશેર ભારતની સધળી દિશાઓમાં, અનેક અન થ જનોના રસ્તે રેડતી અનેક સૌભાગ્ય વતીઓના સૌભાગ્યનું હરણ કરતી, “દિન-દિન” ના ભયંકર શબ્દો ઉચ્ચારતી અનેક દેવાસયોના ધ્વસ કરતી ફરી રહી હતી. ગુજરાતમાં પણ આ અસીએ પોતાનું ભયંકર કામ આરંભ્યું. અનેક પ્રકારની પાપમાલી ઔરંગઝેબના ફરમાનથી ગુજરાતનો સુબો દિલાવરખાન કરી રહ્યો હતો અને પ્રજા દીન થઇ આ સર્વ આફતો મૌન રહી સહન કરી લેતી આ ધર્મ ઝનુની સમશેરની સામે થવા રાજપુત મંડળેશ્વરે “મારવું કે મરવું” એજ મત્ર હવે જપી રહ્યા હતા.

આ વખતે માલદેવ સુર્યપુરનો મહાદેવ પોતાનો વિજય ધ્વજ વામ ત્રીસ નાનાં ગામડાઓમાં ફરકાવી રહ્યો હતો. સુર્યપુરની વીર જીમીનાં અન્ન જળ અને હવાના રજકણોમાંજ વીરત્વ ભરેલું હતું અને તેથી તેનું સેવન કરનાર વૃદ્ધથી બાળક પર્યંત સર્વ ગતુષ્થો વીર ઉત્પન્ન થયા હતા. માલદેવ ધીર, વીર અને ન્યાયી હતો. પ્રજા એજ પોતાનું સર્વરૂપ છે અને પ્રજા એજ પોતાનો પ્રાણ આત્મા છે એમ સમજી માલદેવ સૈવ પ્રજાના લાભમાંજ મળતો રહેતો. દિલાવરખાનની ધર્મ ઝનુની તલવાર કોઈ વખત વિપત્તિનું વાદળ નજીક લાવશે તે વાત તેના સાંભળવામાં આવી હતી. અને તેણે વિચાર્યું “કે એ ધર્મ ઝનુની તલવારને પોંચી વળવું એજ ક્ષત્રિઓનો પરમધર્મ છે; અને તે માટે પોતાનું તન, મન અને ધન અને રાજ્ય પણ સર્મપણ કરવું પડે તે બદલ અફસોસ હતો નહિ; આથી માલદેવ આ વિપત્તિના વાદળની આગમજ ધર્મ ઝનુની તલવારને પોંચી વળવા સર્વ તૈયારી કરતો આવતો. માલદેવને પોતાની એક પ્રિય

પત્ની દ્વારા એક સુંદર કન્યા રતન પ્રાપ્ત થયું હતું તે કન્યાનું નામ “ માયા ” હતું. માયાએ માલદેવને જીવ-પ્રાણ સ્વરૂપ હતી. માયા ઉપર તેનો જેટલો પ્રેમ હતો તેટલો અન્ય કોઈ ઉપર નહતો. માયા એ ખરેખર માયાજ હતી. મુખ ચંદ્રમા જેવું આંહાદકારક, આંખ સુરેખ, રૂપ અને લાવણ્યતા નાક તલના યુગ જેવું નાજુક, હાંત તેજસ્વી કાન શોભાયમાન, બોલવું મંજુલ, આવી માયા સૌ કોઈને આકર્ષવાને શક્તિમાન હતી. તેનાં રૂપ અને લાવણ્યતાએ સર્વ સ્થળે પ્રસંસા મેળવી હતી. અને તેનું પાણી ગૃહરણ્ય કરવા, તેના રૂપ-મંથી ઝરતા અત્રત પાન કરવા, અનેક યુવાનો તત્પર થયા હતા. આજ પ્રભાતમાં માલદેવ પોતાના એક બે છટ મિત્રો સાથે વાર્તા-લાપ પોતાના વિશાળ મહાલયમાં કરી રહ્યો હતો, ત્યાં એક કાસદ અથ ઉપરથી ઉતરી મહાલયમાં પ્રવેશી અગત્યનો પત્ર માલદેવના હસ્તમાં સોંપી, કાસદ વિદાય થયો. પત્ર ફેડતાં માલદેવને જણાયું કે તે પત્ર ગુજરાતના સુળા દિલાવરખાન તરફનો હતો અને સરહદના વિશ્લેષનું સમાધાન કરવા રૂબરૂ મળી જવાનું ખાસ આમંત્રણ હતું. માલદેવની સરહદનો અમુક ભાગ અન્ય મંડળેવરો પચાવી પાડવા માગતા હતા. આ બંધન પ્રણે વખત થયા આ સરહદનો વિશ્લેષ અંદર અંદર ચાલી રહ્યો હતો. ઉવટે આ વિશ્લેષની સમાધાનીનું કામ અન્ય બે મંડળેવરો એ મળી દિલાવરખાનને સોંપ્યું આથી દિલાવરખાન તરફના આવેલા ખાસ આમંત્રણને જ્ઞાન અપી બીજે દિવસે માલદેવ ગુજરાતના સુળા દિલાવરખાન તરફ બે આંર અંગ રજૂકાને લઈ રવાના થયો.

પ્રભાતનો સમય હતો. સહસ્ર રશ્મીધારી સુર્ય નારાયણ ભગવાન પોતાના સુવર્ણમય શિરણોને પ્રગટાવીનેનભો મંડળને ઉજ્જવલતા.

અર્પી ભુમિ પરની મૃત્તિ કાને પણ સુવર્ણ રૂપ બનાવી મેલી
 ઔદાર્યનું દર્શન કરાવી રહ્યા હતા. વસન્ન રૂતના પ્રભાતની સુખદ
 શીતલ વાયુ લહરીનો મન્દ સંચાર માનવ ત્વચાને સુખ અર્પી તેઓને
 મુખે ઋતુરાજના ગુણકથન કરાવી રહ્યો હતો. રાત્રિને નિવૃત્તિમાં
 ગાળી પશુ પક્ષીઓ અને માનવીઓ પુનઃ પ્રવૃત્તિનો સ્વીકાર કરતાં
 જણાતાં હતાં. અને માનવીઓ જીવન નિર્વાહના વ્યાપારમાં યુક્ત થઈ
 શાન્તિનો ભંગ કરતાં હોય તેમ જણાતું હતું. આવા આનંદ જનક
 સમયે ગુજરાતનો સુખો દિલાવરખાન પોતાના વિશાળ મહાલયના
 એક સુશોભિત ખંડમાં એક સુંદર રત્ન જડિત આસન પર સાદા
 પોષાકમાં સજ્જ થઈ વિચાર મુગ્ધ બેઠો હતો. ગત રાત્રિએ વિહાર
 નૌકામાં ગંગેયા તરફથી “માયા” નું રૂપ અને લાવણ્યતાની પ્રસંસા
 સાંભળી તેના કામાન્ધ હૃદયમાં વિષય વાંચ્છનાની આગ સળગી રહી
 હતી. તેના દરેકે દરેક રોમાંચ વિષયથી સળગી ઉઠ્યા હતા. અને આ
 વિષય વાંચ્છના તૃપ્ત કરવા પોતાના હિત, અહિતનું પણ બાન ભુલ્યો
 જણાતો હતો ! તેની બુદ્ધિ ખૂબેર મારતી જણાતી હતી. તેના અમૃત
 મય રૂપનું બાન ધરતો દિવાના જેવો થઈ જતો ! અને તેને પોતાની
 હૃદય વલ્લભા બનાવવાને બાન ભુલ્યો થઈ, “કેવી રીતે
 તેને મેળવી શકાય” એજ ચિંતા તેના મનમાં રાત દિવસ ઘોળાયા
 કરતી. લોભ ખેતાવીને અથવા જોર ભુલ્લમથી, ગમે તે રીતે માયાને
 તાબે કરી પાટનગર લાવવી એવોજ વિશ્વય તેણે મનમાં હવે કર્યો.
 પોતાના એક બે મિત્રોની સલાહથી એક નવીન કપટ જાળ રચી !
 અને સરહદના વિશ્લેષનું સમાધાનનું બાંનું સુચવી માલદેવ “માયા”
 ના પિતાને પોતાની પાસે મળી જવાનું આમંત્રણ મોકલાવ્યું.

ત્રણ દિવસે માલદેવ પાટનગર આવી પહોંચ્યો. દિલાવર-

ખાનને આ ખચ્ચર થતા પોતાના વિશાળ મહાત્રયની પાસેજ વિશાળ મક્કનમાં ઉતારો આપ્યો. બીજો દિવસે માલદેવને પોતાને ત્યાં બોલાવ્યો અને એક ઉત્તમ આસન પર બેસાડી યોગ્ય આદર સત્કાર કર્યો. ક્ષણિકવાર અન્યેન્ય વાર્તાલાપ કરતાં દિલાવરખાને સ્મિત કરી કહ્યું. “માલદેવ મેં સાંભળ્યું છે કે તમારે ત્યાં એક કન્યા રત્ન છે. મારી મરજી છે કે તે કન્યા રત્નનો હસ્ત મારા હસ્તમાં અર્પી તમે મશહૂર થાઓ, તે બદલ હું તમોને સર્વ શ્રેષ્ઠ પદવી અને જગીર સોંપી કૃતાર્થ થામશ અને દુનીઆના એશઆરામ ભોગવી આપ પણ કૃતાર્થ થશો.”

માલદેવથી ધૈર્ય હવે ન રહ્યું. દિલાવરખાન કંઈ પણ બોલે તે પહેલાં. માલદેવ ગાળી ઉઠ્યો. નામવર ! એકવાર આપના અંતરને પુછો કે આ ધર્મ છે કે અધર્મ ? શું મારી પુત્રીને યવનના હસ્તમાં અર્પી મારા આત્માનું કલ્યાણ કરે ? નામવર ! જ્યાં સુધી આ દેહ છે ત્યાં સુધી તો હું મારી પુત્રીને અન્ય ઝાતીના હસ્તમાં જવા નહિજ દઉં ? “માલદેવ વંધારે ન બોલ. તને ઉપદેશ આપવા માટે નથી બોલાવ્યો. તારા માટે એકજ માર્ગ ખુલ્લો છે કે તું તારી પુત્રી “માયા” મારા હસ્તમાં સોંપવા સુ ઇચ્છા દર્શાવ.” માલદેવના નેત્રો લાલ થઇ ગયાં તેની નસેનસમાં ધર્મ જુસ્સો બાપી રહ્યો. “દિલાવરખાન ! આખા જગતનું રાજ્ય મળે, ઇન્દ્રની સમૃદ્ધિ મળે. કુબેરનો ભંડાર મળે તો પણ મારી પ્રિય પુત્રીને અન્ય ધર્મનો અંગીકાર કરવા નહિજ સુચવું.” દિલાવરખાનથી આ વાક્ય બાણો હવે સહન ન થયાં. ‘પકડો એને ! એને તરતજ પકડો !’ દિલાવરખાનનો હુકમ થતાંજ ચાર મુસલમાન સિપાઇઓએ માલદેવને બેડીઓથી ઝકડી દીધી. ‘હે દિલાવરખાન બાંધે લે ! આ જડ શરીરને

એ તે કર! પણ વશ થનાર તો મુકત છે. મદારા અંતરના આજ્ઞા આજ્ઞામાં ધર્મ પ્રેમના ઉજ્જવલ સત્ત્વો પ્રકાશી રહ્યાં છે એને દયાવવા મારા હૃદયને વશ કરવા તો જગતમાં કોઈ શક્તિવાનજ નથી.' આટલું કહેતાં વીર માલદેવ શાન્ત થઈ રહ્યો. 'લઈ જાઓ લઈ જાઓ' દિલાવરખાનનો હુકમ થયો. અને આ હુકમને અમલમાં મુકવા ખીજે દિવસે વિજળીની પેઠે અમકારા મારતી ધર્મ ઝનુની તલવારે માલદેવનું મસ્તક ધડયાં જુદું પાડી નાખ્યું.

માલદેવનું હૃદયભેદક ખુન કર્યા પછી દિલાવરખાને એક પ્રયંત્ર સૈન્ય સુર્યપુરને ઘેરા લાલવા મોકલ્યું અને "માયા" ને જીવતી પકડી લાવવા સેનાપતીને હુકમ કર્યો. આ હુકમને અમલમાં મુકવા સેનાપતિએ સુર્યપુરને ઘેરો ઘાટો માલદેવની ગર હાજરીને લઈ સુર્યપુરના સેનાપતિએ પણ આ યવનો સામે કેસરીયાં કર્યા. હર! હર! અને અલ્લા! અલ્લા! ના ધ્વનિથી રણભુમિ ગર્જના કરી રહી. વિર નરોત્તી રણ ગર્જના, કાયરોના પોકાર અને ધાયલ થએલાઓની ચીચીઆરીના પ્રતિ ધ્વનિથી સંગ્રામ ક્ષેત્ર વિશેષ ભયંકર દેખાણું. યુદ્ધ ખુબ જોશમાં ચાલવા માડ્યું. બંને પક્ષોના વીર નરો મરણીયા થઈ લડવા લાગ્યા. યવન સૈન્ય અધીક હોવાને લઈ ગર્વિષ્ટ અને ઉન્મત બનતું જતું હતું. તેઓની ચળકતી તલવારો અનેક શતરૂઓનાં માથાં રણભુમિ ઉપર ગપડાવી દીધાં વિર રજપુતોએ જાતીય અભિમાન અને દેશનું રક્ષણ કરવાની ફરજ સમજી, ઉત્સાહમાં આવી પ્રગળ પ્રતાપ પુર્વક હતીયાર ચલાવવા માંડ્યાં પણ શત્રુની ગાંઠ રોકવા સમર્થ નીવડ્યું સૈન્યમાં ધીમે ધીમે ભંગાણુ પડવા લાગ્યું. અને પરિણામ એ આવ્યું કે વિજય હક્કમી યવનો ઉપર પ્રસન્ન થઈ લાગ્યેના પ્રવાહ કર્યો. સુર્યપુરનો સેનાપતી

મરાણો અને યવન મિપાહીઓના મારા આગળ રાજપુતો ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય કરવા લાગ્યા. અને મર્વ રજપુતોના માથાં રણમાં રખડાવી દીધાં? સુર્યપુરની સ્વતંત્ર ભુમિ રાજપુતોએ ગુમાવી દીધી સાથે માલદેવનો ઉજ્જવળ યશ પણ ધુળમાં મેળવી દીધો ! અને માલદેવની ઉડતી વિજય પતાકા તે દિવસથી સુર્યપુરમાં ચિગકાલને માટે ન શ્વ પામી ! યવન સૈનીકોએ પણ સુર્યપુરમાં યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે લુટ ચલાવી. અનેક દેવાલયોનો ધ્વંસ કરી તૂટી મેળવી. આ કંઈના જનક વૃતાંત માયાને કાને પડતાંજ તેનું હૃદય ગભગભ ઉડ્યું. પોતાના પિતા, માતા, દેશ અને રાજ્ય સર્વસ્વનો વિનાશ જોઈ તેનો આત્મા શોક સાગરમાં ડુબી ગયો. યવનોને પોતાના મહાદાયમાં પ્રવેશતા જોઈ તેણે એક ભયંકર ચીસ પાડી ! અને ગંભીર તથા શાંતપણે બોલી. “ઓ પ્રભુ મારા સતિત્વનું રક્ષણ કરજે; હજી સુધી આ પવિત્ર દેહ તદ્દન પવિત્રજ છે. અને આ યવનોના હસ્તમાં એ દેહ આવતાં જરૂર બ્રષ્ટ થશે !” આમ વ્યાકુળતાથી બોલતી માયા એકાએક બેભાન થઈ ઢળી પડી. એટલામાં યવન સેનાધીપતી પણ મહાહાયમાં છેક પ્રવેશી ચુક્યો હતો માયાને આમ બેભાન પડેલી જોઈ તેને લાગ્યું કે :—“જરૂર વીર બાળાએ આત્મહત્યા કરી હશે” પણ તેની નજીક જતાં માયાનો પ્રાણ વાયું રૂંધાતો જોયો અને સ્મિત કરી થોડીવાર મનમાં વિચાર કરતાં એકી ટસે જોઈ રહ્યો :—

“આહા આ તેજ “માયા” છે કે જેને મેળવવા દિલાવરખાન વ્યાકુળ બન્યો છે ! આ તેજ માયા છે કે જેને માટે અનેક દાવ પેચ બેલી

અનેક આત્માઓને રણયુદ્ધ કરવા પડ્યા!" આમ સુંહર્ષથી અભીમાન દરનો ખેલાન બનેલી " માયા " ને ઉંચકી સેનાધીપતી મહાલયની બહાર નીકળ્યો; અને તુરત બચેલા સૈનીકો સાથે પાટનગર જવારવા નો થયો.

*

*

*

પાછલા પ્રકરણમાં બનેલા બનાવને પાંચ સાત દિવસ વીતી કાળ પ્રવાહમાં મળી ગયા હતા. યવન સેનાપતી માયાને જોર જીલ્લમથી પકડી, સુર્યપુરને ભસ્મીભુત કરી, રાજપુતોનો પરાજય કરી પાટનગર આવી પહોંચ્યો હતો. ગુજરાતનો સુખો દિલાવરખાન આ સુંદરીને જોઈ અતિ આનંદ પામ્યો પોતાને પોતાની પ્રિય વસ્તુ અગાધ પરીશ્રમે મેળવાઈ છે એ જાણતાં જરા હર્ષના અભીમાનમાં આવી ગયો! અને સત્કાર સહિત માયાને પોતાના મહાલયના ત્રિશાળ દિવાનખાનામાં તહેમને રહેવાની ગોઠવણ કરી આપી. અને બે ચાર દાસ દાસીઓ તહેની સેવામાં રાખી સર્વ વાને તેને સુખ ઉત્પન્ન થાય એવી વ્યવસ્થા દિવાનખાનામાં કરી રાખી.

માયાને બે ત્રણ દિવસો દિવાનખાનામાં નજર કેદ તરીકે અતીત થયા પણ તેને કોઈ પણ વાતે એન પડતું નહિ. એક સ્થળથી બીજે સ્થળ દિવાનખાનામાં બટકતી. એક પલંગ ઉપરથી બીજા પલંગ ઉપર આજોટતી વિચારોનો આવેગ તેને અમ્મદય થઈ ઉઠ્યો. આજ બે દિવસ થયા નિંદ્રા દેવીએ તેનાથી રોપ કર્યો હોય તેમ જણાતું હતું. આમ માયાનો ધણો વખત જગૃત અવસ્થામાં જ પસાર થતો અને તેના મસ્તકમાં ધોળાતા વિચારનું સામ્રાજ્ય વધતું ગયું. પોતાના મનની સ્થિતિ અન્ય દાસ દાસીઓના જાણવામાં ન આવે તે માટે બે કાળીયા બોજન કરી શયન મંદિરમાં જઈ પંગલ

ઉપર પડતી. અને સર્વ બારી બારણાં બંધ કરી પોતાની દુઃખી સ્થિતિ તરફ દ્રષ્ટ્ય કરતા તારાઓનું અવલોકન કરતી, પોતાની પુર્વ સ્થિતિનો ખ્યાલ આવતા તેની આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી અને મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો. “અહો હું કેવી હતભાગીની મારા એક માટે દિલાવરખાને કેવાં નિય કૃત કરી સુર્યપુરનો વિનાશ કરાવ્યો હજારો ક્ષત્રીઓની રક્ત ધારા ચલાવી. અરે એ દુષ્ટ મૌન્દર્ય તું મારામાં ક્યાંથી ભરાણુ કે મારે માટે સર્વસ્વનો વિનાશ થયો. મારા માટે નીચ યવન મોહાંધ બન્યો; અહો પ્રભુ તારી અકળગતી છે ! ઠીક છે ! હું જોઈ છું ! ભલે દેહ લગ્નથી દિલાવર ખાન યશ મેળવે. પણ મારા દેશનું, પિતાનું અને જન્મ ભુગિનું “જનુંતી વેર” મારી નસો નસમાંથી પણ આ દેહ છે ત્યાં સુધી નાશ થવાનું નથી અને નાશ થશે પણ નહિ ! અને એ “જનુંતી વેર” નો હું બદલો વાળીશ ત્યારેજ મારા પુર્વજોનો આત્મા સ્વર્ગે સંચરશે અને પરંજય છતાં વિજયવંત કહેવોશે ! મારા શિયળ વૃત ભંગ કરવાને તત્પર થયોલો એ કામાંધ દિલાવરખાનનું વૈર કદી ભુલીશ નહિ ! હે જીવ તું ધૈર્ય ધર ! શીકર નો કર ! એ દિલાવર ખાનનો હું થોડાજ વખતમાં અંત આણીશ !” આમ વિચાર આવતા તેનું શુદ્ધ લોહી નશો નશમાં વહેંચા લાગ્યું એટલામાં દિલાવરખાનમાં વિચાર મુગ્ધ બનેલી માયા પાસે દાખલ થયો. માયા આ યવન સરદાર દિલાવરખાનનું રાક્ષસી મુખ જોઈ પ્રથમ તો ધ્રુજ પણ ધૈર્ય રાખી, લજ્જિત થઇ હોય એવો ભાવ દેખાડ્યો. દિલાવરખાન તો તેની મુખાકૃતિ જોઈ સ્તબ્ધ થઇ ગયો. વારંવાર તેણીને ચરણથી મસ્તક પર્યંત ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો. થોડી વાર મૌન રહીને બોલ્યો ‘માયા ! ખરે, તારી લલિત લેખને અને વાંકી બકુરીમાં આખા જગતનું સૌન્દર્ય કેમ નહિ જણે એકું થયું’

હોય! ત્હારી પાસે એસી જગત સમસ્તને આનંદમય સુખમય જોઈ
 છું. આ જગતમાં સુખ નથી એમ કહેનાગને મુખજ માનું છું. 'સ્મિત
 હાસ્ય યુક્ત વદને દિલાવરખાને કહ્યું. માયા લજ્જાથી નીચું જોઈ
 રહી અને એક પળે શબ્દ કૃત્તવંતી કામી તરફ બોલી નહિ. તેને મૌન
 રહેલી જોઈ ફરી દિલાવરખાને કહ્યું. "માયા તું કહે તે પ્રમાણે
 હું કરવા તત્પર છું! જો તું મારા હૃદયને આઘાત કરી પ્રેમ તારો
 નહિ અર્પે તો જરૂર બળજોરીથી પણ હું તારી સાથે લગ્ન કરી
 મારી મુરદ મેળવીશ? માટે મારી વિનંતી છે કે આગળ ઉપર
 બનેલા સર્વ વૃતાંતને ભુલી જઈશ! અને તે બદલ મને ક્ષમા આપીશ?
 જો તારા પિતાશ્રીએ ખુશીથી તારો હસ્ત મને સોંપ્યો હોત તો
 મારે પણ આવું નીચ કૃત્ય કરવું પડત નહિ? માટે સર્વ શોકનું
 વિસ્મરણ કરી અપ્પટ દોહત અને વૈભવ ભોગવી એશઆગમ કરી
 વૈભવ વિલાપના સાધનો ભોગવી લે!" આમ કહેતો દિલાવરખાન
 સ્નેહ પુર્ણ દ્રષ્ટિએ માયા તરફ થોડો વખત જોઈ રહ્યો અને થોડી
 વાર રહી દિવાનખાના બહાર ચાલ્યો ગયો, અને કિંચિત પણ
 અવાજ થયા વગર દિવાનખાનાના ગુપ્ત દ્વાર બંધ થયા.

*

*

*

આ વાતને પાંચ દિવસ વીતી ગયા. માયાનું દેહ લગ્ન જોર
 ભુદ્ધથી દિલાવરખાન સાથે થઈ ચુક્યું. રાજ્યમાં સર્વ સ્થળે આ
 અમીર દંપતીની લગ્નની ખુશાલીમાં આનંદ વર્તાઈ રહ્યો હતો.
 આજે પ્રેમીઓની દૈહિક મિલનની પ્રથમની મધુ રજનીતો વખત
 આવતો જતો હતો. સંબંધયાનો સમય થવાને બે કલાકની વાર હતી

ત્યાં દિલાવરખાન માયાના દિવાનખાને આવ્યો. માયાએ પોતાના રૂપ અને સૌન્દર્યમાં વિશેષ સૌન્દર્ય પ્રેરવા કરકંકણ, રેશમી ઝરીયન વસ્ત્ર, કઠી મેખલા પદ નુપુર તથા તિલક ગિન્દી આદિ અલંકારોથી નૂતન શોભાની વૃદ્ધિ કરી રાખી હતી. દિલાવરખાન આ વખતનું વિશેષ રૂપ અને લાવણ્ય જોઇ વિશેષ કામાંધ બન્યો અને સ્મિત ઉદગારે કહ્યું. “ માયા તારા દર્શનના લાભ માટે પ્રજાજનો અને અધિકારી વર્ગ મહાલયની નીચે એકત્ર થયું છે. માટે આપણી વિશાળ અગાસી ઉપર આવી તારું તેજસ્વી મુખડું તેઓને ખતાવી તેઓના ચિત્ત પ્રકુલીત કરીશ એવી મારી ઇચ્છા છે ! ” થોડીવાર માયા આ ઉદગારો સાંભળી મૌન રહી અને આ બંને દંપતિ વિશાળ ગગન ચુંબી મહાલયની અગાસીમાં પ્રજા વર્ગને દર્શન આપવા આવીને ઉભા રહ્યા. માયાએ પોતાની તેજસ્વી મુખાકૃતિ બહાર નીચે પાડી અને જોયું તો હજારો માણસોની મેદની વિશાળ મહાલયને ઘેરીને દર્શનની ઉત્કંઠાએ એકત્ર થઇ હતી, માયાને હવે “ ઝનુની વૈર ” નો બદલો લેવાનો અલભ્ય લાભ મળ્યો. તુરંતજ પોતાની રેશમી ઝરીયન સાડીમાંથી એક નાની પ્રવ હી ઉઘડી પદાર્થની શીશી કાઢી પ્રજા વર્ગ તરફ આતુર નયને હર્ષના ભુલંદ અવાજે કરતા દિલાવરખાનના રેશમી સજ્જ થયેલા વસ્ત્રો ઉપર ચોતરફ ઊંડી દાઢી. દિલાવરખાન આ જોઇ એમ સમજ્યો કે માયા મધુ રજનીના પ્રથમ દિવસને લઇ હાસ્ય મસ્કરી કરી રહી છે, પણ થોડોજ વખત થતાં આ પ્રવાહી પદાર્થને સુર્યનો તાપ લાગતાં, વિભૂષિત વસ્ત્રો સાથે દિલાવરખાન એકાએક સડસડાટ અગ્નિની જ્યોતિ વચ્ચે ઘેરાઇ ઉઠ્યો ! અને વસ્ત્રમાંથી ઝરતિ જ્યોતિઓએ દિલાવરખાનને ત્યાંજ મહાલયની અગાસી ઉપર બાળીને ભસ્મ કરી મુક્યો ! કૃત્તની કામાન્ધ ગુજરાતનો સુખો દિલાવરખાન એકાએક “ ભસ્મભૂત ” થયેલો જોઇ માયાનો અંતર આત્મા શાંત

થયો માયાને હવે જણાયું કે તેણે પોતાના પિતા માલદેવ ! માતૃ
ભુમિ ! અને હજારો ક્ષત્રીયોના ઝનુની ગૈરનો બદલો યોગ્ય વાળી !
પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરી નીચ કામાન્ધને ઝનુની ગૈરનો બદલો
આપવા સાર્થક કર્યું છે, એમ જણાતાં, માયાએ વિશાળ ગગન યુગ્મી
મહાક્ષયની નીચે વહેતા સ્વચ્છ સરોવરના પાણીમાં, અગાથી ઉપરથી
“નયભારતિ” ના ભુલંદ ઉદ્ગારથી પાણીમાં અંપલાયું; અને એકજ
ક્ષણમાં સરોવરના ઉંડા પાણીમાં અદ્રશ્ય થઈ જળ સમાધી લીધી.*

---

* કલ્પિત, વસ્તુ અંગ્રેજી ધણા ફેરફારથી.

સન્યાસ.

વિહારીલાલ સાહિત્ય રસીક હતો. સાહિત્ય તહેને મન પ્રાણુથી પણ અધિક વસ્તુ હતી. સાહિત્યને દિપાવવા અને વિશેષ રસ પ્રેરવા પોતાનું તન મન અને ધન સર્વસ અર્પણ કરી નિશ્ચીત તેની સેવામાં રહી પોતાનું સાર્થક કર્યું જતો. પ્રાણુથી પણ પ્રિય સાહિત્યને સમજી તેના ઉ-નેજન અર્થે વર્તમાન પત્રોમાં લેખ આપતો, શુકસેલરો માટે યોગ્ય રસિક પુસ્તકો રચતો, મુદ્રણયોમાં પ્રેક્ષા તપાસતો, અને આ રીતે પોતાને જે યોગ્ય રકમ મળતી તે ઉપર સંતોષ મानी પોતાનું જીવન આનંદ પુર્વક વ્યતીત કરતો. તેની મિત્રનામાં સૌ કોઈ પ્રસન્ન રહેતું, અને તેની હાસ્યમય મુખાકૃતિ કિંચીત પણ વિપત્તિના શોકની છાયા દર્શાવતી નહિ. સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં અંપ્રસાવનાં, પોતાની લેખાન ઉપર આધાર રાખતાં, તેની આર્થિક સ્થિતિ દિન પ્રતિદિન નબળી પડતી ગઈ ! અને લક્ષ્મી એનાથી દુર નાસતી જણાવા લાગી, પણ પ્રાણુથી પણ પ્રિય સાહિત્યને તિલાંજલી આપી નહિ ! અને અન્ય ધંધામાં પડવા વિચાર પણ દોર્યો નહિ. સાહિત્યને પોતાનું ધ્યેય સમજી, પોતાની નિર્ધન અવસ્થા છતાં શાંત ગંભીર બીર જની સાહિત્ય સેવા કર્યું જતો. ભાગ્યહીન દિવસ એકા એક તેના માટે ઉદય થયો તેની પત્ની યશોધરા એકા એક અસાધ્ય રોગના પંજમાં સપડાણી. આ અસાધ્ય રોગના પંજમાંથી મુક્ત કરવા તેની પાસે હવે એક ધન નહતું કે યોગ્ય ઔષધ ઉપચાર કરી, પાણી બદલો કરાવી યશોધરાને રોગ મુક્ત કરી શકે ! તેની સ્ત્રીએ પણ પોતાના પતિની નિર્બળ સ્થિતિ જોઈ, ઔષધ ઉપચારના

સેવનમાં ખામી જોઈ નિરાશ થઈ કહ્યું. “નાથ, આ અસાધ્ય રોગના પંજમાંથી મુક્ત થયા, ઔષધ ઉપચારની ખામીને લઈ, હવે મારું બચવું અસંભવિત છે!” પોતાની પત્નીના એકા એક આ ઉદ્ગારો સાંભળી તેનું હૃદય ભગઈ આવ્યું અને તહેનો હસ્ત પોતાના હસ્તમાં લઈ અશ્રુ સારનાં બોલ્યો. પ્રિયા મેં ભાગ્યહિને તારા માટે કાંઈ પણ કર્યું નથી! હરી! હરી! હજી તો તારી મરણની અવસ્થા પણ નથી! સંસાર સુખના દર્શન પણ તને થયાં નથી?” યશોધરાએ ધીમેથી કહ્યું :—“પરમાત્માની અચળ ગતિ છે સંસાર સુખના સ્વપના દેખાડવાં હોત તો તમારી નિર્ધન અવસ્થા, અને મન અસાધ્ય રોગની પ્રાપ્તિ કુદરત શા માટે કરાવે? જો ઇશ્વર કૃતિની કુદરત ન્યાયપણું વર્તન કરતી આવતી હોય તો તો પૃથ્વી ઉપર વિનાશના હૃદયભેદક દ્રશ્ય જણાતજ નહિ!” વિહારીલાલ પોતાની પત્નીના આવા મધુર વચનો સાંભળી ઇશ્વરી કુદરતને શ્રાપ વસનાવનાં અશ્રુ સારવા લાગ્યો. તેને અશ્રુ સારતો જોઈ ફરી યશોધરાએ કહ્યું :—“નાથ મારો આત્મા રૂંધાય છે! કંઈ શોષ પામતો જાય છે! આ મૃત્યુના યમદુનો મારા આત્માને આકર્ષણ કરી રહ્યા છે! અને ગ્રંથાસારના પદાર્થો મને અંતિમ વિદાય આપવાને તત્પર થયા હોય તેમ નજર પડે છે! અને આ મારો પ્રાણુ હવે ઘડી બે ઘડીમાં આ દેહને છોડી ચાલ્યો જશે, માટે તમારી પાસે કાંઈ પણ ધન હોય તો મને આપો તો હું મારી અંતિમ સમય કંઈ દાન કૃત્ત્વપણુ કરી કૃતાર્થ થઈ અન્ય ભવનું સાર્થક કરું!” પોતાની પત્નીને અંતિમ દાન કરવાની ઇચ્છા જોઈ થોડી વાર તેના મુખ તન્હ એકી ટસે જોઈ રહ્યો. અને કંઈક આશ્નાનો વેગ ઉત્પન્ન થતાં ‘હું લઈ આવું છું’ એવા ઉદ્ગાર બોલતો ત્વરીત તેની

પત્નીની મૃત્યુ શય્યા પાસેથી ઉભો થઈ બહાર નીકળી ગયો. નિર્ધન વિહારીલાલ ધર્મ સંકટમાં પડ્યો. ઘરમાં એક પાછ પણ ન હતી કે તેની પત્નીની અંતિમ પ્રાર્થના પુર્ણ કરી શકે. આથી પોતાની પત્નીની અંતિમ આશા પુર્ણ કરવા તુરંત પોતાના એક પ્રિય મિત્ર પ્યારેલાલને ત્યાં ગયો. પ્યારેલાલ વિહારીલાલનો પ્રિય મિત્ર હતો. વિહારીલાલની લંખનીના સર્વ હુકકો મસ્તેથી ખરીદી લઈ, પ્યારેલાલ સાહિત્યનો પ્રકાશક થઈ, નામના મેળવી માલદાર, શ્રીમંત બની બેઠો હતો. વિહારીલાલને પોતાને ત્યાં આવેલાં જોઈ યોગ્ય સત્કાર કરી કુશળ સમાચાર પુછ્યા. વિહારીલાલે ખિન્ન હૃદયે જણાવ્યું. “પ્યારેલાલ આજ મારી પત્નીની બચકર સ્થિતિ છે, માટે વિશ્વ પચાસની મદદ ગમે તેમ કરી આપો! અત્યારે મારે તેની અંતિમ પ્રાર્થના પુર્ણ કરવાની છે?” “હું દીલગીર છું કે તમેએ કોઈ દિવસ નહિ અને આજેજ મારે ત્યાં વચન નાખ્યું તે પણ હું પુરૂં કરી શકું તેમ નથી! કારણ કે મારી પાસે જે સો દોઢસોની રોકડ હતી તે પ્રેસવાળાને ભરી દીધી!”

વિહારીલાલ આ શબ્દો સાંભળી વિસ્મય પામ્યો તેની આંખો આગળ અધારું છવાઈ ગયું, પોતાનો પ્રિય મિત્ર તે પણ આકૃત વખત આમ મદદ રૂપ થયો નહિ, ત્યાં હવે અન્યની કયાં આશા રાખવી! હવે વિહારીલાલની આંખોમાં સમગ્ર બ્રહ્માંડ હૃદય ભેદક દુઃખના સ્વપનોથી ભરેલું જણાયું. પોતાના એક બે મિત્રો જે હંમેશાં પોતાની મિત્રતામાં મનને શાંત અને સુખ મળતું જણાવતા તેની પાસે પણ મદદ માટે જઈ પહોંચ્યો તો કોઈએ “ભાઈ કાસે આપીશ” “અત્યારે મારો હાથ પણ તંગીમાં છે.” “બે ચાર દિવસ સહુર કરો તો બની શકે” આવી સહાનુભૂતિ દર્શાવી

કોઇ પણ મિત્ર મદદ રૂપ ન બન્યો ! આથી નિરાશ થઇ વિહારીલાલ ફરી ગૃહે આવ્યો. તેની ઉદાસ મુખાકૃતિ જોઇ યશોધરા મનમાં સમજી ગઇ કે કોઇ સ્થળેથી કાંઇ પણ રકમ મદદ માટે મંલી જણાતી નથી, પોતાની પાસે મૌન બેઠેલો જોઇ તેણે ધીરે ધીરે સંકેતથી વિહારીલાલને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને જાંતે હાથ તેના ગળામાં નાખી કહ્યું. “નાથ મેં તમને બહુજ કષ્ટ આપ્યું છે ! તમેજો જે મારી અંતિમ કામના પુર્ણ કરવા જે કષ્ટ અને અનુભવ સહન કરવો પડ્યો તે માટે મને ક્ષમા આપશો ! હશે જેવી પ્રભુની ઇચ્છા મારા જાગ્યમાં અંતિમ સમય દાન આપવાનું પણ નથી !” આમ કહેતાં તેના શરીરનું ચૈતન્ય લુપ્ત થયું. તેના શ્વાસ રૂધિરો જણાવા લાગ્યો. પતિ પત્ની એક બીજા સામ સામી િવ દ્રષ્ટિ કરી રહ્યાં અને પતિની આંખમાંથી એક પછી એક અશ્રુના બિંદુઓ સરવા લાગ્યાં અને તે અશ્રુ બિંદુઓને વિહારી પોતાની “વિવિધ વિભૂતિ” સમજી પોતાના કઠોર હૃદય સ્થળ પર સીંચતો ગયો, અને યશોધરા નિર્નિમેષ નયનોથી તેના તન્ક જોવા લાગી અને ક્ષણિકમાં તેના અમર આત્મા આ લોક છોડી પન્માત્માના તખ્ત આગળ પોતાના કર્મનો હિસાબ આપવા જઇને ઉભો રહ્યો. પોતાની ધર્મ પત્નીના આ સ્થિતિ જોઇ વિહારીએ ભયકર ચીસ નાખી અને ત્યાંજ મુર્છિત થઇ ઢળી પડ્યો. તેની એ બચકર ચીસથી જે ચાર પાડોશીઓ મધ્ય રાત્રીએ જાગી ઉઠ્યા અને તુરંતજ તેના મકાનમાં ધસી આવ્યા. વિહારીને તુરંતજ તેની ચિન્તની અવ્યવસ્થાને લીધે તેની પત્નીના શબથી રાત્રીને માટે મિત્રોએ જુદો પાડ્યો. પ્રભાતમાં સગાં સંબંધીઓ અને પાડોશીએ ચિત્તભ્રમ જોતાં મળી યશોધરાના મૃત દેહને અગ્નિ સંસ્કાર કરાવ્યો. યશોધરાના અવસાનને બે ત્રણ દિવસો વ્યતીત થયા, પણ હજી વિહારીલાલનું ચિન્ત પત્નીના વિરહને લઇ ઠેકાણે આવ્યું નહિ.

તેની ચિન્તાની અવ્યવસ્થાને લઇ પતિના વિરહનું દુઃખ પણ ભુલ્યો અને ચિન્તા બ્રમ જેવો થઇ અહીં તહી વિહાર કરતો સૌને દ્રશ્ય આવતો. વિહારીના એક બે મિત્રો જે વિહારીનાજ જીવનમાં પોતાને લાલ છે એમ સમજનારા હતા તેઓએ આ વખત વિહારીની ચિન્તાબ્રમની સ્થિતિ જોઇ વિહારી માટે યોગ્ય ઔષધ ઉપચારનું સેવન શરૂ કર્યું, અને આમ ઔષધ સેવનથી તેનું ચિન્તા એકાદ માસે વ્યવસ્થિત થયું.

આજે પ્રભાતમાં વિહારીની દ્રષ્ટિ શયનખંડની સામે ટાંગેલી યશોધનની પ્રતિમા તરફ અચાનક પડી ગઇ, અને એકા એક પ્રતિમા તરફ સ્થિર દ્રષ્ટિએ ખિન્ન હૃદયે જોઇ રહ્યો. ધીમે પગલે તે પ્રતિમા તરફ વળી પ્રતિમાને પોતાના હસ્તમાં ગૃહી હૃદય સરસા પ્રેમથી આલિંગન કર્યું. અને વિરહ શોકના બે ચાર અશ્રુ બીંદુઓ સારતાં પ્રતિમા તરફ વિનય કંઠથી બોલી જવાણું “યશોધરા તારા ઔષધ ઉપચારના સેવન માટે જે મેં ધન મેળવવા અગાધ પરિશ્રમ બેઠ્યો તે મારો આત્માજી જાણે છે! મને ખાતરી હતી કે યોગ્ય ઔષધ ઉપચારનું સેવન ચાલુ રહ્યું હોત તો જરૂર તારૂં આ તારી નાની વયે અકાળ અવસાન થાત નહિ! અરે હું ભાગ્યહિન તારો પતિ કે તારી અતિમ દાન કરવાની પણ ઇચ્છા પુર્ણ કરી શક્યો નહિ!” આમ નિરાશ વદને પ્રતિમાને એક તરફ મુકી સામે પડેલાં પોતાના અપ્રગટ અને પ્રગટ પુસ્તકો તરફ તિરસ્કારથી જોઇ રહ્યો. અને એકા એક કોષા વેગમાં બોલી ઉઠ્યો “અરે પરમાત્મા તારી અદ્ભુત કૃતિની અવળી કુદરતનો શું આવો અન્યાય! જે સાહિત્યને જગતમાં વિશેષ દિપાવવા અહોનીશ, તન મન અને ધનથી મેં મારો આત્મ ભોગ આપ્યો તેજ સાહિત્ય મને કૃણ રૂપે આમ છેક નિર્ધન અને કંગાલ કરી મુક્યો! અહો! કેવી મારી અવશ્યુનિય

સ્થિતિ કે મારી પત્નિની અંતિમ પ્રાર્થના પણ પુર્ણ કરવા મારી પાસે કુદી બદામ રહેવાં દીધી નહિ ! સાહિત્ય થું તારે ઉપાસક બનતાં મારા ઉપરજ દરિદ્રતાની દ્રષ્ટિ કરી ! લક્ષ્મી માતાથી નાશ-તીજ ગદ્ય ! બસ આ જગતમાં ધન નથી તો જગતની જંગળને પોંચી વળવાનું સાર્મથ્ય હવે મારામાં નથી ! સાહિત્ય તારામાં હવે એ બળ નથી કે મારું જીવન પણ ચલાવી લેવા મદદ રૂપ થઇ શક ! તારી ઉપાસનાના કાળ રૂપે હું જાણી શક્યો કે મારી ધર્મ પત્નીના ઔષધ ઉપચાર માટે પણ ધન મેળવી આપવાની તારી શક્તિ ન હતી ! તો ભવિષ્યમાં તારા તરફ મને લક્ષ્મીવંત અને કિર્તિવંત થવાનો વિચારજ થું !” આમ પોતાની લેખની અને સાહિત્યના પુસ્તકો તરફ તિરસ્કારતો વિહારી એક મિત્ર આવતાં વાર્તાલાપમાં સુચવાણો વાર્તાલાપ શરૂ થતાં વિહારીના મિત્રે સહદ આશ્ચર્યથી વિહારીને કહ્યું :- “મિત્ર આ રૂપીયા પાંચસો તમે સ્વિકારી મને તમારા અગ્રગટ પુસ્તકના લેખક તરીકે બહાર પાડો તો સાહિત્યની દુનીઆમાં મારું નામ અંકાય !” વિહારીને તેના મિત્રના આ બોલ સાંભળી શોક થયો એ અગ્રગટ પુસ્તકને એકાદ માસ પહેલાંજ લેખક તરીકે થવાનું સુચવ્યું હોત તો તે વખત તે રૂકમ મળ્યેથી પોતાની પત્નિની અંતિમ પ્રાર્થના પુર્ણ કરી હોત; તેમજ ઔષધ ઉપચારથી બચાવી પણ લીધી હોત; પરંતુ હવે ‘સમુદ્રમાં વૃષ્ટિ’ તુલ્ય એ ધન હતું બે ચાર અન્ય મિત્રોના તેમજ પબ્લીશરોના પણ પત્રો હવે એક પછી ભગ્યના વિલક્ષણ ચમત્કારને લઇ આવવા લાગ્યા અને કોઇએ દર્શાવ્યું હતું કે ‘રૂપીઆ બસો મોકલું છું માટે પુસ્તક અગ્રગટ થયે અઢીસોક કોપી તુરત રવાના કરજો.’ કોઇએ દર્શાવ્યું હતું કે :- ‘મારા એક ધનાઢય મિત્રનું અવસાન થયું છે અને તે બદલ જો અર્પણ કરવા એકાદ

પુસ્તક રચે। તો હજારેકની રકમ જરૂર અપાવીશ !' કોઇ એક શ્રીમંતે દર્શાવ્યું હતું કે 'સમાજના સિતમગાર બુદ્ધિને પોંચી વળે અને સમાજને પોતાની બચાવ રીતિતેનો અસર વાંચનથી થાય તેવાં પુસ્તકો રચી પ્રગટ કરી વિના મુદ્દે સમાજમાં સર્વત્ર વેહેંચણી કરશે। આ બદલ રૂપિયા પાંચ હજાર તમોને મદદ તરીકે અર્પું છું. તે સ્વીકારી સમાજ સુધારક તરીકે બદાર પડશો।'

વિહારીલાલની દશા બદલાઇ ગઇ. હવે તેણે વિચાર્યું કે એક માસ અગાઉ જે નિર્ધન કંગાલ વિહારી હતો તે અત્યારે નથી. હવે વિહારી પોતાને શ્રીમંત સમજતો. અને ધન તેના નેત્રોના ઇશારા આગળ નૃત્ય કરી રહ્યું હતું. પત્નિના અવસાન પછી મનમાં નકકી ક્યું હતું કે સંન્યાસી થઇ જઇશ પણ હવે ધન મળ્યા પછી હજી થઇ કે ચાર દિવસ આનંદના પણ ભોગવી લઉં. નિર્ધન તામાં સંસાર છોડ્યો નહિ તો હવે લક્ષ્મીની કૃપા થતાં કેમ સંસાર વિમુક્ત થાઉં ? જે ધન મેળવવા અગાધ પરિશ્રમે ખેડ્યા હતા તેજ ધન આજ પરિશ્રમ વિના આવી ચડ્યું છે તેને કેમ તણાઉં ? દૈવયોગે તેનેજ અનુકુળની પોતાનીજ જાતીની એક ગર્ભ શ્રીમંતની એકની એક પુત્રી લીલાવતીથી પુર્નલગ્ન કર્યું. સમાજના રૂઢી બંધને તોડી એક બાળ વિધવાથી આમ પુર્ન લગ્ન કરતાં લીલાવતીના પિતાએ પણ વિહારીને સમાજ સુધારક તરીકે જાણી રૂપિયા દશ હજારની રોકડ પહેરામણી અર્પણ કરી. આવો રૂપિયા દશ હજારનો અલભ્ય લાભ વિહારીને જાતીના સુધારક તરીકે થતાં મળ્યો. વખત જતાં ધીમે ધીમે તેની પાસે ધનનો પણ સચ્ચ થયો અને હવે તેને ધન વધારવાનીજ કામના રહેવા લાગી. હવે રાત્રી દિવસ તૃષ્ણાની ભડીમાં બળ્યા કરતો. અને લોભ વૃત્તિમાં ઉતરવા લાગ્યો.

પુર્નલગ્નની પત્નિ લિલાવતી પતિ પરાયણ અને ધર્મિષ્ઠ હતી વિહારીને તેના ઉપર વિશેષ પ્રેમ હતો. અને પ્રેમીઓ નિર્બિદે ગૃહ સંસાર ચલાવ્યે જતાં. ત્યાં દૈવયોગે લિલાવતીનો પિતા એકા એક કાળ વશ થયો અને આઠ વર્ષનો અનાથ બાળક નિરાધાર મુકી છોડી ગયો. લિલાવતીની માતાનું મૃત્યુ તો પાંચ વર્ષ પહેલાં જ થયું હતું. એટલે હવે 'નવિન' લિલાવતીનો ભાઈ વિહારીને આધીન હતો. મૃત્યુ વખતે લિલાવતીના પિતાએ પોતાની સર્વ મિલકત 'નવિન' ના નામ ઉપર કરી હતી. વિહારીએ લિલાવતીના પિતાની માંદગી દરમ્યાન જે સેવા ચાકરી કરી સતોષ આપ્યો હતો છતાં આમ મરતી વખતે પોતાની પત્નિ માટે તેમજ પોતા માટે કાંઈ પણ પોતાના શ્વસુરે વલમાં કાળાવેલું નહિ, આ બદલ વિહારીને દેસ અગ્નિ આંખમાંથી વરસી રહ્યો હતો. નવિનના નામ ઉપર લાખ બે લાખ રૂપિયા હતા. વિહારી હવે તેનો સંસ્કૃત બન્યો હતો. આ ગંભીર રકમ જોઈ તેની આંખો ચક્રિત થઈ. તેનામાં વિકાર ઉત્પન્ન થયો અને મનમાં કષ્ટને સંચાર થયો. તેનામાં હવે પ્રપંચની શરૂઆત થઈ. તેનામાં લોભ ઉત્પન્ન થયો. પિતાના અવગ્રાહ પછી નિર્બળ રહેતો નવિન નિશ્ચિન ઔષધ ઉપચારના સેવનમાં મગ્ન રહેતો. આવો પ્રસંગ મળતાં એક દિવસ વિહારીએ ડોક્ટરને પાંચશોકની લાંચ આપી ડોક્ટર દ્વારા વિષ નવિનને પીવડાવી દીધું. લિલાવતીએ વાત જાણી પોતાના પતિને જીવ માર્ગથી દુર રહેવાનું સુચન કર્યું પણ નિચ કૃત્રિમ વિહારીએ પોતાનું કામ વિના વિન્ધે પુર્ણ કર્યું. અનાથ નવિન મરી ગયો, અને લિલાવતી તેની બહેન દુઃખથી પીડાઈને એક અસાધ્ય રોગને ભોગ બની બેજ માસમાં સ્વર્ગવાસી થઈ; પરંતુ વિહારીની આંખો ઉઘડી નહિ.

વસંત રૂતુ હતી. મંદમંદ અનિદ્ર ફરકી રહ્યો હતો. રાત્રીના
એ વાગ્યા હતા; નિશાદેવીનું સામ્રાજ્ય પુર્ણ પછે યત્ન્યું હતું;
રાત અંધારી હતી; સર્વત્ર શાંતિ હતી. ફક્ત કવચિત કવચિત
શ્વાનોના કર્કશ રૂદન ધ્વનિથી શાંતિનો ભંગ થતો હતો. આ વખતે
વિહારીને બારીમાંથી ઝગમગતો પ્રકાશ જોવામાં આવ્યો અને
તરવિતે પ્રકાશ બારીની નજદીક આવતાં પાસે પડેલા એક કાંચ આગળ
યશોધરાની મુર્તિ રૂદન કરતી જણાઇ. સ્વર્ગે સંચરેલી યશોધરાને એક
એક પ્રેત રૂપે જોઇ વિહારી ભય પામ્યો પણ હિંમત રાખી પ્રશ્ન
પુછ્યો :- “કોણ યશોધરા ?” યશોધરા રૂદન કરતી બંધ થઇ અને
ક્રોધીત સ્વરે કહ્યું. - “બસ બંધ રહો ! તમે મને બોલાવવાને પણ
અધિકારી નથી !” “શા માટે ?” “કેમકે તમે પ્રેમના સુત્રમાં
બાંધેલી પ્રતિજ્ઞાઓ તોડી નાખી છે, અને એક સ્ત્રીના મરણ પછી
તુરતજ બીજા વિવાહ કર્યો છે ! હું તમારી હતી; પરંતુ તમે મારા
ન રહ્યા. અને આ તમે એ પુર્નજન કરતાં મારા પવિત્ર આત્માને
બ્રહ્મચોનીમાંથી પ્રેતચોનીમાં પરિવર્તન કરવું પડ્યું છે !”. વિહારી
રડતે સ્વરે બોલ્યો. - “યશોધરા ? આ પ્રેતચોનીમાંથી મુક્ત થવાનો
કંઈ માર્ગ ?” “કંઈ નથી.” અને યશોધરા એકદમ અદ્ભુત થઇ
ગઇ ! અને તુરતજ ત્રિજાવતીનું પ્રેત રડતું દેખાયું વિહારીને રડતે સ્વરે
કહ્યું. - “મારો ભાઇ નવીન મળતો નથી હું તેને શોધું છું.” “કેમ
શોધવાનું કારણ ?” “ગુમ થયો છે !” એટલામાં નવિન એક
તરફથી રૂદન કરતો આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો. - “લીલાવતી મારો આત્મ-
ધાત થયો છે ?” લીલાવતીએ અશ્રુ સારતા પુછ્યું. - “શી રીતે
નવિને વિહારી તરફ આંગળી બતાવી કહ્યું. - “ધન તૃષ્ણા માટે
વિહારીએ વિષ પીધું !”. સર્વત્ર કોણહલ મચી ગયો. ‘નિય’
ધાતક, લોભી’ શબ્દોથી ગગન ગાજી ઉઠ્યું. વિહારી ગભરાઇ ગયો.

વિલાપતીએ પણ ક્રોધીત રહેરે કહ્યું :—“ મારા મૃત્યુનું કારણ પણ તમેજ છે !” વિહારી આ હૃદય ભેદક શબ્દો વધુ સાંભળી શક્યો નહિ. હૃદય ભેદક દ્રશ્યો જોઈ ગભરાટથી પોતાની ચક્ષુઓ બંધ કરી દીધી અને અત્રુ મારતાં કહ્યું :—“ મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત ?” એકાએક અવાજ આગ્યો “ સંન્યાસ.”

*

*

*

પ્રભાતમાં ઉઠતાં વિહારીએ પોતાના જીવનનું પરિવર્તન કર્યું ! ભસ્મથી વિભુષિત થઈ સર્વ ધન સંપત્તી ત્યાગી ફક્ત એક ભગવી કંકની ધરી “ઓમ્કાર ઓમ્કાર”નું રટન કરતો બ્રહ્મનાથ તરફ અદ્રશ્ય થઈ ગયો.

પતિત પાવની.

સિદ્ધ ક્ષેત્રના શ્રીમત બેરીસ્ટર એટલેજા બાલકૃષ્ણની એકની એક પુત્રીનો વિવાહ રમેશચંદ્ર સાથે પુણ્ય સ્વતંત્રતાની પધ્ધતીએ થયો હતો તેમ જો જાતી જનો કહેતા. સિદ્ધક્ષેત્રમાં સરસ્વતિ નદીને તીરે આવેલા ન્યાય મુર્તિ પ્રમોદરાય અને બેરીસ્ટર બાલકૃષ્ણના આલીશાન બંગલાઓ બાજુ બાજુમાં, વિશાળ વૃક્ષની ધટાઓમાં અને પુષ્પ ઉધાનો વચ્ચે સૃષ્ટિ સૌંદર્યતામાં વધારો કરતા, સરસ્વતિ નદીના શુભ્ર જળમાં અસૌકિક પ્રતીર્ચીંગ પાડી માનવ સમુદાય નિરંતર આકર્ષણ કરી મુકતા. સૃષ્ટિ સૌંદર્યતામાં વિશેષ સૌંદર્યતા પ્રેરતાં બે દિવ્ય બાળકો રમેશચંદ્ર અને માધુરી આ આલીશાન બંગલાઓમાં અને પુષ્પ ઉધાનોમાં, બાલ્યા વસ્થામાં નિર્દોષ રમતો રમી આનંદમય જીવન વ્યતીત કરતાં. સરસ્વતિના ઉંડા જળમાં આ દિવ્ય પ્રેમીઓ એક સાથે જળ વિહાર કરતાં, બાગમાંથી પુષ્પ ચુંટતાં અને પુષ્પની કુસુમ માળાઓ ગુંથી એક બીજના કંઠમાં સપ્રેમથી સુહર્ષે પહેરાવતાં. રમેશે ગુથેલી પુષ્પમાળા માધુરીને પહેરાવતી વખતે, માધુરીના કર્ણ સુધી લળાએલાં વિશાળ નેત્રોમાં કૃતમ્ભતાની જ્યોતિ જોઇ રમેશે ધણી વખત આનંદ માણ્યો હતો. માધુરી હવે ટુંક વખતમાં યુવાનીને આંગણે આવી ચુકી હતી, નિર્દોષ આત્માઓ રમેશચંદ્ર અને માધુરી એક બીજાં અન્યોન્ય વાત કરતાં પણ અચકાતાં અને માધુરીના અતુપ સૌંદર્ય પર રમેશ એકીટસે નિશ્વાસ નાખતો જોઇ રહેતો. રસ્તામાં, મેદાનમાં કે સરસ્વતિ ને તીરે એકાંતમાં તેની સાથે મેળાપ થતાંજ માધુના સુંદર મુખ

(૫૨)

ઉપર ગૈશાખી વિજળી સમાન મંદ દાસ્યની રેખા રમેશના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી રમેશના ચક્ષુઓની અંતર જ્યોતિને શીતળ કરી મુકતી. આવી પ્રેમ ગોષ્ઠિમાં વિશ વર્ષના નવયુવાન રમેશચંદ્રનું સોળ વર્ષની મુઘ્ધા માધુરી માથે વિવાહ કરવા ઉન્મત્ત થઇ જવું એ કાંઈ આશ્ચર્યની વાત ન હતી. રમેશચંદ્ર ઉપર છ માસ પ્રહેલાંજ આવી પડેલી અણધારી આફત કે તેના પિતા પ્રમોદરાયનું અકાળ અવસાનને હજી છ માસ પણ થયા ન હતા અને કુટુંબ શોક ચાલુજ હતો ત્યાં તો રમેશચંદ્રે પિતાના શોકનું વિસ્મરણ કરી, લગ્નગને જાન મારી, માધુરીના પિતા બાલકૃષ્ણ એરીસ્ટર આગળ તેની પુત્રીના વિવાહની માંગણી કરી; અને બાલકૃષ્ણે તે માંગણી રમેશચંદ્રને એક સદગુણી કેળવણીએ યુવક બેતાં માન્ય કરવી પણ પડી; અને એક માસમાંજ રમેશચંદ્ર અને માધુરી સ્નેહ લગ્નની ગાંઠથી બેડાઈ ગયાં. આથીજ જ્ઞાતી જનો આ વિવાહને પાશ્ચાત્ય વિવાહની રીતનું તાતે તુલ્ય ગણતા. રમેશચંદ્રના પિતા પ્રમોદરાયનું અવસાન થતાં ઘરના સર્વ કારભાર રમેશને હસ્ત આવ્યા. અને પેતાના કુટુંબની જીવન નિર્વાહની આદ્યે આવતી વશ પરપાની પદ્ધતિ કેળવવી, જે ઉપર પેતાનો આધાર ન ગાખતાં મીઠા ઉદ્યોગના કામમાં વિશેષ વિજ્ઞાન મેળવવા એકા એક પુત્રા જવા ધાર્યું. પેતાને પેતાની હૃન્નર ઉદ્યોગની કેળવણીમાં ખતલ લુકત દાગી થઇ પડે આ જદલ માધુરીને પેતાની સાથે નહિ લઇ જતાં ત્રિધ્વક્ષેત્રમાંજ ગાખવા વિચાર કર્યો. અને હુક વખતમાંજ વિજ્ઞાન અર્થે જતા રમેશે માધુરીને એકલી ગિદ્દશંત્રમાં મુકી રવાના થવા તૈયાર થયો. વિદાય-ગીરીને દિવસે માધુરી રમેશની કહે વગગી પડી. રમેશની આંખો-માંથી પણ અશ્રુધારા વહન કરવા લાગી, વિરહની વેદનામાં પડેલી રીવાસ નાખતી માધુરી રમેશને માથે લઇ જવા ઘણું આગ્રહ

કર્ચો પણ રમેશ સમજ્યોજ નહિ. માધુરીની દૃષ્ટિમાં તે વખત રમેશને મહાત કરવાની તીક્ષ્ણતા હતી; વિરહના દુઃખનું પણ ધૈર્ય ધરી રમેશની છાતીમાં પોતાનું પ્રકાશીત મુખનું સંતાડી વિલાપ કરતી ઉભી રહી, અને રમેશ પોતાની ઓપ્ક રૂપી દાસ્યથી તે નયનગણુની ભીષણતાને શીતલ કરી દીધી. અને તેજ ભાગ્યહીન દિવસે એ દિવ્ય પ્રેમીઓ એકા એક વિરહથી ઝુગતાં જુદાં પડ્યાં. રમેશનું પુતા આગમન થયા પછી માધુરીના કુશળ પત્રો એ ત્રણ દિવસે નીચમીન આવ્યા કરતા અને એ પત્રોને રમેશ રાત્રીની નિવૃત્તિએ અશ્રુધાગ વહન કરતો વાંચતો અને હૃદય સરમા પત્રને પોતાના હૃદય સ્થળમાં સ્થાન આપી, માધુરીના અગાધ અવર્ણુ નીચ પ્રેમની ઝંખના કરતો. પુતામાં મિલ ઉદ્યોગીક વિજ્ઞાન માટે આવ્યા પછી તેનું મન સદા માધુરી અને સિદ્ધક્ષત્રના વિશાળ ખંગલાઓ તરફ દિન પ્રતિદિન ઉડતું રહેતું.

માધુરીના પત્રો મળતાં રમેશને નિરંતર ખ્યાલ રહેતો કે :-
 “જરૂર માધુરી મારા વિયોગને લષ્ટ સર્વ ભોગ વિશાધના સાધનેનો ત્યાગ કરી એકાંત મય સાદુ જીવન વ્યતીત કરી મારી મુર્તિનું હૃદય સ્થળમાં શુદ્ધ ચિન્તે આવાહન કરતી ઝંખના કરી રહી હશે!” અને મને આમ એકાએક ધણો વખત ત્યાગી જવા માટે ખહેન-પણીઓ અને અન્ય સ્ત્રીઓ આગળ મારા નિષ્કુર હૃદયનું ભાન કરાવી રહી હશે!” આવા આવા વિચારો દોરતો રમેશચંદ્ર પોતાની જીવન સહચરી માધુરી, સિદ્ધ ક્ષેત્રની પુણ્યવત ભુમિ, પુષ્પ ઉષાનની વાટીકાઓ, કપિલ આશ્રમની મહાનતા, પતિત પાવની સરસ્વતિ, રૂદ્રમાળની અમર કિર્તિ, વગેરે વગેરે સિદ્ધક્ષેત્રની સુવર્ણ ભુમિના રમ્યસ્થળો અને માધુરીની રમ્ય મુર્તિની ઝંખના કરતો રમેશ, ભુત-

(૫૪)

કાળના સુસ્મગ્ણોમાં વિહરી જઇ રાત્રીએ નિરંતર નીંદ્રાધીન થતો. આમ એકાદ વર્ષ વિરહ સ્થિતિમાં વ્યતીત થયું પણ હવે તેના આત્માને શાંતી જણાતી નહિ.

*

*

*

આજ પ્રભાતનો સમય હતો, પોસ્ટમેન નિયમીત પ્રમાણે આજે પણ એકાદ વર્તમાન પેપર અને એક પત્ર રમેશને આપી વિદાય થયો. પત્ર વાંચતાં જણાયું કે તે પત્ર માધુરી તરફનો કુશળ સમાચારનો હતો. પત્રને વાંચી સુહર્ષે બે ત્રણ વખત ચુંબન કરી લીધું અને ટેબલ ઉપર મુકતાંજ તેની દ્રષ્ટિ કવર ઉપર અચાનક પડી ગઇ ! અને સ્થિર દ્રષ્ટિએ કવર તરફ વિસ્મય પામતો જોઇ રહ્યો. માધુરીએ પત્ર સિધ્ધક્ષેત્ર મુકામ સંબોધી અંદર લખ્યો હતો તે બદલ સિદ્ધક્ષેત્રની સ્ટાપને બદલે, સાબરમતી અમદાવાદની સ્ટાંપ કવર ઉપર જોવામાં આવતાં તેની આશ્ચર્યની સીમા ન રહી. તે અમદાવાદ, સાબરમતી, રવાના તારીખની પોસ્ટ સ્ટાંપ જોઇ જોઇ વિસ્મય પામતોજ ગયો. તેણે એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર એમ ફેટલીએ વાર બરોબર નિરક્ષણ કરી જોયું. અને અંદરનો પત્ર પણ નિરક્ષણ કરી જોતાં, તેને લાગ્યું કે જરૂર કાંઇ અઘટીત વર્તન થયું જણાય છે. અને મનમાં માધુરીના ચારિત્રની શંકા ઉદ્ભવતાં તેજ રાત્રે અમદાવાદ સાબરમતી જવા ગુપ્ત રીતે ઉપડી ગયો. પુનાથી અમદાવાદ ઉપડતાં તેને મુસાફરીમાં કાંઇ પણ વાતે ચેન પડ્યું નહિ. તેનું હૃદય ચુર્ચુ વિચુર્ચુ થઇ રહ્યું હતું. અને આમ પ્રભાતમાં પાટનગર અમદાવાદ આવી પહોંચ્યું. રમેશે પોતાની હેંડબેગ ઉપાડી

હોંદુ લોજ, જે એક રાહદરીઓ અને મુસાફરો માટે સગવડતા બરેલું સર્વ વાતે સ્થળ વખણાતું હતું, ત્યાં જઈ પોતાનો મુકામ કર્યો. સાબરમતી લોજની સુંદર ગેલેરીમાં રાત્રોના વખતે ધીમે ધીમે લટાર મારતાં રમેશની નજર એકા એક વિશાળ લોજની અગાશી ઉપર પડી. અગાસીમા કેટલીક સ્ત્રીઓની સાથે એક છાયા વ્યક્તિ પણ રાહદારીઓનો અવર જવર, પાટનગરની શોભા વિગેરેનું અવલોકન કરતી અસ્પષ્ટ જોવામાં આવી. રમેશે ઘણી વખત સ્થિર દ્રષ્ટિએ જોયા કર્યું પણ એ અસ્પષ્ટ મુર્તિ જરા અંધકારને લઈ સ્પષ્ટ જોવામાં આવતી નહિ. અગાસી ઉપર કોઇની રજા મેળવ્યા વગર જવું તે અયોગ્ય લાગતાં રમેશ ગેલેરીમાંજ ઉભો ઉભો એ વ્યક્તિની છાયા જોઈ રહ્યો, અને વધુ વખત વિતતાં થોડે થોડે અંતરે એક પછી એક સર્વ સ્ત્રીઓ સૌ સૌના રૂમોમાં અદ્રશ્ય થતી જણાઈ. રમેશ પણ પોતાના હૃદયને વ્યાકુળ કરતો, પોતાને કંઈ ભ્રમ થયો છે એમ માનતો, તુરત પોતાના રૂમમાં પ્રવેશી ચાલુ વર્તમાન પેપર વાંચવા ગુચવાણો પણ વર્તમાન પેપર વાંચતાં તેનું હૃદય એ અસ્પષ્ટ મુર્તિની છાયા કદપી રહ્યું હતું એટલામાં લોજના મેનેજરે જાંલની ઉંઘરાણી માટે રૂમમાં પ્રવેશ કર્યો. થોડો વખત અન્યોન્ય વાર્તાલાપ થતાં રમેશને લોજનાં મેનેજર તરફથી જણાયું કે એ વ્યક્તિઓ સિંધ્વક્ષેત્રથી બેક દિવસ થયા અહિં લોજમાં ઉતરેલ છે તેમજ વળી ફેમેલી ગ્રાથે હોવાથી સ્વતંત્ર એક રૂમ પણ નીચેનો જુદો રાખેલ છે મેનેજરના ગયા પછી રમેશને મનમાં શંકા ઉદભવી. રાત્રીનો અગ્યારનો વખત હતો, સર્વ પેસેનજરો સૌ સૌના રૂમમાં વિશ્રાંતી મેળવી રહ્યા હતાં પણ રમેશના હૃદયમાં મેનેજરની વાત માંભળી શંકા વધતી ગઈ અને મોડી રાત્રી સુધી નિંદ્રા પણ

(૫૬)

આવી નહિ. પથારીમાં તેને વિચાર થયો કે :-“ તે વ્યક્તિઓ કેાણુ હશે ! શા માટે સિંધક્ષત્રથી અમદાવાદ આવેલ હશે ? એ વ્યક્તિ-
ઓને મારી સાથે કંઈ સંબંધ હશે કે નહિ ?” આમ એ વ્યક્તિ-
ઓના દર્શનની અભીલાષાની ઝંખના કરતો રમેશ છેક મોડી રાત્રીએ
નિંદ્રાધીન થયો. પ્રભાતમાં વહેલાં ઉઠતાં કંઈ કામ પ્રસંગે નીચે
દાદર ઉતરતાં તેની દ્રષ્ટિ દાદર પાસેના એક રૂમમાં ખુલ્લી પડેલી એક
બારીમાં અચાનક પડી ગઇ અને આ દ્રશ્ય જોતાં તેની આંખમાં
અંધારાં આવી ગયા અને એક પગલું પણ દાદરથી ન ખસી શક્યો.
તેના હૃદયની ગતી તુરત બંધ થઇ ગઇ અને તેનું શરીર ક્રોધથી
કંપવા લાગ્યું. તેના શરીરના સર્વ રોમાંચો ઉભા થઇ ગયા. તેણે જોયું
તો એક યુવતી અને એક યુવક વાર્તાલાપ કરી રહ્યા હતાં ! રમેશ
બગાવર ઝોળખી લીધી કે તે માધુરી હતી ! તેની પ્રિય હૃદય-વલ્લભા !
તેના જીવનની સહચરી ! તેના ભાવી સુખના કિલ્લાની અબોદ દિવાલ !
તેની સર્વ આશાઓનું કેન્દ્રસ્થળ ! તેની વિવાહીતા સ્ત્રી માધુરી યુવક
ઠોલરરાય સાથે કામાંધ બની હાસ્ય વિનોદ કરી રહી હતી અને
બ્રજ ઠોલરરાય અસભ્ય વર્તનથી વિષય ચેષ્ટા કરી રહ્યો હતો.
ઠોલરરાય બાલકૃષ્ણ વકીલનો કલાર્ક હતો રમેશનું પુના ગમન
થયા પછી તેની ગેરહાજરીનો લાભ લઇ અને માધુરીના પિતા
બાલકૃષ્ણને ત્યાં વિશેષ અવર જવર કરી માધુરીને ફસાવી લીધી
હતી. સિંધક્ષત્રમાં રહી આ કુકર્મ પ્રકાશમાં આવી પડે. તે બદલ
ઠોલરરાય માધુરીને ફેસલાવી અમદાવાદ લઇ આવ્યો, અને હજી
ખેજ દિવસ લોજમાં માધુરી અને ઠોલરરાયને આશ્રય લીધાને થયા
હતા. માધુરી અને ઠોલરરાયનું આવું જ્ઞાન જોઇ તેનું શરીર
પકું પકું થઇ રહ્યું. મનને દુઃખ કરી, ઉતાવળે દાદર ઉતરી,

પાશવવૃત્તિ ઉછળી આવતાં જોરથી રૂમનું પ્રવેશ દ્વાર તોડી પાડ્યું અને આંખમાંથી અગ્નિનિ જવાળાઓ વરસાવતો એ વિપત્તિ પ્રેમીઓ આગળ આવીને છેક ઉભો રહ્યો. એકવાર હાસ્ય વિનોદ કરતાં ડોલરરાય અને માધુરીના મુખ તરફ જોયું. તેની અને માધુરીની આંખો ચાર થતાં માધુરીના મુખમાંથી એક સ્ફુટ ચીસ નીકળી પડી. ડોલરરાય જીવ બચાવી કાયરની પેઠે રૂમમાંથી એકાએક બહાર નીકળી ગયો. તેઓ બંને એક બાળના રકત માટે તૈયાર થયા. ડોલરરાયને નાસતો જોઈ રમેશ પાછળ પડ્યો. ડોલરરાય રૂમમાંથી નીકળી સીધો સાબરમતી રોડ ઉપર થઈ સાબરમતી નદી તરફ નાસતો જ ગયો. રમેશે પણ તેને છોડ્યો નહિ અને થોડીજ ક્ષણમાં સાબરમતીના પુલ આગળ ડોલરરાયને ગળેથી પકડી લીધો. બંને વચ્ચે ખુબ મક્કલ યુધ્ધ થયું. આખરે પુલ નજદીક છેક અંદર અંદર પ્રહાર કરતાં આવી ચડતાં બંને જણ લપસ્યા અને પાણીમાં છેક જઈ પડ્યા. એક આત્મા પ્રાણ બચાવવા પાણીમાં કુબકી મારી દુર નાસતો હતો; બીજો પ્રતિહિંસાને માટે પાછળ કુબકી મારી રહ્યો હતો. અતે પ્રતિહિંસાને જન્મ થયો. કામ ખલાસ થઈ ગયું અને બેજ મીનીટમાં રમેશે ડોલરરાયને ઊંડા જળમાં કુબાડી દીધો. પ્રભાત થવાને હજી થોડી વાર હતી. નદી ઉપર મનુષ્યોનો અવર જવર છેક થોડો હતો તો પણ બેક માણસો આ દ્રશ્ય જોઈ રહ્યા હતા. તેની થોડે દુર માધુરી પણ ચિલાપ કરતી આ દ્રશ્ય વિસ્મયથી જોઈ રહી હતી. ડોલરરાયને પાણીમાં છેક કુબાડ્યા પછી રમેશે એક વિકટ હાસ્ય; કાઠે ઉભેલી માધુરી તરફ કયું. માધુરી રમેશની આંખોમાંથી ઝરતી અગ્નિનિ જવાળાઓ જોઈ કંપી ઉઠી અને

ભયથી પોતાનું મુખ ઢાંકી દીધું. હવે માધુરીને કરેલા અકૃત્યોનો અલો આપવા જેવા રમેશ પાણીમાંથી નીકળવા તત્પર થયો કે તુરતજ મત્યુની ચંત્રણા પામતા ડોલરરાયે ઘણા જળરા બળથી રમેશના વાળ પકડ્યા, પણ રમેશની હવે એ શક્તિ ન હતી કે તે મુડદાની આગળથી પોતાના શરીરને છોડાવવાની કાશીશ કરે! જેટલું રમેશ છોડાવવા મથતો તેટલું શય ચોતરફ વિંટાઇ જતું! અને આમ આ ચેષ્ટા ઘણો વખત ચાલી અને શય અને રમેશનો ભીષણ સંગ્રામ શરૂ થયો. કાંઠા ઉપર વિલાપ કરતી માધુરી મરનારને માટે તેમજ જીવનારને માટે આમ બંનેને માટે વિલાપ કરી રહી હતી. આ બંનેના આત્માઓનો વિનાશ થતો જોઇ માધુરીએ “બચાવો-બચાવો” ના બુલંદ બે ત્રણ અવાજો કર્યા અને તુરતજ બે ચાર માણસો પણ આ શબ્દો અને જીવને બચાવવા પાણીમાં પડ્યા, પણ ત્યાં પહોંચતાંજ શય અને જીવ બંને ડુબી ગયા! અને એ સાબરમતીના ઉંડા જળમાં એ બંને નર દેહ છુંપાઇ ગયા. અને પુલથી જરા દુર જતાં છેક અન્તર્યામન થઇ ગયા!

દિવાકરના ઉદય થયા પહેલાં બાલકૃષ્ણ બેરીસ્ટરને પોતાની પુત્રીના અશુદ્ધ ચારિત્રનો અને રમેશ અને ડોલરરાયની જળ સમાધીનો ખેદજનક તાર મળ્યો. બીજે દિવસે માધુરી પણ અમદાવાદથી સિધ્ધહોત્ર પોતાનો કલંકિત દેહ લઇ, બંને નરદેહોન જળ સમાધી અર્પી બાલકૃષ્ણ બેરીસ્ટરના આશ્રમે આવી પહોંચી. પોતાના કરેલાં કુકર્મની ક્ષમા યાચી, સૌન્દર્યતાને ધીકકારતી, પશ્ચાતાપ કરતી, સ્વર્ગસ્થ પતિ રમેશચંદ્રના બાલ્યાવસ્થાના ભુતકાળના રમ્યકુંજો તરફ એકા

(૫૯)

એક સ્થિર દ્રષ્ટિએ અશ્રુ સારતી દર્શન કરી રહીં પતિત પાવની
સરસ્વતિને તીરે આવી પહોંચતાં, શાંત વાતાવરણના એકાંતમાં
સ્વર્ગસ્થ પતિના પવિત્ર આત્માને શાંતિ અર્પવા અને પોતાની
પતિત દેહનું પ્રાયશ્ચિત કરવા પોતાનાં કર્ણ સુધી લખાએલાં વિશાળ
નેત્રોને એક પછી એક તીક્ષ્ણ લોહની સળાઓથી વીંધી નાખી,
રક્તની ધારા ચલાવી ! સદાને માટે સાંદર્યતાનો વિનાશ કરી !
માધુરીએ પતિત દેહને પતિત પાવની સરસ્વતિના પવિત્ર જળમાં
જીવન પર્યંત શુદ્ધિ કરી.

આત્માનો અંધકાર.

વરસાદ રહી ગયો હતો; પણ આકાશમાંથી તિમિર વર્ષણ અંધ થયું નહોતું કવચિત વિજળીના ચમકારાઓ અંધકારનો પ્રતિરોધ કરતા હતા, પણ પાછું તરતજ ગાઢ તિમિર છવાતું હતું. વઢવાણ જંકશનથી એક માઇલ ઉપર આવેલા મારા આલીશાન બંગલામાં મેં નાનો સરખો બગીચો બનાવ્યો હતો તે પણ પાણીથી રેલાયો હતો. થોડા વખતથી મેં તેમાં એક પુષ્પલતા મંડપ બનાવ્યો હતો. અત્યારે તેના ક્યારામાં પાણીનો વધારે જમાવ કરવા હું એક હાથમાં ક્ષાનત્ર લઇ બાગમાં ફરતો હતો. એકાએક બહાર સરીયામ રસ્તા ઉપર કોઇ અંધાર પછેડો ઝોઢી આવતું હોય તેમ જણાયું. દરવાજા પાસે પહોંચતાં મને આશ્ચર્ય થાય તેમ તે વ્યક્તિ એક સ્ત્રી તરીકે મારી સમક્ષ રજુ થઇ તેણે કાળી સાડી ધારણ કરી હતી. હાથમાં એક ન્હાતું પોટલું હતું. અને મને તે સર્વ વાતે નિર્ભય હોય તેમ જણાતું હતું. થાકના સર્વ ચિન્હો તેના વદન ઉપર સ્પષ્ટ જણોતાં હતાં; છતાં તે કોઇ દુરાગ્રહી અને ટેકીલી સ્ત્રી હોય તેમ મેં અનુમાન કર્યું. જીજ્ઞાસા વધતાં તેવ સંકેતથી મેં તેને અંદર બોલાવી અને તે આવી પણ ખરી! મંડપની પાસે પડેલા કોચ ઉપર મેં તેને સ્થાન આપ્યું, અને સ્થાન લેત ઇએકા-એક તેના મુખમાંથી ‘હાશ’ નો ઉદગાર નીકળી ગયો, એટલે મેં કહ્યું :—“આવા ગાઢ અંધકારમાં એકલાં નીકળવામાં તમે ભુલ કરી છે બાપ!”

“ભુલ ? હા ભુલ તો એક એજ મોટી કરી છે કે જ્ઞાન પ્રદીપને હૃદય મંદિરમાં પ્રકટાવી શકી નથી અને તેને પરીણામે અજ્ઞાનના અધકારથી જીવાએલું હૃદય લઇ આ જગતમાં ફરવું પડે છે !”

~ મને તે સ્ત્રી ધણી દુખી જણાઇ મારી જીઝાસા પણ ઉપરના મર્મભેદક શબ્દોથી વધતી ગઇ. મેં પુછ્યું. “બાપ ! તમારા મર્મભેદ વચનોથી હું કાંઇ પણ સમજતો નથી, તમે બહુ દુઃખી જણાઓ છો; પણ સંસારમાં સુખ દુઃખ એ માત્ર મનના કારણ છે.”

“હા. તમારા જેવા આજકાલ અંગ્રેજી ભણેલા નવ યુવાની-આઓ એમ બોલે છે; પણ પ્રસુતાની વેદનાતો અનુભવ વંધ્યા સ્ત્રીઓને. ક્યાંથી હોય ? સુખ દુઃખ મનનાં કારણો છે પણ અનુભવમાં આવે છે, ત્યારેજ તેનું યર્થથિ સ્વરૂપ સમજાય છે, આ પૃથ્વીના અધકાર કરતાં મારા આત્માનો અધકાર મને વધારે ભય પમાડે છે. હું તેનાથીજ ડરું છું.”

“પણ એવું બધું તમોને શું દુઃખ થયું છે. કે તમો આત્માના અધકારમાં પડ્યાં છો.

“તમે હજું વિદ્યાર્થી છો. તમારું જીવન હજી વિદ્યામાં પડેલું છે એટલે તમોને સંસારના દુખના પ્રસંગો તમે જાણ્યા નથી જોયા નથી, અને મને ભય લાગે છે કે મારી દુઃખાત્મક આત્મકથાથી તમારા શાંત હૃદયમાં વિના કારણે મોટો ખળભળાટ થશે.”

“આપણા સંસારિક રિતરીવાજોની દુઃખાત્મક ઘટનાઓ કરતાં ખીન્ન આ જગતનો એવા કયા માઠા પ્રસંગો છે કે જે જાણ-

વાથી મારા હૃદયમાં ખળભળાટ થવાની તમે વાત કરો છો? આ મહા કાળભક્ષી રૂઢી બંધનોનો ખ્યાલ તો આપણાં બાળકોને નાનપણથીજ હોય છે સંસારનું વેદનાત્મક શિક્ષણ લેવાને કાષ્ટને પણ કામતી કે વયની જરૂર પડી નથી, અને અજ્ઞાન તો કાષ્ટ ભાગ્યેજ રહે છે. બાપ! મારા હૃદયને કામળ ગણી તમે આઘાત કરવાની ખઠીક રાખતા હો તો તે તમારો ભ્રમ છે! કારણ કે આ સંસાર સુખ દુઃખના મિશ્રણથીજ ઉત્પન્ન થયો છે, એ હું સારી રીતે જાણું છું. તેમ છતાં અનુભવ કાષ્ટ એર ચીજ છે અને મને આજ સુધી મળેલા અનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે તમારી કર્મકથા મને એક રીતે લોક કલ્યાણની પ્રવૃત્તિમાં ઉતરવાનું નવિન બળ આપે તેવી હશે.

કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્થીનાં ચંદ્ર ઉદય પામ્યો હતો, આકાશમાંથી અંધકાર લુપ્ત થતો જતો હતો અને રાત્રી આગળ વધતી હોવાથી વિકાસ મંદીરાના દિવાઓ ઝાંખા પડવા લાગ્યા હતા. તે બાઈને મેં બગીચાની ઠંડી હવામાંથી બચી દિવાખાનામાં આવવા કહ્યું. અને તે તત્કાળ આવી પણ ખરી! ધરના સૌ માણસો નિદ્રાધિન થયાં હતાં. માત્ર એક ઘડીઆગળ નિઃશબ્દતાનો પ્રતિરોધ કરતું જગતું હતું. તે સ્ત્રીએ મારી મામે પડેલી ખુરશી ઉપર સ્થાન લીધું એટલે મેં તેને આશ્વાસન આપ્યું ત્યાર પછી મારા માયાણુ પૂણાની અને તે વખતના કુદરતી સૃષ્ટી સૌન્દર્યની પ્રસ્તાવના રૂપે થોડી વાતો કરી તેણે પોતાની કર્મકથા શરૂ કરી.

“ભાવનગર રેલ્વે લાઇનમાં આવેલું એક ગામ મારી જન્મ ભુમિ છે, મારો જન્મ બ્રાહ્મણની એક ઉંચ જ્ઞાતિમાં થયો છે! મારા પિતાને મારા વિના કાષ્ટ બીજું સંતાન હતું નહિં, આથી

બાળપણમાં જ મારું લાલન પાલન બીજી કોમની કન્યાઓ પેઠે ઉપેક્ષા દર્શક નહોતું એટલેથી પૌષ્ટિક યોગ્યથી અને યોગ્ય માવજતથી હું એકદમ ખીલવા લાગી. હું બહુ રૂપાળી હતી એ શબ્દો કદાચ આપને અભિમાનથી ઉચ્ચરાએલા જણાશે પણ મારું સાચું કરવા જે જે અમારા યાતિઓ આવતા તે દરેકને મોઢે મારા પિતા પ્રથમ મારા રૂપની અને પછી મારા ગુણની લાંબી લાંબી વાતો કરી મારું કરવા આવનારને સંતોષતા. મારા પિતાની આર્થિક સ્થિતિ ઠીક હતી, તેમજ રાજ્યની નોકરીમાં સારી મહેનત મળુરી મળતાં અમારે કશી ધરમાં ખામી ન જણાતી. મારા કાકાશ્રી પણ તે દરમ્યાન રાજ્યમાં એજ ગામમાં કારકુન તરીકે હતા. અને કુરસદને વખતે બીક્ષાવૃત્તિ તેમજ યજમાનવૃત્તિ કરી પોતાનો ગ્રામ્ય જીવનનો અતેરો વખત આનંદથી વિતાવતા.

ગામ ઘણી ગૌણાક્ષણ પ્રતિપાળ હતા. અને તે અરસામાં સાધુ સંત બ્રાહ્મણ તેમજ અન્ય અભ્યાગતોને તે વિશેષ આશ્રય રૂપ હતા. તેની મીઠી કૃપાથી રાજ્યમાં કોઈ પણ જાતનો ભય કે ઉપદ્રવ પ્રજાને નહોતો. આથી પ્રજા પણ પ્રમાણીકપણે પોતાનો જીવન નિર્વાહ ચલાવી સંતોષ પામતી. એમ કરતાં ઇશ્વર કૃપાથી નિર્વિઘ્ને મારી વય પંદર વર્ષની થઈ. આપણા ગરમ દેશમાં તો વધારેમાં વધારે સોળ વર્ષની ઉંમર સુધીજ કન્યાઓ અવિવાહિતા રાખી શકાય. હું જેમ જેમ મોટી થતી ગઈ, તેમ તેમ મારા હૃદયમાં સંસાર સુખની અભિલાષાઓ વધવા લાગી. મારી બહેનપણીઓને સાસરે આવતી જતી જોઈ હું શરમાતી. તેમના પતિ સાથેની વિલાસમય વાતો તેમનાં સુખથી સાંભળી હું મને પોતાને હંતભાગિની માનતી. અજ્ઞાનતા તો એટલી બધી છવાએલી હતી કે જે મારા માતા પિતાનો સખ્ત બદોબસ્ત ન હોત તો હું કોણ જાણે કેવાયે દુષ્ટ

કૃત્યમાં જોડાત; મારા ઉપર બહુ બારીકોથી નજર રાખતી હોય તો તે મારી માતાજી હતી. સરખી વયની સખીઓ સાથે પણ એકાંત કરવા દેતી નહિ જો કે મારી માતાની તે વખતની વર્તણૂકથી મને સંતાપ લાગતો પણ અત્યારે તેનો ફાયદો સમજી શકું છું. એકાદ વર્ષ આમ ચિત્તું. ઇશ્વર કૃપાથી મારું સગપણ મારા ગામથી ત્રણેક ગાવ દુર આવેલા એક ગામમાં થયું.

એક શુભ મંગળ દિવસે, ધામ ધુમથી મારો વિવાહ ઉત્સવનું મુહૂર્ત થયું અને તે દિવસથી હું કન્યકા મટી વિવાહિતા કહેવાણી. મારા શ્વસુર પક્ષમાં ફક્ત મારા હૃદયેશ્વર અને તેમનાં માતૃશ્રી હતાં. મારા પતિ ગામમાંજ યજમાનોથી બીક્ષાવૃત્તી મેળવી પોતાનો જીવન નિર્વાહ ચલાવતા. મારાં સાસુ પણ મારાં પતેતાં પગલાંથી વિશેષ આનંદ પામ્યા અને નિર્વિઘ્ને અમારો ગૃહસ્થાશ્રમ આનંદથી ચાલ્યો જતો. મારું પિયર ત્રણજ ગાવ મારા સસરાથી હતું આથી એકાદ માસમાં એક વખત તો જરૂર કુટુંબ યાત્રા મેં કરીજ હોય. આજ હવે હું સર્ગીલા હતી પરંપરાને બે વર્ષ થઇ જવા આવ્યાં હતાં. એર મારો પતિ ઇશ્વર પરાયણ શુદ્ધ અને ચારિત્રવાન હતો !” આમ કહેતાં કહેતાં તે સ્ત્રી વધારે ઉદાસ બની ગઇ, અને તેની આંખમાંથી આંસુની ધારા વહી નીચે પડવા લાગી. મેં કહ્યું :— “બહેન ! ઋણાનું બંધ કાણુ મિથ્યા કરે ?” તે સાંભળી એકદમ તે બોલી “શું ઋણાનું બંધ ? હું એવું ઋણાનું બંધ માનતી નથી. હાથમાં દીવો લઇ કુવામાં ઉતરનાર મુર્ખજ ગણાય. કેવળ ભાગ્ય-નેજ માનનારા આપણા સમાજની આટલી પડતી છતાં તમારા જેવા કેળવાએલા પુરૂષાર્થને માન કયાં સુધી નહિં આપે ? “ભાઇ મારા દુકા પન્નિચયથી મારા અવિવેકી બોલની મારી આપણો પણ

મને તો આપણા લોકોની મુખર્જી ઉપરજ તિરસ્કાર છુટે છે અને મારી વિતક વાતમાં હજુ હું જે લયંદર બનાવ રજુ કરીશ તેથી નો તમને વધારે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થશે.”

એ દિવસ ગામમાં અગ્નિને હર્ષના હતો. નવરાત્રીની શરૂઆત હતી ગામ ધણીની કૃપાથી રાજસુયજનો આરંભ થયો. અને મારા પિતાના ગામના તેમજ બહારથી પણ હજારો બ્રાહ્મણોને વરૂણીમાં નિમંત્રણ કરી યજનો આરંભ ગામ ધણીએ શરૂ કરાવ્યો. ગામના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો તેમજ રાજ્યના અધિકારીઓ તેમજ શ્રીમંત વેપારીઓ વગેરેએ આ શુભ પ્રસંગમાં જોડાઈ ઉત્કર્ષ થયા હતા. દર વર્ષે ગામ ધણીને યજ્ઞ કરાવવાની દૈવી પ્રતિજ્ઞા હતી. અને પ્રતિવર્ષે હજારો બ્રાહ્મણોને વરૂણીમાં અગાધ ધન કૃષ્ણપણું કરી ગામ ધણી સંતોષ પામતા

યજ્ઞ શરૂ થવાને બે દિવસ હતા ત્યાં મારે ત્યાં મારા પિતાશ્રીનો કાગળ મળ્યો અને મને તેમજ એમને સંબોધી લખ્યું હતું કે જરૂર કુટુંબ સાથે એકાદ માસ અહિં આવી ગાળી જશો, વિશેષમાં બાપુએ પણ દમણમાં યજ્ઞનો આરંભ કરાવેલ છે તો જરૂર પાંચ પંદરની પ્રાપ્તિ પણ તમોને થશે, અને વળી કુટુંબ યાત્રાનો પણ અલભ્ય લાભ તે સાથે થશે તો જરૂર આ વખત આવી જશો. કાગળ મળતાં બીજે દિવસે મારે પિયર જવા અમે તૈયાર થયાં. પુણ્ય માતૃશ્રી દુહ્ય મારાં સાસુને ફરજિયાત ઘરે રહેવું પડ્યું કારણ કે પશુ ધનમાં અમારે ત્યાં બે ગાય અને એક ભેંસની પાછળથી ચાકરી બરદાસ્ત કરવા કોઇ હતું નહિ, આથી મારાં વયો વૃદ્ધ સાસુશ્રીએ અમેને હર્ષથી વિદાયગીરી અર્પી ધરતું કામકાજ કરવા પોતે ત્યાંજ રહ્યાં બીજે દિવસે પ્રજ્ઞાનનો સમય થતાં અમે

માગ પિતાશ્રીને ગામ આવી પહોંચ્યાં, ત્યાં પહોંચતાંજ મારા પિતાએ અમારો યોગ્ય સત્કાર કર્યો, અને સામે ખાલી પડેલા એક મકાનમાં અમને ઉતારો આપવામાં આવ્યો. અમારા આગમનથી મારા પિતા વીશેષ સંતોષાયા. પણ આ વખત પુત્રી વાતસહ્યતાનો શુદ્ધ પ્રેમ મારા પિતામાં મને જોવામાં આવ્યો નહિ. આ વખત મારા પિતાના પ્રથમ જોવા હાર્ય મુખાર્વિંદમાં કંઈ ગંભીર મુખા કૃતીની રેખાઓ જોવામાં આવી. યજ્ઞનો સર્વ કારભાર મારા પિતાને હસ્ત હતો આથી સર્વ વસ્તુ રાજ્ય તરફથી યજ્ઞમાં પુરી પાડવા તેમનેજ નીમવામાં આવ્યા હતા. તેમજ યજ્ઞમાં વરૂણીમાં વિદ્વાન ધ્યાનશ્રોતે કથું સ્થાન કેના પ્રમાણમાં આપવું તે સર્વ એમના આધીન હતું. અમારા આગમન પછી જે વળુ દિવસે યજ્ઞનો આરંભ થયો. એક દિવસ દક્ષીણાની લાઝએ તે દિવસે માગ પનિએ અહોરાત્ર યજ્ઞમાં ગાળી વિશેષ થાકથી લુબ્ધ થઇ સાંજે ગૃહે આવી મને પણ ન જણાવતાં હંમેશના નિયમથી એક કલાક આગળ નિદ્રાધીન થયા. ખેર એ લાગ્યાહિન દિવસ હશે? મારૂં નેત્ર અહિં ગામમાં આગમન થયા પછી પ્રતિદિન ફરકતું રહતું, વિશેષમાં થોડાક દિવસ થયા મને વિપરીત દ્રશ્યો પણ જોવામાં આવતા પણ હું સર્વ ન જણાવતાં જોવી ઇશ્વર ઇચ્છા ગણી શંકા આણતી નહિ.

અમો દંપતિ માટે પરમાત્માએ એ મિલનનો દિવસ હેલ્લો ગણ્યો હતો. તે રાત્રે તેના થાકને લઇ કાંઈ વિનોદ હાસ્યમય ગોષ્ઠી પણ ન કરતાં મૌનજ રહી યજ્ઞમાંથી વળતાં તુરતજ ને નિદ્રાધીન થયા. આથી હું પણ નિવૃત્ત થતાં થોડો સમય મારી માતૃશ્રી પાસે જઇ વ્યતિત કરવા ઇચ્છા થઇ. એજ સાંજે મારી માતૃશ્રીએ મને ઘરે ખોલાવી જણાવ્યું હતું કે જમાઇ આજ નિદ્રાધિન થાય એટલે મારી પાસે આવજો આપણે અગત્યનું કામ છે.”

સંસારના કપટોના મને મારી વયમાં જરા પણ ખ્યાલ ન હતો, સ્ત્રીએ જગતની ભોળામાં ભોળા ઇશ્વરી કૃતી છે; મને તો મારા માતૃશ્રીના આ ગુઢ વચનોનો જગ પાળ સંદેહ થયો પણ નહિ અને તે નિંદ્રાધિન થતાં હું હર્ષભેર મારી માતૃશ્રી પાસે દોડી ગઈ અને નિવેદન કર્યું કે તે સુષ્પ ગયા છે કહો હવે તમારે મને શુ ગુપ્ત વાત કરવી હતી?”

મમ્મ ક્ષગ્ન પછી મારા માતૃ પિતાના સ્વભાવમાં આશ્ચર્ય કારક પરિવર્તન થયું હતું, તેના મુખાર્વિંદની શાંત વૃત્તિ હંમેશને માટે નષ્ટ થઈ હોય તેમ મને સ્પષ્ટ જણાતી. તેની વાત કરવાની પ્રકૃતિ અને તેના શરીરના હાવ ભાવ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાતું કે ક્યાં તેનું પહેલાંનું પુત્રી તરફનું મારી તરફ વાતસ્થલ! અને ક્યાં આજની વર્તણૂક. એ તો સ્પષ્ટ જણાતું કે તેની શાંત વૃત્તિ લોભ મોહ અને મદ્દાન આશામાં ડુળી ગઈ હોય તેમ તેનાં મુખ ઉપર સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું. મારા પતિ સાથેના આગમન પછી મારી માતા અને પિતા તેમજ મારા કાકાશ્રી ધણા વખત મોડી રાત્રી સુધી એકાંતમાં બેસી કંઈ ગુપ્ત વાતો કરતાં અને કાંઈ પ્રયત્ને એક કામ વિના ચિંતણે ઉકેલવા મથતા; પણ હું કાંઈ પણ લક્ષમાં લાવ્યા વગર ધ્યાન આપતી નહિ.

તે રાત્રીએ અચાનકે સુમારે મારા માતૃ પિતા અને કાકાને મેં તેની નિંદ્રાની વાત કરી અને જણાવ્યું કે તે નિરાંતે નિંદ્રાદેવીને આધીન છે એટલે મારા આ શબ્દો માંભળનાંજ મારા પિતાએ મને સંકેતથી અંદરના ખંડમાં બોલાવી અને જણાવ્યું “આજ

આખી રાત્રી તારે અહિં ગાળવાની છે અને તારા પતિનું તને કોઈ પુછે તો જણાવજે કે મને ખબર નથી.” આ શબ્દો સાંભળતાંજ મારો આત્મા મુઝાણો. હું ચિતભ્રમ જેવી બની ગઈ અને પાછળથી શું કરીશું કૃત્ય થયું તે મને બીજે દિવસે ખબર પડી. એ પાપી પિતાએ અને કાકાએ, મને ઘરમાં પુરી રાખી અને ઉતારા તરફ જતાં મારા પતિને શાંત નિંદ્રામાં પડેલા જોઈ તેના શયનખંડમાં શાંતિથી દાખલ થયા. તેના શાંત મુખાવિન્દ તરફ એક વખત નિહાળી અટ દ્વાર્ય દ્વાર્ય અને પોતાનું કામ જલદી સંપેટવા તેના ખાટલાની એક છેડે મારા પિતા અને બીજે છેડે મારા કાકા યમનું સ્વરૂપ ધારણ કરી તેનું અકાળ અવસાન કરાવા તત્પર થયા. મારા પતિની લાંબી શિખા પ્રથમ તો ખાટલાની ઇંશ સાથે જોરથી બાંધી લીધી. સામા પટારા ઉપર પડેલ પાઘડી લઈ દશ બાર જોરથી આંટા તેના સુતેલા અંગને ખાટલા સાથે વિટી, અને એક હાથમાં સુતરની રસી લઈ તેના ગળા ઉપર બાંધી એક બીજા સામ સામા પકડી ગળાચીપ આપવી શરૂ કરી. તે દરમિયાન તે નિય અધાર કૃત્ય કરનારાઓએ ૩ અને કુચાથી આંખ, નાક, કાન, વગેરે સર્વ ઇન્દ્રિયોને કુચા દ્વારા પ્રાણ વાયુને બંધ કર્યો. સકલ સૃષ્ટીના પાલક પિતાની કુદરતને કોણ પહોંચી શકે, મનુષ્ય આત્મહત્યા કરવા તત્પર થયો હોય તો કેમે કરી આ આત્મા દેહ છોડે નહિ, અને એજ આ આત્મા જે ક્ષણિકમાંજ ઠેસ વાગતાં અકાળ દેહ છોડી જાય! મારા નાથનો પણ તેજ પ્રમાણે ગુંગાચેલો આત્મા કેમે કરી દેહ છોડે નહિ! અંતે તેનો આત્મા છેક ગુંગાતાં તેના મુખમાંથી કર્કશ અવાજ મૃત્યુના પેગામનો નિકળવો શરૂ થયો, આ અવાજ શરૂ થતાં તુરતજ

મારી માતાએ મને તેજ ધરમાં પુરી, તે બચકર જગાએ માગ કાકાના સંકેતથી ઉતાવળી આવી, અને તેનો કર્કશ અવાજનો પ્રતિ-રોધ કરવા મારી માતાએ ઘડી દળવી શરૂ કરી કે જેથી સવાર પડવા છેક આવ્યું હતું આથી કોઇ પણ વટેમાર્ગી તેનો કર્કશ અવાજ સાંભળી વિસ્મય પામે નહિ. આશરે પચાસક મિનિટમાં તેનો કર્કશ અવાજ મુખમાંથી નિકળતો બધ થયો; અને તેનો આત્મા પોતાનો દેહ છોડી પરમાત્માના દરબારમાં અકસ્માત અને અકાળના ભોગ માટે જીવ લેનાર એ પાપી પિતા અને માતા નેમજ કાકાનું નામ નોંધાવવા હાજર થયો. આ અધોર કૃત્યનો ખ્યાલ મને પ્રથમથીજ નહિ; નહિં તો તે નિચ કૃત્ય આદરનાર પિતાને માટે પ્રથમથીજ સાચ્યેત રહેત. એ પાપી પિતા અને કાકાએ મારા નાથના મૃત દેહને ઠેકાણે પાડવા સતતશ કરી અને તે લાશને એક ગાંસડીમાં બાંધી, તે મધ્ય રાત્રીએ ગામ બહાર આવેલ કુંભારના ખોદવાના સ્થળે સમાધી અર્પી તે ઉપર મૃતીકા પાથરી ગામમાં પ્રવેશ્યા.”

વરમાદ પાછો ધીમે શરૂ થયો હતો. પવનની હ્હરીઓ દિવાનખાનામાં આવી અમારા સંતપ્ત હૃદયને ઠારવા મથતી હતી કાંઈક વિસામે લઈ તે બાઇએ આગળ ચલાવ્યું. “ભાઇ હજાર હજાર બળવાન છે, આખરે એ વર્ષમાંજ મારા સૌભાગ્ય વ્રતનો અંત આવ્યો! અને સમાજમાં હું વિધવા લેખાણી?” એમ કહી તે બાઇએ ફરી રડવું શરૂ કર્યું. મેં તે બાઇને ખુબ આશ્વાસન આપ્યું. અને તે બાઇએ થોડીવારમાં પાછી પોતાની બયાનક કથની શરૂ કરી, તે દરમ્યાન મેં પુછ્યું “જેન તમારા પતિનું આવું અધોર કૃત્ય કરવાનું તમારા પિતા અને

કાકાને શું પ્રયોજન? “કારણુ માત્ર ધનનુંજ! બે તેને પુષ્કળ ધન મારા વિક્રય માટે મળ્યું હોત તો તે આવું સાહસ ન કરત. કારણુ કે માફ વેવિશાળ ત્રણસો રૂપિયામાં થયું હતું. તે વખતે મારા પિતાની અર્થિક સ્થિતિ નબળી હતી. આથી ધનની જરૂરીયાતમાં તેણે ત્રણસો રૂપિયામાં માફ લગ્ન કરી આપ્યું તે વખતે માફ અન્ય માણુ કયાંયથી તે સ્થળ સિવાય હતું નહિ. આથી મારા પિતાએ તે રકમ કલુષ કરી કડવાશે લગ્ન કરી આપ્યું. તે લગ્ન પછી માના પિતાને પણ આવી થોડીજ રકમમાં કન્યા વિક્રય કરી આપ્યો તે માટે બહુ ખેદ થયો. કારણુ કે ગામમાંથીજ બે ત્રણ કન્યાઓ હજાર કે દોઢ હજારે ગુજરાત તરફ અપાણી હતી. અને તે કન્યાઓએ છેક નાની અને નિરક્ષર હતી તો પણ એવી રકમ મળી; તો છેક હું તો રૂપાળો, ભણેલી ગણેલી અને વયમાં પુરી તો જરૂર મારા પિતાને બેક હજારનો અત્યંત લાભ મળત આ સંદેહે તેણે આ નિય કૃત્ય કયું! અને જમાઇના વધ પછી તેણે વિચાર રાખ્યો હશે કે પછી મને ફાંસલાવી કન્યા તરીકે ગુજરાત તરફ આપી ધનનો લાભ મેળવી શ્રીમંત થવું. ભાઈ જગતનાં પૈસા એજ મોટી ચીજ છે. માણુસ તેને માટે અનેક કાળા ધોળાં કરે છે આમ કન્યા વિક્રયથી શ્રમ વિના પ્રારબ્ધને ફેરવી નાખવાની ચાવી એકદમ હાથમાં આવે એ કોને ન રૂચે? મારા પિતા તેનાં અકસ્માત બોગથી ખુશી થયા. દિકરીના દમકા લઈ કાઢ શ્રીમંત થયા હોય તો ફુતીયામાં ધણા માણુસો તાલેવંત થાત; પણ અધર્મ વૃત્તિથી ઉપાર્જિત કરેલું દ્રવ્ય નાશ પામ્યા વિના રહેતું જનથી. આમ એ નર પિશાચો તેના દેહને ગામ બહાર દાટી ધરે

આબ્યા. મને અંદરના ધરમાં જ્યાં પુરી રાખી હતી ત્યાં મારા પિતાએ આવીને કહ્યું. “આજ સુધી અમેએ તને પાળી પોષી મોટી કરી છે તો તારે અમારું કહ્યું માનવું જોઈએ. તારા મુખ ખાતર અમેએ એક નિય કૃત્ય આદ્યું હતું તે નિર્વિધને પાર પડ્યું છે; તો તારે મુખ ઉપર જરા પણ આ ભેદી બનાવ બન્યો તેની ગ્હાની રાખવી નહિ. અને કાઠને પણ આ હલ્યા કાંડની વાત પણ કરવી નહિ.” આમ આ નરપિશાચીએ મને પ્રભાત થતાં સુધી આશ્વાસન આપ્યાજ રાખ્યું. એટલામાં પ્રભાત થયું સૌ કાંઈ મનુષ્ય પોત પોતાને ધંધે વળગ્યું મારા પિતા અને કાકા પણ આ હલ્યાકાંડની જરા પણ મુખ ઉપર ગ્હાની રાખ્યા વગર રાજ્ય યજ્ઞના નિત્ય કર્મમાં જોડાણા. પ્રભાતમાં નિત્યે ગાયોનું ધણ ગામ બહાર બેળું થતું તેમ આજ પણ તે પ્રમાણે સુરભી ધણ ગામ બહાર ઉભું હતું, સકલ સૃષ્ટિના પાલક પિતાએ તેઓનાં અધૈર કૃત્યના આચરણને પ્રકાશમાં મુકવા પ્રયત્ન કર્યો હોય તેમ દૈવ ઇચ્છાએ તેમાંથી એક ગાય ધણથી જુદી પડી, મારા નાથની લાશ દાટી હતી ત્યાંજ કુદરતી એકદાળવાં લાગી. અને વિશેષ એકદાળતાં, શિંગડામાં વધારે વજન ભરાતાં ગાયને પણ રમુજ થતી ગઈ; અને તે વજનથી પોતાનું શીંગડું વિખુટું કરવા જોર દેડને બહાર ખેંચ્યું તે સાથે લાશની ગાંસડી પણ એકાએક શીંગડામાં ભરાયેલી રથીતીમાં જમીનમાંથી બહાર નીકળી પડી. આ વખતે બે ત્રણ વટેમાર્ગીઓ અને ગામના માણસો પણ કૌતક નિહાળતાં છેક વિરમધ પામ્યાં. ગાયને પણ નામ્મતી અટકાવી તુરતજ માણસોએ શીંગડાથી ગાંસડી જુદી પાડી ગાયને મુક્ત કરી. જે આદાણો હવનમાં હતા તે પણ આ કૌતકથી સ્તબ્ધ થઈ ગયા, અને તુરતજ યજ્ઞ બંધ કરી નિરક્ષણ માટે આતુર થયા. ગાંસડીને તુરતજ એક

શુદ્ધો મારફત જોણવામાં આવી, અને એકાએક મારા નાથની લાશ ખરડાએલી અને ચીપાએલી સ્થિતિમાં સાંને જોવામાં આવી. ગામ ધણી પણ આ હત્યા કાંડની જગાએ આ ખબર મળતાં તુરતજ આવી પુગ્યા, અને લાશને પણ તુરતજ તપાસવામાં આવી અને લાંશને ઝોળખતાં તુરતજ મારા પિતા અને કાકાને ત્યાંજ હવન-માંજ શક ઉપર બંધન કરવામાં આવ્યા. આ અધોર બ્રહ્મહત્યા કાંડ ગામમાં થતાં તુરત યજ્ઞ બંધ કરવામાં આવ્યો. ગામમાં પણ આ બનાવથી હાહાકાર થઇ ગયો અને સૌ કોઇ સાંભળી વિસ્મય પામ્યું. મારા પિતા અને કાકાને પણ કરેલ અધોર કૃત્ય ક્ષુલ્લ કરતાં તુરતજ કારાગૃહમાં મોકલાવી આપ્યા, અને મારી માતૃશ્રીને પણ આ અધોર કૃત્યમાં સામેલ થતાં યોગ્ય શિક્ષા થઇ. ગામ ધણી બાપુએ પણ તે અસુર ભુમિ જ્યાં બ્રહ્મહત્યા થઇ ત્યાંનું જળ પણ ન લેવા નિશ્ચય કર્યો, અને બીજે દિવસે પોતાના પુત્રને ગાદી સોંપી રાજ્યમાં થયેલા આ હત્યાકાંડના પ્રાયશ્ચિત અર્થે તુરતજ દારીકા તરફ વિદાય થયા. યજ્ઞના શુભ કામમાં આવું બ્રહ્મહત્યાનું વિધ્ન આવતાં એમને પણ ધણી દોલગીરી થઇ, અને તે દિવસથી બ્રહ્મણો ઉપરની કૃપા દ્રષ્ટિ પણ એમણે હંમેશને માટે બંધ કરી. આવા અધોર હત્યાકાંડથી કેનું હૃદય પીગળી સ્તબ્ધ નહિ થાય ? દારીકા જતાં પહેલાં એ રાજવીએ મારી સાસુને એકાંતમાં બોલાવ્યાં અને ખીન હૃદયે ખુબ આશ્વાસન આપ્યું. તુરત મને પણ બોલાવી. મેં પણ માફ ભવિષ્ય બગાડનાર માતૃ પિતાને ૩૨ રાખ્યા વગર બાપુને સ્પષ્ટ નિવેદન કર્યું કે આ નિર્દય આત્માઓએ ધનની લાલસા જ મારા પતિનું ખુન કર્યું હશે ! તુરતજ એ દુરાત્માઓને બંધન કરવામાં આવ્યા અને તેમને કારાગૃહની સજા ફરમાવવામાં આવી, તેમજ મારી માતૃશ્રીને પણ અધોરકૃત્યમાં જોડાવા બદલ યોગ્ય

શિક્ષા મળી ચુકી. મારા પતિના આવા શોકજનક અવસાનથી, મારા અને મારી સાસુના જીવન નિર્વાહ અર્થે એ રાજવીએ ત્રીશ રૂપિયાનું વર્ષોગન બાંધી આપ્યું. અને ખીન હૃદયે મારી સાસુને જણાવ્યું કે :—“આ તમારી પુત્ર વધુ સર્ગબા છે, તેને જરૂર ઇશ્વર ઇચ્છાએ પુત્ર પ્રાપ્તિ થશે અને જરૂર તમારા કુળની લાજ પરમાત્મા કરશે તો રહેશે, તો તમે તમારા પુત્રની હત્યા જુલ્મી જશો અને તમારી પુત્ર વધુને જે પુત્ર પ્રાપ્ત થાય તેજ તમારો પુત્ર છે તેમ સમજી દિવસ નિર્ગમન કરશો.”

આમા મારા પિતા, કાકા અને માતૃશ્રીને પોતાના કરેલ અધોર કૃત્યનું યોગ્ય ફળ આ ભવમાંજ મળી ચુક્યું. આવી રીતે હું વિવાહિતા છતાં મારા પિતાએ ફરી વિક્રય અર્થે અધોર કૃત્ય કર્યું તો અમારીજ જ્ઞાતીમાં જે કન્યાઓ અવિવાહિત હશે તે તરફ તેમનાં માતૃ પિતા કેવી લાંબી વિક્રયની આશા રાખી અલભ્ય લાભ મેળવવા જીવન લંબાવતાં હશે? તે તમે તમારા આત્માને પુછો! છેક આમ સમાજ કેવો કન્યા વિક્રય માટે નિષ્કુર અને કુર બન્યો છે તે તમે જુઓ?” મારી આવી અધમ સ્થિતી કરનાર એ પાપી પિતા અને માતાનો કલંકિત ચિતાર આ જન્મે રૂપે રૂપે ઉભો થતાં આ પૃથ્વીનો અધિકાર મારા આત્માના અધિકારને તમારા કહેવા પ્રમાણે કેમ ભય પમાડી શકે?” ભાગ્યના ચમત્કાર બહુ વિલક્ષણ હોય છે તે આ મારી હૃદય ભેદક સત્ય ઘટનાના ઉદ્દેશથી યથાર્થ સમજાશે ”

વાતોમાંને વાતોમાં પ્રભાત થવા આવ્યું, હું પણ એ બહેનની કંઈ કંઈની સુણી સતબ્ધ થઈ ગયો અને એ નિરાધાર યુવતીને વઢવાણુ વનિતા આશ્રમમાં સવારમાં મોકલાવી આપી.

દૈહિક મિલન.

એ પોષ માસની રાત્રિ હતી. શીતલ પવનની અનુપમ લહ-
રીઓથી સર્વત્ર શાન્તિ પ્રસરી રહી હતી. નજમાં આછાં આછાં
તારક મંડળો અર્જુનમાં દ્રશ્ય થતાં અનેક દીપોસમ સુશાંત મનો-
હર લાગતાં હતાં. લગભગ મધ્યરાત્રિનો એ સમય હતો. આ વખતે
શ્રીમંત ગાયકવાડનું પાટનગર વડોદરા જાણે જન્મું જણાતું હતું.
રાજ્યધોરી રસ્તાઓ શાંત અને નિર્જન હતા, ફક્ત સ્ટેશન સામે
આવેલા સયાજીરાવ સરકારી ધર્મશાળામાં અને સામે આવેલાં બે
ત્રણ હિંદુ રેસ્ટોરામાં વિજળીના દિવાઓનો ઝગઝગાટ, મોડી રાત્રી
વ્યતીત થયાં છતાં જણાતો હતો. ટાવરમાં કડિંગ કડિંગ બાર કંકા
વાગ્યા, તેજ કણે ઇન્દુલાલ રેલવે પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર, મ્હા કોર્પો
લઇ, હોટલના કંપાઉન્ડ બહાર નિકળી સ્ટેશન ઉપર આવી પહોંચ્યા.
સ્ટેશન ઉપર પહોંચતાં જ થોડી વારમાં ગોધરાથી છુટેલો પંખળ
મેલ આવી પુગ્યો, અને પચીસ પચાસ પેસેન્જરોને ઉતારી તુરત
મુખ્ય જવા ઉપડી ચુક્યો. ઉતરેલાં પેસેન્જરોમાં બે ત્રણ યુરોપી-
ઓ અને બાકીના ત્યાંના વતની હતાં. આવી મધ્ય રાત્રે આ
પેસેન્જરો સાથે એક હિંદુ ગુજરાતી કુટુંબ પણ વડોદરા ઉતર્યું
હતું. આ કુટુંબમાં એક યૌવના જણાઇ, એક બાળક આઠ વર્ષનો
જણાયો એક બાળકી ત્રણ વર્ષની જણાઇ, અને તેની સાથે આવેલો
એક યુવાન ત્રિસ, પાત્રીશ વર્ષની ઉમરનો હતો, આથી જોનારને
સ્પષ્ટ જણાતું કે તે તેનો પાલક પિતા હશે. આ કુટુંબે પોતાનો
નહિં જોવો સામાન ઉપાડી લઇ ટીકીટ કલેક્ટરને ટીકીટ સોંપી

(૭૫)

સામે આવેલી સયાજીરાવ ધર્મશાળામાં આશ્રય લીધો. ઇન્સ્પેક્ટર ઇન્દુલાલને કાંઈક શંકા જણાતાં તુરત તેની પાછળ પોતાનું માણસ મોકલી રાહ જોતા સ્ટેશનમાં જ ઉભા રહ્યા.

ઇન્દુલાલ આજ પાંચ વર્ષ થયા રેલ્વે પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે હતા. પોતે ઉંચ સાતીના હતા. પોતાને આવો ઉંચો હોદ્દો મળ્યા છતાં કોઈ દિવસ કોઈનું અપમાન કે અસત્કાર કે અવર્તન કરેલજ ન હતું. પોતાની એ શક્તિ હતી કે તે કુટુંબને તેઓ ત્યાંજ સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મમાં રોકી પોતાની શંકાનું સમાધાન કરી શકત; પણ કોઈ કુટુંબની આવી મધ્ય રાત્રે ખાલી કનડગત અને ફજોતી કરવી તે અયોગ્ય અને અધર્મીત જણાતાં તે વખત માંડી વાળ્યું. પોતાના માણસથી તે કુટુંબના ઉતાગની વાત જાણી તુરત પોતાના માણસને રજા આપી અને તે કુટુંબે જ્યાં આશ્રય લીધો હતો ત્યાં જવા ઉપડ્યા.

વડોદરા સ્ટેશન સામે આવેલી સયાજીરાવ ધર્મશાળા મુસાફરોને રાત્રીને વખતે વિશ્રામ લેવાનું એક રમણીય અને સારું સ્થાન હતું. આબુખાબુ આવેલ ત્રણ ચાર હિંદુ લોકો તેમજ હિંદુ રેસ્ટોરાંને લઈ મુસાફરોને અહિંર માટે તેમજ જોઈતી વસ્તુઓ માટે કોઈ પણ જાતની ખામી ન હતી આ વિશિષ્ટ સુખ સંગવંડતાવાળા મકાનને લઈ તે કુટુંબ સ્ટેશનથી તુરતજ સયાજીરાવ ધર્મશાળામાં દાખલ થયું. અને એક રૂપિયો આર્જ આપી એક રૂમ રાત્રીને માટે ભાડે લીધો. મોટા રૂમને લઈ તે રૂમમાં વચ્ચેના ભાગમાં પારદીક્ષન મારવામાં આવ્યું હતું અને તે ઉપર વાછટવેશ તેમજ રંગ લગાડી એવું બપોળાંધ કામ કરવામાં આવ્યું હતું કે જોનારને એમજ

જણાતું કે ચારે બાજુ અભદ્ પત્થરની દિવાલથીજ બંધાયેલું મકાન છે. આ પારટીશન લાકડાંનું હતું આથી વાયુની ગતીને લઈ એક રૂમની અંદર ચાલતી વાત બીજા રૂમમાં સ્પષ્ટ સાંભળવામાં આવતી તેમજ આ પારટીશનોમાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ નાનાં મોટાં છીદ્રો પણ હતાં, જેથી એંદર રહેતાં માણસોની સ્થિતિ પણ જોવા ઇચ્છનારને સ્પષ્ટ જણાઈ આવતી.

ઇન્ડુલાલ ઇન્સ્પેક્ટરને તે કુટુંબની યૌવનાના આવેશ અને હાવ ભાવો જુદાજ રૂપમાં જણાતાં જરા શંકા આવી. આથી તુરત ઇન્સ્પેક્ટર સયાજીરાવ ધર્મશાળામાં દાખલ થયા. પ્રથમ તો તે કુટુંબનો ભાડે લીધેલો રૂમ શોધી કાઢ્યો. તેઓની પાસેનાજ પારટીશન વાળા ખાલી પડેલા રૂમમાં ચુપકીથી પ્રવેશી, તે કુટુંબનો પારટીશનમાં થતો વાર્તાલાપ સાંભળવા તૈયાર થયા. પ્રથમ તો તેણે પારટીશનમાં પડેલા એક છેદમાંથી દ્રષ્ટી કરી તો જણાયું કે તેઓની સાથેનો એક બાળક અને એક બાળકી, મુસાફરીના થાકને લઈ નિંદ્રાધીન થયેલાં હતાં. અને તે પુરૂષ અને યૌવના એકજ પાત્રમાં બેસી મિષ્ટાન્ત જમતા જણાયાં. જમતાં, જમતાં તે યૌવનાનો મુખ તરફ વળતો હાથ ગૌર અને નાભુક જણાયો. પણ તેના હસ્તમાં કાંઈ પણ સુવર્ણના કે સૌભાગ્યના અલંકાર જણાયા નહિ! બારીકીથી જોતાં સ્પષ્ટ જણાયું કે તે યૌવના વિધવાજ છે, તેના શરીર ઉપર સૌભાગ્યના અલંકારો જણાયાજ નહિ. આથી એક વિધવા પર પુરૂષ સાથે એકજ પાત્રમાં આહાર કરે તે અલૌકિક જણાયું. તેઓનો જમતા વખતનો વાર્તાલાપ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાતું કે તે યૌવના કામવશ થઈ તે પુરૂષ સામે હરણીના સમાન વિલોલ નેત્રાથી દટાક્ષ ફેંકતી જણાતી હતી. તેઓનો સહવાસ દંપતિને

યોગ્યજ જણાયો ! તેઓનો વાર્તાલાપ અને વાર્તા વિનોદ છેક હિંદુ
ગુજરાતી સંસારના દંપતિને મળતો આવતો હતો. વિશેષમાં સાથે
ઉમંગથી આહાર કરતો યુવાન વિકારી, લેભાગુ અને શક જણાતો
હતો. એક વિધવા તે પણ પર પુરૂષ સાથે એકજ પાત્રમાં આહાર
કરે, અને પર પુરૂષથી જન્મદિન વિનોદી વાર્તામાં રસ પ્રેરે તે
અલૌકિક જણાયું. તે યૌવનાનો વિધવા છતાં તે પુરૂષ સાથે દંપતિને
યોગ્ય વાર્તાલાપે છેક ઇન્સ્પેક્ટરને આશ્ચર્ય મુગ્ધ કર્યા. આથી વિશેષ
શંકા જતાં ત્યાંજ શાંતિથી બેસી જઈને યૌવના અને યુવાનનો વાર્તા
લાપ શંકીત નજરે શ્રવણ કરવો શરૂ કર્યો.

થોડા વખત પછી તે યૌવનાના મુખાર્પિદ ઉપર જાણે
ભય અને નિરાશાની રેખા જણાઈ અને જમતાં જમતાં મૃદ વચ્ચે
તે યુવાનને કહેવા લાગી. “તમેને તો હજી તમારા સ્તેહી સગાં
સખંધી તરફથી સુખ દુઃખના પત્રો મળશે, પણ મને તો મારા
આ કુકર્મથી મારા સગાં સ્તેહીઓ તરફના સુખ દુઃખના પત્રો વહેવાર
પણ હંમેશને માટે બંધ થઈ જશે. તેમજ તેઓ જો મારું આ
કુકર્મ જાણશે તો, મારા મૃત્યુની પણ તેઓને ખબર પડતાં, મારા
માટે સ્નાન પણ કરશે નહિ ! અત્યારે તો હું તમારા આશ્રયમાં
સગાં કુટુંબીઓને તેમજ મારા ગમરાં અને ભાઈઓને કલંક લગાડી
તમારી સાથે નાશી છુટી છું. હવે તમારેજ આ બંને બાળકોને
યોગ્ય શિક્ષણ અને ઉન્નતીના દ્વાર બનાવવાના છે, તમારેજ તેના
પાલક પિતા તરીકે જગતમાં જાહેર થવાનું છે, જગત પણ તમારા
માટે તેમજ મારા માટે નહિં બોલવાના બોલ બોલશે તો તમારે
અને મારે તે જગતની બેધારી તવવાર ઉપર સમય વ્યતીત કર-
વાનો છે. જગતની નિંદા અને તિરસ્કારના શરૂ આપણા અભેદ

શરીર રૂપી દેહ ઉપર છુટયાજ કરશે. તો તે સર્વ જગતની કુચલીઓ સહન કરી આપણે સમાજમાં ચાલવું છે. તમારો પણ મારા ઉપર અગાધ પ્રેમ છે; તો જરૂર કોઇ પણ કષ્ટ કે કાયદે અમને તમારા શરીરમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તજશે નહિ! અને હું પણ મારા શરીરમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તમને ત્યજશ નહિ. સંસાર ચક્રના ઉદય અને અસ્તની પાંખમાં આપણે આપણા દિવસો નિર્ગમન કરશું, તોજ આપણો અગાધ પ્રેમ પ્રાણ છે ત્યાં સુધી ટકી શકશે!” એમ કહી તે યૌવનાએ પોતાનો હાથ લંબાવીને પુરૂષના હસ્ત સાથે મેલવી એક ખીજાઓ પરસ્પર મન વચન અને કુર્મથી બંધાયાં. ઉપર પ્રમાણેનો વાર્તાલાપ તે યુવાન અને યૌવનાનો છેક અઘૌઘિક અને વિચિત્ર ઇન્દુલાલને જણાયો. તેને ચોકકસ જણાયું કે તે યૌવના થોડા વખત થયાજ વિધવા થઇ હોવી જોઇએ. તેઓની વાર્તાલાપ પરથી ઇન્દુલાલ સમજ્યો કે તે યૌવના અને યુવાનનો આ ગુપ્ત પ્રેમ તેના પતિની હુમ્મલાતીમાંજ હોવો જોઇએ. તેમજ તે પુરૂષ સાથે અગાધ પ્રેમ થતાં, વળી વિધવા થતાં તે પુરૂષ અને સુંદરીને અલબ્ય લાલ મળ્યો. પ્રથમથીજ તે પુરૂષ વિકારી, સ્વછંદી અને શઠ હતો અને તે યૌવના વિધવા થતાં તેને સમજાવી, ફેસલાવી વિદેશ તરફ ગમન કર્યું. ઇન્દુલાલને સ્પષ્ટ જણાયું કે તે પુરૂષના અતુલ વિશ્વાસને લઇ તે સ્ત્રી પોતાના બાળકો સાથે આમ જગતની કે કુટુંબની પરવા ગાખ્યા વગર વિનાશને પથે પ્રયાણ કરી રહી છે. ઇન્દુલાલને તે નીચ પુરૂષના આવાં કૃત્યથી ઘણું થઇ આવ્યું. અખળાઓને અધર્મને પથે દોરતા એ નર રાક્ષસો દેશના ધર્મ અને કર્મના વિનાશના સ્થભો જણાયા, અને અંકુશ વગરની અખળાઓનાં છિદ્રો તાદ્રશ્ય થયાં.

ઇન્દુલાલ તુરત પાર્ટીશનવાળા મકાનમાંથી નિકળી બહાર
 આવ્યા અને પોતાના બે માથુસોને તે કુટુંબની ગુપ્ત સ્થિતિ જોવા
 બેસાડી, પોને રાત્રિ વ્યતીત કરવા પોતાને બંગલે ગયા. પ્રભાતમાં
 ઇન્દુલાલ ફરી તેજ કુટુંબના દર્શનને લાભ લેવા છ વાગ્યાની
 અંદર ધર્મશાળામાં દાખલ થયા. તુરત તે ગાઢ નિંદ્રા લેતું કુટુંબને
 જાગ્રત કરવામાં આવ્યું. પ્રથમ તો ઇન્દુલાલે બે ત્રણ તે યુવાનને પ્રશ્ન
 કર્યા, અને બે ચાર પ્રશ્નો તે યુવાન સાથેની યૌવનાને પણ પુછ્યા. પણ
 તે સુંદરી પોતાના આવેશ અને હાવભાવો જુદાજ રૂપમાં જતાવવા
 સર્વ યતન આદરી રહી હતી; તો પણ તે શરમ અને મૃદ વિનીત
 શબ્દોથી તે ઉત્તર આપતી હતી. તેમજ તે કામિનીનું કમળ વદન
 પ્રકુલ છતાં અત્યારે કેવળ વિલાયેલું જણાતું હતું અને શોક છાયા
 તેના ઉપર ફરી ગઇ હતી, ને આંસુના શેરડા પણ તેના કપોલ
 ભાગની ગુલાબી લાલીના ઉપર સરી રહ્યા હતા, તેમજ પોતાની
 સત્ય સ્થિતિને છુપાવવાનો શ્રમ લેતી આ યૌવના કાંઈક દુઃખમાં
 દબાયેલી છે એમ ઇન્દુલાલને જણાઇ આવ્યું. તે પુરૂષના પણ વાક્ય
 આર્તુચથી તેમજ તેના મુખાર્વિદંથી ઇન્દુલાલને જણાયું કે તે યુવાન
 વિશ્વાસઘાત કરી પોતાનું સાર્થક સાધશે તે છેક તેની મુખાકૃતિ પર
 હતુંજ નહિ. આથી તેઓના દિવ્ય પ્રેમમાં વિક્ષેપ કરવો અને આમ
 એક હિંદુ કુટુંબને બંધન કરી તેઓની ઇજ્જત કમતી કરવી તે
 ઇન્દુલાલને અયોગ્ય લાગ્યું. અને એક શબ્દ પણ ન બોલતાં તુરત
 આડ્યા ગયા. ઇન્દુલાલની પણ શંકાનું સમાધાન થયું. અને ચોકકસ
 જણાયું કે યુવાન અને યૌવના બે બાળકો સાથે વિદેશમાં અધર્મને
 પથે પ્રયાણ કરતાં અહિં રાત્રી મારેજ આશ્રય લીધો હતો. પ્રભાતમાં
 આ કુટુંબ પણ ઇશ્વર કૃપાએ ઇન્સપેક્ટરની દયાને પાત્ર થઇ બંધન

ન થતાં અમદાવાદ જવા માટે તુરત ઉપડી ચુક્યું. 'અને રાત્રીને દશ વાગ્યે અમદાવાદ ઉતરી પોતાને મથકે વિના વિદેને પહોંચી ગયું.

*

*

*

આ વાતને દશ વર્ષના વડાણાં વાયાં, શેઠ ચંદુલાલ અને વિધવા ઉજ્જવનો દંપતિને યોગ્ય વહેવાર હજી પણ વિના વિદેષે આલ્યેજ જતો હતો સાથે લીધેલાં બન્ને બાળકોમાંના વિધાધર બાળક મટી યુવાન થયો. સુમિત્રા બાળકી મટી સોળ વર્ષની મુઘ્ધા બની. વિધાધરે વીશ વર્ષની ઉંમરમાં મુ'બઈ યુનીવર્સીટીની પરિક્ષા પસાર કરી. પોતાના અભ્યાસ દરમ્યાન વિધાધરને ગૃહપયોગી કોઈ પણ જાતની ખામી ન આવી હતી. પોતે હવે પુખ્ત ઉમરનો થયો હતો. તેમજ જ્ઞાની અને વિચારવન થતાં ધીમે ધીમે તેને તેની જનનીની અને પોતાની સ્થિતીનું ભાન થયું. પોતાની માતાનું ચારિત્ર તેને અયોગ્ય વર્તનથી જાણવા લાગ્યું. તેની માતાના બદી રૂપી છિદ્રો દિવસે દિવસે વિશેષ ભયંકર રૂપ ધારી પડ્યાં, તેની માતાની આવી બદી ભરેલી વર્તણૂકને લઈ તેને સસાર અસાર રૂપ ધારી પડ્યો, તેની માતાથી ગાંધર્વ પ્રેમ રાખનાર ચંદુલાલ શેઠ જેણે વિધાધરને યોગ્ય વિધાભ્યાસ આપી ઉછેરી મોટો કરી યોગ્ય ઉપમ વેપારમાં જોડ્યો. તેજ પિતા રૂપ ચંદુલાલ શેઠ અત્યારે વિધાધરને હળાહળ વિષ ભરેલા સર્પના રૂપમાં જોવામાં આવ્યો. તેની માતા જે મોહને વશ થઈને એક પર પુરૂષ સાથે ગાંધર્વ પ્રેમની પશ્વતી કરી રહી હતી તે માટે તેને પરિતાપજનક પશ્ચાતાપ થવા માંડ્યો. વિધાધરને એવું હૃદય દાહક ભાન થવા લાગ્યું કે તેની માતાએ મહા પાપ કર્યું છે. વળી તેના કુટુંબની ઉચ્ચ જ્ઞાતીને લઈ, સગાં

સંબંધીઓ અને સ્નેહીઓમાં પણ નિંદા, તિરસ્કાર અને સશોક આશ્ચર્યની વાતો થવા લાગી. વિધાધરના બે ચાર મિત્રોએ પણ ગુપ્ત સંકેતથી વિધાધરને ખુલ્લું જણાવ્યું કે તે લંપટ પુરૂષ અંદુલાલ શેઠને તમારે ત્યાં આવતો બંધ કરો, પણ વિધાધરમાં એ દૈવી બળ ન હતું, તેનામાં એ સંકેત ન હતી તેનામાં શુદ્ધ આત્મબળ ન હતું કે તે લંપટ પુરૂષને અને તેની વ્યભીચારણી માતાને યોગ્ય શિક્ષા કરી કાણુમાં કે અકૃશમાં તેની માતાને લાવી શકે. વિશેષમાં ગૃહની સર્વ સત્તા તેની માતાને આધીન હતી. આથી આ સર્વ અનિર્ણિત અને બદી ભરેલા ગૃહને સદન શિક્ષતાધરી ચલાવતે ગયો. યોગ્ય વિદ્યાબ્યાસન લાગ એક દેશી રિમા કપનીમાં એજન્ટની જગા મળી આથી હવે તેને તેની માતા કે તેના ગાંધર્વ પિતા તન્દ્રથી મદદની જરૂર હતીજ નહિ. છતાં એક દીર્ઘ આશાએ પોતાના કંલકં રૂપ જીંદગી વ્યતીત કર્નતે ગયો અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણેજ નિત્ય વર્તતા આવતો હતો આથી તેઓનાં વર્તન માટે કહી સંભળાવતો નહિ. યોગ્ય ધંધો મળતાં વિધાધરે સ્વઆશ્રયો થઇ પોતાના દિવસો નિર્ગમન કરવા ધાર્યું, અને અંદુલાલ શેઠ તન્દ્રથી મળતો આશ્રય ધીમે ધીમે તજી દીધો. વિધાધર મોટો થતાં અંદુલાલ શેઠને વિદ્વન રૂપ થઇ પડ્યો. વિધાધરની હાજરીમાં હવે મોજ શોખ અને વિલાસી જીવન મલતું અટકી ગયું. અને હમેશની માફક રાત્રી દિવસ વિધાધરને ત્યાંજ પડ્યું રહેવાનું હવે દિવસે દિવસે ભયંકર રૂપ વિધાધર મોટો થતા અંદુલાલને થઇ પડ્યું.

અંદુલાલ શેઠ ડાહી ડાહી વતો કરતા અને સુધારક પણાનેા દાવો રાખતા. અધિકારીઓ તથા નવા વિદ્યાર્ના માણસો આગળ

તેઓ નાત વરાના રિવાજને આચાર તેમજ વિચારથી નાપમંદ કરનારા સુસ તરીકે પોતાને પરખાવતા. આથી લોકોમાં સુધારકો તેમને સુધારક અને જુના વિચારના માણસો તેમને જુના વિચારના માણસો તેમનું જીવન લેકોપયોગી એટલે સહ કોઈને પ્રત્યે આકર્ષક હતું, મોઢક હતું આથી સંસારીક અને માનસિક ઉપાધીઓવાળા ચંદુલાલ શેઠની સલાહના ટેકા પ્રથમ લેતા, અને તેની વાતને પહેલો મન આપતા. વિશેષમાં ચંદુલાલ શેઠ પોતાના દેવદારીઆ વળા ઉપરનું વારનિશ તે જરીક પણ જાંખુ પડવા દેતા નહિ એવી તેમની કુશળતા હતી. પોતાની પ્રતિષ્ઠા પણ થોડે ખર્ચે ધણી થાય તેવાં લોકોપયોગી કાર્યોમાં તેઓ ભાગ લેતા, સહની સાથે “હાજી” મંત્રના પ્રભાવે મળતા રહેતા, અને સર્વને ગોળ ગોળ અને ગળી સલાહ આપતા; તેમાં વિશેષ બોલાપણું અને મધુર ભાષીવણું ઉમેરી તે ગામ-ડાહ્યા અને સર્વજન પ્રિય થઈ પડ્યા હતા. આમાં તેઓ શેઠ એમ સમજતા કે આપણે દુનિઆની આંખમાં અંજન નાખીને આપણી ગૃહસ્થાઈ અને દુર્ગુણો નિભાવીએ છીએ; પરંતુ આમ જગતને ઠગનાર માણસથી જગતને હાની થતી નથી, પણ આ પ્રમાણે ઠગનાર માણસ પોતેજ ચારે તરફથી ઠગાય છે, એવી તેને ખબર નહતી. વિશેષમાં ચંદુલાલ શેઠ “મુખમાં નામ જગતમાં ખુરી” નો મહા મંત્ર ભણેલા હતા તેમજ પ્રખ્યાત ઠગ ભગત હતા અને તેથી વિશેષ જે કહા તે શેઠ ચંદુલાલ ધણીજ વિદ્વાન, સંસાર સુધારક. ગંભીર વક્તા રાજનિર્મિત વિચિત્રણ, વિવક્ષણુ ઐશ્વર્યવાળા, અનુભવને શિખરે પહોંચેલા સર્વ વિષયમાં સલાહ આપવાને સમર્થ, માણસના પારખુ, સર્વના મનની વાત જાણનાર. અમતકારિક વિદ્યા જ્ઞાના સાગર, વિગેરે વિગેરે જે કાંઈ કહેા તે હતા. આ વિશ્વમાં

એમનો બોલ કોઇ ઉથાપે નહિ એવી એમની માન બધાં ગઠ
 હતી, પણ તે સમય જતો ગયો. તેમ એ માનનો બોલ વધતો
 ગયો તે એટલે સુધી કે અમુક મર્યાદા લગી તો આપણા ચંદુલાલ
 શેઠની પણ ભારે ખમતા વધતી ગઇ. પણ એ ભારેખમપણું તે
 મર્યાદાએ પહોંચ્યા પછી તો ધીમે ધીમે પોતાનાજ ભારથી નમી
 પડવાની સ્થિતિમાં આવવા લાગ્યું. દિવસે દિવસે નિષ્કર્મી આળસાઇ
 અને વિલાસી જીવનમાં પડતાં હવે તો છેક તેની આર્થિક સ્થિતિ
 પણ નિર્જળ થઇ પડી હતી. અને એવી ગરીબાઇ પ્રાપ્ત થઇ ગઇ
 કે જે કુટુંબને આજ સુધી પોતે આશ્રય આપતાજ આગ્યા તેજ
 કુટુંબનો આશ્રય લેવો પડ્યો. અને તેનીજ કૃપા પાત્રે પોતાનો જીવન
 નિર્વાહ નીભાવવો પડતો, આવી છેક અધમ સ્થિતિનું પરિવર્તન
 થઇ ગયું હતું, છતાં પણ ચંદુલાલ શેઠ વિધાધરને હજી સુધી પણ
 નિર્જીવ રમકડું ગણી વિધાધરને ગણકારતા નહિ. વિધાધરને પણ
 યોગ્ય તોફારી દેશી વિમા કપનીમાં મળતાં તેને પણ કુરસદ કોષ્ટકજ
 વખત મળતી. કે જેથી પોતાના ગૃહનો વ્યય યોગ્ય રીતે કરી શકે.
 વિધાધર ધંધે વળગતાં ચંદુલાલ શેઠને અત્યંત લાભ થયો વિધાધરની
 ધરે ગેરહાજરીનો લાભ લઇ પોતે “અમર્યાદીત” શુદ્ધ
 પ્રેમનો ઉજમથી પાઠ ભજવતા, અને ઉજમ અને વિધાધરનેજ
 પૈસે મોજ શોખ અને તાગડ ધિન્ના આદરતા અને વિધાધરનું ધરે
 આગમન થયા પહેલાં અડધો કલાક વિદાયગિરિ લેતા. વિધાધરને
 તેના મિત્રોએ તેની માતાના ચારિત્રની વાત શુભ સંકેતથી કરી
 પણ હતી. પણ મનની એક મહાન આશાએ મૌન રહેતો વિધાધરની
 બે દીર્ઘ આશાઓ હતી. એક તો પોતાની મહોદરા સુમિત્રાનું
 વેવીશાળ પોતાનીજ માતાના કોઇ સુશીક્ષીત યુવક સાથે કરાવી લેવું.

અને બીજી આશા વિધાધરની એ હતી કે પોને પણ યોગ્ય ઉમરનો થતાં પોતાનીજ જ્ઞાતીની બાળા સાથે પાણી મહાણ કરી સંસાર નૌઘમાં વહન કરવું. ઇશ્વર ઇચ્છાએ તેની એ આશાઓ ફળી પણ ખરી અને એક વર્ષમાં પોતાની સહોદરા સુમિત્રાનું અને પોતાનું લગ્ન વિના વિધે પોતાનીજ જ્ઞાતીમાં ઉકેલી લીધું. સુમિત્રાનું વેવિશાળ થતાં સાસરે સીધાવી. અને આ બાળુ વિધાધરની પત્ની ગુણલક્ષ્મીનું તેજ ઘરમાં આગમન થયું. ગુણલક્ષ્મી ડાહી શાંત અને સરળ સ્વભાવની હતી. અને પોતાના પતિ નરક સંસારીક બાવથી નહિ પણ શુદ્ધ પ્રેમ બાવથી નીલાળી શુદ્ધ પતિવ્રત પાળતી. પતિની આર્થિક સ્થિતિ જોઇ, તે તપાસી ગૃહ વહેવાર ઉત્તમ અને યોગ્ય કરકસગના નિયમોથી ચલાવતી. આવી શાંત અને સરળ સ્વભાવની ગુણલક્ષ્મીને જ્યારે તેની માસુનો ચંદુલાલ શેઠ સાથેના “ભવાડો” તાદ્રશ્ય થયો ત્યારે તેના શરીરના એકાએક રોમાંચ ઉભાં થઇ ગયાં અને આ દુષ્ટા સાસુથી જીદી રહેવા માટે વિધાધરને સલાહ આપી. વિધાધરને પણ ચોકખું જાણાવતી કે “સર્પવાળા ઘરમાં રહેવું પણ જોખમ ભરેલું છે ” જે પુરૂષ સર્પ રૂપે તમારી માતાનેજ ડંશી રહ્યો છે, તે કોઇ વખત આપણા કુટુંબની અન્ય સ્ત્રીઓને પણ ડંશ કરવા તત્પર થાય. માટે એ વિષય ભરેલા દળાદળ ઝેરથી નિતરતા સર્પને તમે આવનાજ આપણે ત્યાં બંધ કરો ! ”

વિધાધરે આ બાળુ તેને અટકાવવા તેમજ ઘરે આવવા નહિ દેવા માટે અગાધ પરિશ્રમ કર્યો પણ તેની માતા એકની બે થઇ નહિ ઉલટું તેને અટકાવવાથી ઘરમાં કલેશ, અશાંતિના બીજ

રોપાયાં ઉલટી તેની માતૃશ્રી ચંદુલાલનો અવર જવેર અટકાવતાં આત્મ હત્યા કરવા તત્પર થઈ ગઈ. ગૃહમાં હંમેશ કલેશ અને અશાંતિનો દિન પ્રતિદિન વધારા થતોજ ગયો. વિધાધર અને ગુણુલક્ષ્મી પણ ઉજમબાઈનો અવર્ણનિય પ્રેમ ચંદુલાલ તરફનો જોષ છેક વિસ્મય પામ્યાં, અને હવે તો વિધાધરને ચોકખું ઉજમબાઈએ છેલ્લું જણાવ્યું કે “ચંદુલાલ શેઠને ઘરે આવતો અટકાવશે કે તમે અમારાથી વિમુક્ત થઈ રહેશો તો ચોકકસ હું આત્મહત્યાજ કરીશા.” બિચારો વિધાધર તેની માતાની આવી એતરણીથી ડરી ગયો પોતાની આશા પાર પાડવા નિષ્ફળ નિવડ્યો અને પોતાના મનમાંજ ચંદુલાલને તિલાંજલી અર્પવાની મહત્વકાંક્ષા દબાવીજ દીધી. ગૃહ કલેશ, અશાંતિ, ફળેતી અને હાની થતી જોષ વિધાધરને તેની માતાનાં મતને હંમેશને માટે અનુસરવું પડ્યું. અને છેક કલકત્તા છાંદગી કર્મયોગે તેની માતા સાથે રહીનેજ ગાળવી પડી.

*

*

*

આજ પાંચ વર્ષ થયાં ઇન્દુલાલ ઇન્સપેક્ટરની નીમણુંક અમદાવાદ ખાતે થઈ હતી. અચાનક એક વખત વિધાધર અને ઇન્દુલાલને સ્ટેશનથી ભદ્ર જતી મોટર લોરીમાં એકજ સીટ ઉપર સ્થાન મળ્યું. વિધાધરનું નિસ્તેજ મુખાર્વિંદ જોષ ઇન્દુલાલે કહ્યું “તમે જે પરિશ્રમ કરો છો, તે નિરર્થક છે અને તમે તેમાં જીત મેળવી શકશો નહિ. કારણ કે જે ગૃહોમાં સત્તા સ્ત્રીઓને આધીન હોય છે, જે ગૃહમાં પુરૂષ વર્ગ શરમાળ આત્મબળ વગરનો, વિચાર શક્તિ વગરનો અને બાયલો હોય છે, જે ગૃહોમાં ફળની અર્પાદા રૂપ નીતિ અને આવરૂને બદલે ધર્પા, દવેષ અને કુમંપનું સામ્રાજ્ય

(૮૬)

હોય છે, જે ગૃહોમાં ગૃહસંસારની રીતિ નિયમિત બંધાઈ નથી
ત્યાંજ આવીજ અશાન્તિ—આવુંજ દુઃખ—આવેજ કલેશ અને આવેજ
ગૃહને ખરાબ ગણાવનારો ભવાડો પ્રત્યક્ષ થાય છે ।” આ હૃદય
બેદક શબ્દો સંભળાવી ઇન્દુલાલ ભદ્ર આવતાં વિધાધરથી ભુલ પડ્યા.

•

•

•

એ પુણ્યાત્માઓ વિધાધર અને ગુણુનક્ષત્રીની હૃદયની નીકળતી
ઉજ્જ્વળ જ્વાળાઓએ હાળાહાળ વિષયથી નીતરતા અંદુલાસને ટુંક સમયમાં
વિરક્તેટકના અસાધ્ય એવી રોગના પંજમાં જકડાવી દઈ, જીવન દિવક
નષ્ટ કરાવી દીધો ! અને તેની પ્રેમ પ્રતિમાને પણ પાન પ્રસ્થ
અંગીકાર કરાવી શુદ્ધિ અર્થે તિર્થ ધામ તરફ આદરણ કરી દીધી !

સંસાર યાત્રા.

સાંજ પડવા આવી હતી. વરસાદની એક ઝડી હમણાંજ વરસી ગઇ હતી એટલે ભૂમિ ઠંડી પડી હતી, શ્રીમંતની ભેગી કરેલી ઉંઘ ઠંડી કરવાનો વર્ષા પ્રયત્ન કરી રહી હતી. આવા શાંત વાતાવરણમાં મારા મકાનની વિશાળ પડતી અટારીમાં બેસી હું એકાન્તમાં “સાંજ વર્તમાન” વાંચતો હતો. એટલામાં કોઇનો પગરવ મારા મકાનમાં અને સાંભળવામાં આવ્યો અને પાછળ જોઈ તો એક નિસ્તેજ વ્યક્તી મારી તરફ ધીમે પગલે આવતી હતી, નજીક આવતાં જણાવું કે તેજ વ્યક્તિ “રમણીક” એક હાથમાં જરૂરના કાગળો લઇ અને સોંપવા આવતો હતો. અને જોરે આપતાં તેને સામે ખાલી પડેલ ખુરશી ઉપર સ્થાન આપ્યું. મારી ઓરીસમાં કામ કરતા કસાઈો દરમ્યાન, જે નિસ્તેજ હાસ્ય વગરની અને નિર્બળ અને પિળાશ પડતું વદન ધરાવતી વ્યક્તી હોય તો આ એકજ હતી. આજ ધણી વખતથી હું રમણીકને હંમેશા નિસ્તેજ, હાસ્ય હિન અને દુર્બળ જોતોજ આવતો, મને જરૂર થંકા હતી કે તે કોઈ માનસિક કે સંભારીક ઉપાધીમાં પડેલ છે, પણ તેને તે માટે પ્રશ્ન પુછવા અટકાવતો, અને મારી પ્રશ્ન પુછવાની ઉર્મીઓને દબાવી દેતો. મારી નીચે કામ કરનારા માણસોથી હું કામથી કામ રાખતો. આથી કોઇને પ્રશ્ન પુછી અસહ્યતાની હદ ઓળંગી જવા જેવું થાય તેથી મોન રહેતો.

આજ એકાન્ત હતી. રમણીક પણ કોઇ દિવસ નહીં ને આજેજ અમાનક મારા મકાને આવ્યો, આવો અલભ્ય લોક મળતા,

દિનિતથી રમણીકને પુછ્યું. રમણીક કેમ તું દિવસે દિવસે નિસ્તેજ
 થતો : હે છે તને શું દુઃખ આવી પડ્યું છે ! જરૂર કોઈ માનસિક
 આર્થિક કે સંસારીક મુંઝવણ હશે તો જરૂર માગથી ખેનતું કરી
 તને મદદ કરીશ !” મારા આ શબ્દોથી તેનામાં હિંમત આવી
 અને જન વિચાર કરી ખીન હૃદયે ખોલ્યો. “ આપને હજી સંસારીક
 ઉપાધીઓનો જન પણ ખ્યાલ નથી ! આથી આ વાન તમેને
 કહી કશે મને કાયદો થવાનોજ નથી; છતાં જ્યારે હું તમારો
 આશ્રયી છું. અને તમે માન માટે આટલી બધી મારી ઉપાધી
 જાણવાની આતુરતા રાખો છો, એ આપ શ્રીમંતને મારા
 જેવા સેવક ઉપર અગાધ અમી પ્રેમ દર્શાવે તેમ છે
 છતાં તમારી આવી દૃઢ છે તો જરૂર શાંખળો :—
 ‘ મારી દસ વર્ષની ઉંમર થતાં મારા પિતાનો સ્વર્ગવાસ
 થયો. મારી નાની ઉંમરમાં એમનું અવસાન થતાં મારા ઘરનો
 સર્વ કારભાર તેમજ ઉંડર પોષણનો આધાર મારી માતા ઉપર
 આવી પડ્યો અમારી આર્થિક સ્થિતિ તે વખતે નિર્બળ હતી. મારા
 પિતાનું થોડું બાકું ધન ઉર્પા જીત કરેલ, તે તો ફક્ત એક વર્ષમાંજ
 અમાન ઉદાર નિર્વાહમાં ખત્તાસ થયું ! આથી મારી માતાએ તે
 વખતે અનેક કષ્ટ વેડી ઘરનું ઉદાર નિર્વાહ પણ ચાલુ રાખ્યું, અને
 મને પણ અભ્યાસમાં લેડાવા પ્રયત્ન કર્યો મારી માતા જન્મથી
 સંસ્કારીક અને હિત કુળની હતી આથી મારી ઉન્નતીનો તેમજ
 મારો કુટુંબનો આદાર વિદ્યભ્યાસથીજ છે એમ મમજી મારી
 માતાએ ગમે તે કષ્ટે મને અગ્રેજી અભ્યાસ પણ ચાલુ રખાવ્યો.
 આ પંમાત્રમાંની કૃપાથી હું મુંબઈ યુનીવર્સિટીની મેટ્રીકની પરિ-
 ક્ષામાં પસ થયો. જન્મથીજ મારા ચક્ષુઓ નિસ્તેજ અને નિર્બળ

હતાં આથી કોલેજમાં અહોરાત્રના થતા ઉત્તમગરા વાંચન માટે મને અનુકુળ આવ્યા નહિ. મારી માતા તો યોગ્ય લાગે ત્યાં સુધી અભ્યાસ કરાવવા પ્રયત્ન કરતી પણ પ્રિવિયસના કલામમાં જતાં મેં મારી જનનીને જણાવી દીધું. “માતા આ મારાં ચક્ષુઓ નિર્બળ છે નિસ્તેજ છે, અને હવે હું વધુ પડતો અભ્યાસ કરીશ તો જરૂર મારી આંખોને હાની થવા રૂપ છે. અને મારી નાની ઉમરમાંજ અંધાપો આવતાં વળી આપને અનેક કષ્ટો આવી પડશે. તેમજ મેં પણ જરૂર જોડેલો યોગ્ય વિદ્યાભ્યાસ લીધો છે તો જરૂર તમો હવે ગૃહનો સર્વ કારભાર છોડી દેશો.” મારી માતાએ પણ મારા મતને ટેકા આપ્યો અને ત્યારથી મેં વિદ્યાભ્યાસ છોડી, જીવન નિર્વાહ માટે વેપાર ઉદ્યોગમાં જોડાણો લગભગ વીસ વર્ષની ઉમર થતાં, મેં એક મારીજ શ્રાવણ સુશિક્ષિત કન્યાનું પાણી મૂક્યું. અગ્નિ, ધરુવ, અને સુર્યની સામે મેં તેનું ઉદર પોષણ અને રક્ષણનું વચન આપ્યું. દેશમાં પડી રહી નિસ્તેજ જીવન ગાળવું. તે કરતાં કોઈ પણ શહેરમાં જઈ ઉદર પોષણ કરવું એ વિચારે હું મારી નાની જાહેન, માતા અને ધર્મ પત્ની દેશમાંથી ઉપડી રંગુન આવ્યાં. યોગ્ય વિદ્યાભ્યાસને લઈ અહિં વિના વિલંબે વેપાર ઉદ્યોગમાં જોડાતાં જરા પણ તકલીફ પડી નહી. મારી માતા ધણી વખત મારી ધર્મ પત્નીના વખાણ મારી પાસે કરતી અને તેની સેવા અને ગૃહ કાર્યમાં કુશળતાનું વર્ણન મારી પાસે આલેખી મૂતોષ તેમજ આનંદ પામતી મારી જાહેન સરિતા માગથી દશ વર્ષ ન્હાની હતી. તેના નામ પ્રમાણજ ગુણ હતા શાંતિ ધૈર્યતા તેમજ હાસ્ય મય મુખકું જોનારને તેમજ સંસર્ગમાં આવેલને પણ આનંદ પ્રિય થઈ પડતું હતું. ગમે તે હોય પણ રંગુન આવ્યા પછી મારી

માતાની વૃત્તિમાં પરિવર્તન થયું હતું. પછી ગમે તે હોય, વૃદ્ધા વસ્થાને શીવે કે દેશની સ્થિતિને લખને કે કોઇ દેવી કોપને લીધે ગમે તે હોય. પણ રગુનમાં આવતાં મારી માતાના જીવનમાં આશ્ચર્ય-કારક પરિવર્તન થયું હતું. અને તેના સહવાસમાં પડેલા તેનામાં સ્પષ્ટ ઇર્ષ્યા, ક્રોધ અને અદેખાઇ જોઇ શકતા. સહાંજે નોકરી ઉપરથી ગૃહે આવી જ્યારે હું જમવા બેસતો ત્યારે મારી એજ માતા જે મારી ધર્મ પત્નીની કુચક્ષી, અદેખાઇ અને તેના આવેલો અપરાધ અને તેના અવગુણોનો પાઠ, હું જમી લઉં ત્યાં સુધી મારી સામેજ બેસી કર્યા કરતી. હવે એજ શાંત માતાનું જીવન કલહ પ્રિય થઇ પડ્યું હતું સવાર અને સાંજ એક વખત તો સાસુ વહુને ઘરમાં કલેશ થયેજ હોય. મારી સહોદરા સવિતાએ પણ મને બે ચાર વખત માતૃશ્રીની અતહદ મારી ધર્મ પત્નીથી વર્તણૂકનું જ્ઞાન કર્યું હતું, પણ હું કાંઇ પણ જાણ્યા વગર તે તરફ લક્ષ આપતો નહિ. એક વખત રાત્રે હું ઘરે આવ્યો, અને મારા શયન ખંડમાં જઈ તો મારી ધર્મ પત્ની રૂદન કરતી હતી! મેં તેને શાંત પાડી આશ્વાસન આપ્યું. અને તેણે એટલુંજ કહ્યું. “નાથ આ તમે હવે અયોગ્ય કરો છો! આ ઘરમાં આપણે રહેવાને યોગ્ય નથી આ તમારા વૈભવ વિશ્વાસ કરતાં પણ સુકો રોટલો તમારી માતાથી જીવતા થતાં મને વધારે પ્રિય લાગશે! હવે મારું કલેશમય જીવન આ ગૃહ સંસારમાં પડવા ના પાડે છે. તમારી માતૃશ્રીની અવર્તણૂકની હદ આવી રહી છે?” હજી મને એ જુખી ન હતી હજી હું સંસયમાં પડતો અને આ ગૃહ કલેશમાં કોણ સત્ય છે તે જોવાની કે તપાસવાની મારી શક્તી ન હતી! શયન ખંડમાં થતી આ વાર્તાલાપથી મારી સહોદરા સવિતા ચોકરી અને શાંત હતી,

તે તુરત અમારા શયન ખંડમાં આવી અને મને કહેવા લાગી.
 “ભાઈ હવે તો હજી થાય છે, તમે ક્યાં સુધી ધીરજ કે સહનશક્તિ
 રાખ્યોજ નશો!” “બહેન જેણે મને અનેક કષ્ટ આપી વિદ્યાભ્યાસ
 આપ્યો તે મારી જનની કોઈ પણ દિવસ અમર્ય બોલેજ નહિ.
 તેના તરફ મારે તેની કોઈ પણ વાતમાં વચ્ચે પડાય નહિ. તેમ
 જ મારે તેના તરફ શકશિક્ષ નજરે લેવાય પણ નહિ! જ્યાં તારું
 કંઈયું માનવા હું યોગ્ય બદોબસ્તના પગલાં હવે ભરીશ?” આમ
 કહી મેં મારી બહેનને શાંત પ્રાડી. “ભાઈ તમારું જેણે મારું કંઈયું
 તમારી ઉન્નતી કરી તમને યોગ્ય વિદ્યાભ્યાસ અપાવ્યો તેને માટે
 જો રાજી રાખવા તમે કોઈ નિરાધાર અને દુઃખથી રીબાલી
 અબળાને દુઃખીજ થવા હજી રીબાવા ધમ્મજતા હો તો તમે અને
 તમારી માતૃશ્રી બન્ને ધર્મવરના મુનેગાર છો, આમ તમારી માતાને
 રાજી રાખવા તમે એક અબળાને કષ્ટ પડવા અપો છો, તે ખરે-
 ખર તમારા વધુ પડતા વિદ્યાભ્યાસને કલંક રૂપ છે?” આમ કઠોર
 શબ્દથી અને વીંધી તે બહેન શયનખંડથી બહાર ચાલી ગઈ.

મારી સ્નેહશીલા જનનીના કથનમાં અવિશ્વાસની દ્રષ્ટિથી
 જોતાં, હિંદુ સંસારમાં નવ વધુઓ ઉપર સાસુઓના અત્યાચારનો
 વિચાર કરતાં, અને દુકામાં મારી ધર્મ પત્ની અને પુણ્ય માતૃશ્રીના
 કલેશમાં કોણ સત્ત્વ છે તે જાણવા હું અગત્ય હતો. આવી રીતે
 કલેશ યુક્ત ગૃહ સંસાર લગભગ એક વર્ષ ચાલ્યો હશે, મારી મા
 તેમ મારી જનનીના કલેશનો અધાપી અંત આપ્યો ન હતો; માત્ર
 એટલુંજ નહિ પણ દિવસે દિવસે કલેશમાં વધારો થતોજ હતો.
 મારી માએ અને મારી બહેને મને જે વિષયોનો વિચાર કરે-
 વાનું માર્મિક સુચન કર્યું હતું, તે બાબતનો મેં હજી સુધી વિચાર
 કર્યો ન હતો.

(૯૨)

એક વખતે કાંઈ કામ પ્રસંગે એક રાત્રે મારે અચાનક બહાર જવું પડ્યું. આવો એકાન્તનો માગ શયન ખંડનો લાભ લઈ મારી ધર્મ પત્નીએ મારા શયન ખંડમાં જઈ, મારા પદ્મંગના છત્ર ઉપર સુતરની દોરી નાખી ગળો ફાંસો ખાઈ આત્મ હત્યા કરી ! એ દિવસ મારા માટે અતિશય લયાનક નીવડ્યો હતો; એ દિવસે મારી ધર્મ પત્નીએ પોતાના દુઃખમય જીવનનો અંત આણ્યો હતો. પતિથી અન્યાય મળેલ અમળાએ આત્મ હત્યા કરી હતી ! આ ઘટનાથી મારી માતૃશ્રીના હૃદય પર કોઈ પણ પ્રકારની ગળુવા જેવી અસર થઈ ન હતી. બીજે દિવસે શયન ખંડમાંથી મારા પદ્મંગ નીચે એક કાગળ મલી આવ્યો તેમાં આ પ્રમાણે લખ્યું હતું :-

પ્રિય સ્વામીનાથ,

તમારી માતૃશ્રીના થયેલા અચાનક ફેરફારને લઈ, ધરમાં હમેશ કલેશ થતો હતો, ને એટલી હદ સુધી કે કોઈ કોઈ વખત આ કલેશને લઈ જમવા પણ ન મળતું. તમેને મારી આર્વા સ્થિતી જણાવવા મેં બે ત્રણ વખત તે રાત્રે તમેને કીધેલું પણ હતું. પણ તમેએ તે વાત લક્ષ બહાર કાઢી નાખી ! આ વિષયમાં હું હંમેશ સત્ય હતી; અને જો અ.પને મારા ઉપર અવિશ્વાસ આ વાતને આવતો હોય તો આપ બહેન સચિતાને પુછી જોશો, મેં તમેને પ્રાર્થના ઘણી વખત કરી કે મારે માટે ભુદી વ્યવસ્થા કરી આપો પણ તમેએ તે લક્ષમાં લીધું નહિ. એક મનુષ્ય તરીકે તમે તમારી પત્નીને અન્યાય આપ્યો છે તમારેજ પાપે મારે અકાલે આત્મ વિસર્જન કરવું પડ્યું તમારા જેવા નિર્માલ્ય અને નાવડીયા યુવકોથી દેશનું કાંઈ પણ હિત સાધન થઈ શકે તેમ નથી.

તમારી ધર્મ પત્નીની પ્રાચીન પદ્ધતિ ન આપતાં, મારો યોગ્ય હક હુડી લીધો, તો તમારા પોતાના હકો પણ હુડાઇ જશે. તમારી પદ્ધતિને પણ તમે બ્રૂટ કરશો અને તમારા દેશને પણ બ્રૂટ કરશો. મોઝે મને નિર્બોલસ હૃદયની સહાયક મિત્ર માની ન હતી, પણ એક ગુલામડીજ ગૂણી હતી. આથી તમે પણ ગુલામગીરીના બંધનથી મુક્ત થવાના નથી. હશે થવાનું હતું તે થઇ ગયું બિવિધમાં જો બીજું ક્ષમ કરો તો આ વિષયનો વિચાર કરશો. સંસાર યાત્રાની સમાપ્તિની વેળાએ આ સત્ય પરંતુ કટુવાણીનો પ્રયોગ કરવા માટે ક્ષમાની પ્રાર્થના કરતી છું છું,

તમારી ધર્મ પત્ની.

આ હૃદયભેદક કાગળ વાંચતાં મારી આંખમાંથી પણ આંસુની ધારા ચાલી અને તે પત્રના દરેક અક્ષરને તેનું સ્મારક ગણી મારા હૃદયમાં સ્થાન આપ્યું. “મારી પત્નીના અકાળ અવસાનને લઇ વિશેષ પડતી માહી અસર થઇ હોય તો મારી સહોદરા સવિતનિજ થઇ હતી. મારી પત્નીના અવસાન પછી મેં કદિ તેનામાં હાસ્ય જોયું જ નહિ, દિવસે દિવસે નિર્બળ અને નિસ્તેજ થતી જણાઇ. એક બે ડોક્ટરોની સલાહથી મને જણાઇ આવ્યું કે જેનો ઔષધ ઉપચાર ન થઇ શકે તેવા મહાન “ક્ષય” રોગના પંખમાં તે સપડાણી હતી. આથી મને ચોક્કસ જણાઇ આવ્યું કે મારી પત્નીના વિરહને લઇ આ અસાધ્ય રોગને ભોગ બની હશે મારી સહોદરાનો. મારી પત્ની સાથે સખ્ય ભાવ થઇ ગએલ હોવાથી, અંજુકે પોતાની સખીને મળવાની ઇચ્છા થઇ હોય તેમ તેણે પણ ગમે દિવસે રાત્રે

(૬૪)

આત્મ વિસર્જન કર્યું !” અને એ બંને રમ્ય મુર્તિઓ, મારી
આંખથી હંમેશને માટે એક માસમાં અંબોપ થઈ !

*

*

*

સંસાર સાગરની બિષણતા ભરેલી મામુલી જીવન નૌકામાં
વિહાર કરતા રમણીકની આ હૃદય ભેદક ઘટના સાંભળી રાત્રી થતાં
મેં પણ વિદાયગીરી અર્પી.

કર્મ યોગ.

દિપોત્સવીના મંગળ પર્વ નિત્યાને એક દિવસ થયા હતા. આજે ગમે તે યોગે મારી પેઢીના મુખ્ય ભાગીદાર તેમજ શેઠ પાનાચંદને ગયા વર્ષની લેવડ દેવડના હિસાબના આંકડાઓ તપાસવાના હતા જેથી હું પણ સવારમાં આઠ વાગ્યામાં પેઢી ઉપર આજે દાખલ થયો. અને અડધોઠ કલાકમાં આંકડાઓ મેળવી કામ પુરું કરું છું, ત્યાં મારા શેઠ પાનાચંદનું પેઢી ઉપર આગમન થયું. પંદરક મિનિટ વર્તમાન પેપરો તરફ જરા નિરક્ષણ કરી તુરત ટેબલ ઉપર મુકેલા આંકડાઓ તપાસવા શરૂ કર્યા વાંચતા વાંચતા અમુક રકમના આંકડાની રકમ ખર્ચમાં વિશેષ જણાતાં તુરત મને ગંભીર મુખ મુદ્રાએ કહ્યું :—“મેતાજી આ વર્ષ તો હવે મારે માણસો કમતી કરવા છે, કામ થોડું ને માણસો વધુ, હવે તો આ ખર્ચ મારાથી ઉપડે તેમ નથી.” મેં પણ શેઠને તે વખતની ગંભીર મુખ મુદ્રા જોઈ, વખતને અનુકુળ “બહુ સાહે” એટલેજ જવાબ આપ્યો. આજ મારે અને શેઠને સદલાગ્યે એકાંત હતી. આજ અમારી પેઢીના બે ગુમસ્તાઓ પણ કામને લઈ બહાર ગયેલા હતા, વિશેષમાં શેઠનું માથું ખાતા, શેર ઓફિસ અને દલાલો અને બીજા અન્ય વેપારીઓનાં હજી સુધી પેઢીમાં દર્શન થયાં ન હતાં, અને સર્વ વાતાવરણ શાંત હતું. આવી મારી અને શેઠની એકાંત સ્થિતિ જોઈ, મેં હિંમતથી શેઠને હસ્તે મુખે કહ્યું : “શેઠ દિવાળી ગયાને પણ એક દિવસ થઈ ગયા પણ હજી અમોને પેઢી તરફથી આ વખતે બે પાંચની રકમ પાંચડી તરીકે મળી નથી તેમજ

આજ ત્રણ વર્ષ તમારી પેઢીમાં મને મેતાજીની નોકરી કરતાં થયા પછી હજી તેજ પગાર મળતો આવે છે. મટે બે, પાંચનો કાંઈ પગારમાં વધારો થાય તો વિશેષ માફ " આમ કહેતા હું મૌન રહ્યો. મારા પ્રેમનો ઉત્તર જરૂર મારા લાભમાં આપત નહિ એમ મને અનુમાન થયું, શેઠનું કોષીત મુખાર્જીને જરૂર મને બે ચાર વાકે પ્રહારો સાંભળવા પ્રેરત, પણ વળી મારાં તે વખતના સહ-બાળ્ય કે શેઠ મારા આ પ્રેમનો ઉત્તર આપે તે પહેલાંજ પોસ્ટ મેન પેઢીની ટપાલ લઈ પેઢીમાં દાખલ થયો. આથી તુરંત પોસ્ટ લઈ શેઠ પણ પેઢી ઉપરના રહેઠાણ તરફ જતાં " મેતાજી બેશું " એટલુંજ કહેતાં વિદાય થયા. શેઠની વિદાયગીરી થતાં, હું પણ ચોપડાઓ એક બાજુ મુકી મારા ઉદાર શેઠની રૂપરેખાના વિચારમાં પડી ગયો. અને મેં પણ શેઠને બે પાંચની પ્રાપ્તીના લાભને લઈ આવો પ્રેમ કર્યો તે બદલ પરતાવા લાગ્યો. અમારા શેઠ પાનાચંદ કમીશન એજન્ટ હતા, આ ધંધામાં તેમની આર્થિક સ્થિતિ મારી થતાં, ધીમે ધીમે એમણે પોતાની બે જગ્યાઓ પંજુ મોતી બજારમાં ખરીદી હતી. ધન તૃષ્ણા એ તેમની મુખ્ય અભિલાષા હતી પરંતુ ધન ગૃહથી કંડી પોતાની પુછાયાં વધારો કેમ વિશેષ થાય - એજ તેમનો ખ્યાલ હતો. આજ ત્રણ વર્ષ થયાં હું એ શ્રીમંતના આશ્રવમાં મેતાજી તરીકે કામ કરતો, મારે તેમની બન્ને જગ્યાઓનું ભાડું ઉધવાવું, અને પરચુરણ પેઢીનું કામ કરવું પડતું. શેઠને આશરે પાંચસોક રૂપિયા ભાડાના દર માસે આવતા, નમજ બસોક રૂપિયા બીજા છુટક ધંધામાંથી પણ દર માસે અવશ્ય મળતા. આટલી શેઠ શ્રીની આવક હત. પણ કોઈ વખત બે ચાર સદમૃદસેનું મંડળ ખાસ આમ્રદથી અમુક ધર્મીના હાંડ માટે નાણાં મેળવવા માટે આવવાનું

હોય, તો શેઠજીને ખબર પડી જતાં પેઢીએ આવવુજ મુક્તવી રાખતા. તેમજ માણસોને પગાર ઉપરાંત એક પાઇની પણ આશા આ શેઠ તરફની હતી નહિ. અને એથી વિશેષ ભાગ્યશાળી ગુમાસ્તાનાં સમજવું કે દર માસે પોતાનો પગાર વિના વિધે કે કલેશે ખીસામ પડે. શેઠની આવી વર્તણૂક છતાં હું મારા પગારમાં મને જે મળતું તેમાં સંતોષી, મારો ધન નિર્વાહ સત્યથી ચલાવતો. મારીજ જગ્યાએ કોઇ અન્ય લેભાગુ ગુમાસ્તો કામ કરતો હોય તો જરૂર પગાર જેટલીજ રકમ મહીને માસે શેઠના ઘર અર્થમાંથી તેમજ પેઢીના પરચુરણ કામથી મેળવે. જ્યે માસના કે ત્રણ ત્રણ માસના પગાર ગુમાસ્તાઓનાં ચડી ગયા હોય, છતાં પણ શેઠ ગુમાસ્તાઓની વિનંતી ઉપર ધ્યાન આપતાજ નહિ. આવા લેભાગુ શ્રીમંત શેઠના આશ્રયમાં મને ઉન્નતીનાં ચિન્હ દેખાતાંજ નહિ, અને ભવિષ્યમાં પણ પગાર વધવાની આશા પણ હતી નહિ. તેમજ આ શેઠની ગુમાસ્તાઓ તરફ કામ લેવાની ઢગ વિચિત્ર તેમજ અલૌકિક હતી આ ઢગને લઇ સેંકડે એસી ટકા ગુમાસ્તાઓ તો એમની મેળેજ વિદાયગીરી કરી લેતા, અને કામ કરેલ દિવસનો પગાર લેવા માટે પણ શેઠને આવી મોં જતાવતા નહિ. એમની વિચિત્ર પ્રકૃતિ અને કામ લેવાની ઢગથી પેઢીના ગુમાસ્તાથી મોટા મુનીમ સુધીના મર્વ માણસો તેની એ ઢગને નિંદતા અને તે કામ ન કરવા માટે સત્યાગ્રહ પણ કોઇ ગુમાસ્તાઓ લઈ ખેસતા. સેંકડે પચાસ ટકા નોકરો કે ગુમાસ્તાઓ ઉપર ચોરીના કે છીનારીના કે કોઇ પણ બાંના કાઢી આ શેઠ પગાર પણ આપ્યા વગર કાઢી મુકતા. કોઇ હિંમતવાન ગુમાસ્તો કદાચ સામે થતો તો આ નર પિશાચ પોલીસમાં વગ લગાડી અસત્ય વાતનું સત્ય ઠરાવી બીન ગુન્હેગારને પંખમાં સપડાવી

દેતો. ધીમે ધીમે એમની એ કૃત્રીમતા માણસોમાં પણ જાણવામાં
 આવી ગઇ હતી આથી બનતાં સુત્રી તો જાણીતા માણસ આ શેઠને
 ત્યાં નોકરીમાં રહેવા માટે જનો નહિ પણ એકારીના સમયને લઇ
 આ શેઠને અગત્ય લાગે મળતો નહોતો મારા શેઠની ઉપર પ્રમાણેની
 રૂપ રેખામાં હું ચક્રચુર હતો ત્યાં શેઠનું આગમન થયું થોડીવાર
 મૌન રહી મને પાસે બોલાવી કહ્યું 'મેંતાજી હું તમારે આજ સુધી
 પચાસ રૂપિયા પગાર અપું છું, પણ અત્યારે માર ત્યાં પેઢીમાં કામ
 આગળ જઇતું નથી તે તમે જુઓ છો, છતાં કામ ફરવું હોય
 તો હવેથી હું તમેને પંદર રૂપિયા બોલા આપીશ, તમારી મરજી
 હોય તો તજી ખુશીથી કામ કરો, નહિ તો આજ સુત્રીનો તમારો
 પગાર લઇ ખુશીથી ચોગવ તાગે ત્યાં જાય!' આમ કહતાં મારી
 જગ્યાએ તવા ઉમેદવાગ આવતા સુન્દરાવની અંજી શેઠે મને બતાવી.
 શેઠના આ શબ્દો સાંભળી હું પણ વિસ્મય પામ્યો શેઠનો કોપીત
 સ્વભાવ અને ઉગ્રરૂપ અને એમનું અવિવેકી ગુમાસ્તાઓ તરફની
 વાતચીત, છેક મારા જેવા જુના જમાનાનો સર્વ સહન કરી
 ચલાવ્યે જતાં! તે હવે તેમને જણાઇ આવશે, એમ ધારી એકારીનો
 ગમત વખત છતાં એ શેઠને નિર્ભય નોકરીનું ઉદાદનજી આવવા
 અથવા તો મારા જેવા સહનશીલતાવાળા ગુમાસ્તાઓની હંમેશની
 યાદ રખાવવા તે વખત નો હું મારા પેટ ઉપર પાટું મારી ન છુટકે
 શેઠથી તે દિવસથી મુકત થયો. એક વખત અચાનક હું મારા જુના
 શેઠની પેઢીએ જઇ ચડ્યો. આ વખતે મારી જગ્યાએ કામ કરનાર
 સુંદરલાલ છેક સ્વદેશી વસ્ત્રો પહેરી બેઠો હતો. વિદેશી વસ્ત્રોનો
 આમ બહીષ્કાર કરી સુંદરલાલ પેઢીમાં સ્વદેશી વસ્ત્રોમાં સજ્જ
 રહ્યા તે એક મને અસૌકીકે જણાયું, પણ તે વખત મેં મારી

શંકાને વગાવી દીધી. તે ગત્રે હું સુંદરલાલને માગ મકાનની યાજુમાં મળ્યો. સુંદરલાલના વંપ પગટાએ મને દિન પ્રતિદિન શકામા નાખી દીધો હતો. આથી આ વખત મેં સુંદરલાલને પુછ્યું “કેમ સુંદરલાલ હમણાં વળી વિદેશી વસ્ત્રોના ગહિષ્કાર કર્યો શું આ વળી ખાદી વાપરવી શરૂ કરી તે શું કહેવાય ?” “આ શું કરું અત્યારે તો નોકરી એવી છે કે ખાદીમાંજ ઠીક છે, કાગળ કે જે વિદેશી શુસાબીત વસ્ત્રો પહેલાની માફક ધારણ કરતો જાઉં તો વળી શેડને પણ મારો ટુંકો પગાર અને મારો જહોળો ખર્ચ તે ઉપર શકા જાય, આથી ન છુટકે મારે તો અત્યારે ખાદી ઠીક છે !” એમ કહી સુંદરલાલ મૌન રહ્યો. મને પણ શેડની રિથિત સાબળવા મન થતા સુંદરલાલને મેં તુરત પુછ્યું. “બીજું કાંઈ શેડ તરફથી નવીન ?” “નવીન શું હોય; હમણાં વળી તેમની માન તરફ વર્તાતી આવતી અસંખ્યતા મારા જેવા માણસ તરફ છેક અયોગ્ય છે, તેમજ હમણાંબેક દિવસ થયા તો મારી પાસે એવી રીતનું અસૌકીક નિયત્ર કામ કઢાવે છે, કે તેમના મનમાં છે કે હું કંટાળીને પલાયન કરી જાઉં ?” એમ કહી સુંદરલાલ નિશ્વાસ નાંખ્યો. હું પણ શેડની આયુક્તીને જાણતો હતો છતાં પુછ્યું “કેમ વળી શું છે ?” આ જુએને બે દિવસ પહેલાં આપણી પેઢીનો ગુમાસ્તો નારણ મોડો આવેલો એટલે ફરજિયાત મારી પાસેજ શેડ પેઢીનું ઝાકું સાફસુફ કરી કઢાવ્યું. “પછી તમે શું કર્યું ?” “શું કરું શેડનું ગુરૂ મત્ર આપવા ઝાકું તે વખત તો હાથમાં જાલવું પડ્યું.” મને સુંદરલાલની આ વાત સાંભળી હસવું આવ્યું; મને હસતો જોઈ સુંદરલાલ આગળ લાંબાવ્યું. “આ જુએને ગઈ કાલે મને કીધું કે મેતાજી જાવ આ અઘો મણુ બટેટા, ત્રણ કોળીજના કુલ અને ડઝન કેળાં આપણે ત્યાં રાખી આવો;

શેઠને મેં તે વખત આ મળ્યો એને માથે ઉપાડી લઈ જવાની
અનિર્લજ્જને ના ન પાડી. આમ મારે તો પેઢીનું નામું લખવું કે
શેઠને જોઈતી સામગ્રીઓ મળુની માફક લાવેજ જવી; આજ
સવારમાં મને કીધું કે મેતાજી જવ આપણે ત્યાંથી દુધનું વામણ
મોટું લઈ આવ્યાં અને છ શેર દુધ લઈ પાછું ગળી આવ્યો; આજ
બપોરે મને કીધું કે મેતાજી માંડે માથું દુખે છે એ ત્રણ ટાંપલાં
ધીમે ધીમે માથા ઉપર મારો તો મને સૂણકા નીકળતા આગમ
થાય; કહો હવે અમારે આવી રીતે કેમ લંબાવવું, તેમાં કોઈ પણ
ચીજ દામ આપી અમારી પાસે બજારમાંથી મંગાવતા હોય તો તો
વિશેષ માફ, કે મળુર જોગ કમીશન વંપારી પાસેથીજ મેળવી લઈએ
પણ જ્યાં શેઠ પોતેજ ખરીદી લાવી આપણને મળુર, દમાજ કે
પોન્ટરની માફક એક જગાથી નાજી જગા પોંચાડવામાજ રોકે ત્યાં
કેમ દામ કંવું તે વિચારો ! આમ કેમ દિવસો વિતાડવા શું કરીએ
વખત નોકરીઓ માટે ખરાબ છે નહિં તો આવા ગૃહસ્થાંતે તો
બોલાવવા પણ જોઈએ નહિં શેઠના આવાં કુતુહલને લઈ કોઈ
ગુમાસ્તો ટકતો નથી તે પણ હવે માગ જાણવામાં આવ્યું. ઠીક
છે આવા નિર્દય શ્રીમંતોને કેમ કેકાણે લાવવા, તેની ચાવી મારી
પાસે છે, અત્યારે જે હું શેઠની આજ્ઞાનું કાંઈ પણ ઉલ્લંઘન કરતો
નથી તેમાં એક ગુપ્ત રહસ્ય રહેલું છે આવા શ્રીમંતોથી અથોગ્ય
વર્તણૂંક કરવી તેમાં હું કાંઈ પણ પાપ માનતો નથી.” આમ કહેતાં
સુદરલાલ વખત થતા જુદો પડ્યો.

*

*

*

અત્યારે ગત્રિના અગીયાર વાગી ગયા હતા, ગજનગર
અમદાવદની મોતી બજારમાં આવેલી તમામ દુકાને ક્યારનીએ

બંધ થઈ ગઈ હતી, અવર જવર ઓછો થઈ જવાથી મોતી બગરનો ધોરી રસ્તો પણ અત્યારે - શાંતબની ગયો હતો. અહિં આવેલી કમીશન એજન્ટની પેઢીઓ, હંમેશાં સાયકાસેજ બંધ થઈ જાય છે. અત્યારે આ વખતે રાત્રીના અગિયારના સુમારે પણ કોઈ દિવસ નહિ ને આજજ પાનાચંદ શેઠની પેઢી ઉઘડેલી જણાઈ, આ પેઢી બહારથી બંધ હોવા છતાં, અંદરની બાજુ ઝાંખો દીવો બળતો જોવામાં આવ્યાથી, આ વખતે મારા નવા શેઠના ઘર તરફ જતાં મારું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાણું, મકાનની એક બાજુ પર પડતી ડોઝમારી ખુલ્લી હતી, મેં તે બારી દ્વારા ખાનગી રીતે પ્રથમ તપાસ કરી તો જણાયું કે પેઢીની અંદર એક ગાદી ઉપર લમણે હાથ દબને વિચારમાં પડેલા, જણે કોઈની રાહ જોતા હોય એમ પેઢીના મુખ્ય ભાગીદાર મારા જુના શેઠ પાનાચંદ એકા હતા. તેમની સ્થાને શેઠની આજ્ઞાની રાહ જોતો અને તેમની ચિંતામાં જણે ભાગ લેતો હોય એમ બતાવતો નારણુ ગુમાસ્તો બેઠો હતો. જરૂર કાંઈ નવા જુની થઈ છે એમ મને જણાયું. શું હકીકત છે તે જણાવવાની જગ્યાસા થઈ; આથી મેં બારણું ખખડાવ્યું અને ગુમાસ્તાએ આવીને તે ઉઘાડતાં મેં અંદર પ્રવેશ કર્યો. દુકાણમાં અધિક માસ પ્રમાણે એકાએક આ પ્રમાણે મારું આગમન પ્રથમ તો પાનાચંદ શેઠને ન રચ્યું. દિલગીરી તો હતીજ તેમાં કચવાટના ચિન્હો ઉમેરાયાં. અને બળતામાં લી હોમાયાની પેડે, દુકાણમાં વધારો થયો; પરંતુ સર્વ જાગણીઓ દબાવી દબને "આવો મેલો વધારો;" કહી પાનાચંદ શેઠે મને આવકાર આપ્યો અને સ્થાને પડેલી એક ખુરશી ઉપર મને બેસાડ્યો.

"કેમ શેઠ! આજ આટલી મોડી રાત સુધી પેઢીમાં! કાંઈ

દિવસ નહિ તે આજે પેઠીની પાછલી જારી ઉઘાડી, તથા અંદર દિવો બળતો જોઈ મને વહેમ પડ્યો અને તેથી મેં બારણાં ઉઘડાવ્યાં આપને તરફી આપી માટે માફ કરજો શેઠ ! તમે જાણો તો છો કે આજ કાલ વખત ખરાબ છે !” આમ કહેતાં હું ચિંતાગ્રસ્ત બેઠેલા શેઠ તરફ જોઈ રહ્યો. પાનાચંદ શેઠે પણ મારી મદદની જરૂર પડશે એમ ધારી કહ્યું. “મેતાણુ આજે અમે પણ જરા ઉપાધિમાં આવી પડ્યા છીએ, ડીક થયું કે તમે આવી ચડ્યા નહિં તો વખતે તમને બોલાવવા પણ માણસ મોકલવો પડતો !” “જુઓ મેતાણુ તમારી જગ્યા ઉપર સુદરલાલને રાખ્યા પછી આજ બે માસ થયા તે પ્રમાણીકપણે મારે ત્યાં પેઠીમાં કામ કરતો આવતો, અને મને તેના હાવભાવ ઉપરથી જરા પણ તેના ઉપર શંકા થતી નહિ, બહુ ખરી પૈસાની લેવડ દેવડ પણ તેજ કરતો આવતો, અને હું પણ તેને મોટી રકમો બેંકમાં ભરવા કે દલાલોને આપવા કે અમુક કામ માટે સંકેતવાયા વગર આપ્યેજ જતો. જાણે એમ બન્યું કે આજ રોજ સાંજના પાંચક વાગ્યાના સુમારે, પેઠી ઉપર ત્રણ ચાર વેપારીઓ અને દલાલો પણ અમુક સોદા માટે બેઠા હતા. એટલામાં ટેલીફોન આવ્યો. ટેલીફોન આવતાં તુરત મેં રીશવર ઉપાડી જોયું તો ટેલીફોન મારા દલાલનો હતો અને મને જણાવ્યું હતું કે :—“રૂપિયા પંદર હજાર લઈ જલદી આવો એક નવી જગ્યા દાણા બજારને નાકે આવેલી છે તેના સોદા હમણાંજ થઈ ગયો !” જવાબમાં મેં જણાવ્યું કે “હું આવુ છું. અથવા પૈસાજ મોકલાવુ છું !” પછી વાત એમ બની કે આજ બે દિવસ થયા મારી તબીયત પણ ખરાબ રહેતી નથી. અને પેઠી ઉપર બેઠેલા બે ચાર વેપારીઓ અને દલાલોના મંડળને પણ વિસર્જન કરવું તે અયોગ્ય લાગતાં,

મેં પોતેજ તીજેરીમાંથી પંદર નોટો એક એક હજારની કાઢી સુંદરલાલને તે કામ પતાવવા આપી અને સુંદરલાલને જણાવ્યું કે "જવ આ પંદર હજાર રૂપિયા દલાલને આપી આવો અને તેની રસીદ પણ લેતા આવજો!" સુંદરલાલ તુરત મારી પાસેથી પંદર હજાર રૂપિયા લઈ તે રૂપિયાની નોટો ખીસામાં નાંખી જગ્યાના સોદાને માટે રવાના થયો. તે વખતે લગભગ સાડા પાંચ થય્યા હતા. તેથી વખતે સુંદરલાલને આવતાં વાર લાગે અને દુકાન કે પેઢી આપણી બંધ થઈ જાય, તેથી મેં પણ પેઢીએજ વાળુ મંગાવીને ક્યું. અને સુંદરલાલ પાછો આવે ત્યાં સુધી દુકાનેજ રહેવું એવો ઠરાવ કર્યો હતો. અને મેતાજી આ પ્રમાણે આઠ વાગ્યા નવ વાગ્યા બારણું વાંચી ખખડે તો હું જાણું કે સુંદરલાલ આવ્યો! ચકલું ફરકે તો એમ જણાય કે, સુંદરલાલ! કોઈની જરાક પગવદ સંભળાય તોય એમજ ધારું કે સુંદરલાલ! કોઈ ગાડીનો અવાજ થાય તો પણ તેજ! એમ મને થાય. રાહ જોતાં જોતાં મારો દમ નીકળી ગયો પણ સુંદરલાલભાઈ તો આવેજ શાના? છેવટે મને લાગ્યું કે કાંઈક નવા જુની હશે. તુરત હું ટેલીફોન ઉપર ગયો. દલાલને ત્યાં ટેલીફોન છે એમ મને ખબર હતી આથી મેં તુરત ટેલીફોન કર્યો ટેલીફોન જોડવા તુરત ઘંટડી વગાડી મેં વાત કરી :—“એકાવ કાણુ? જીહા બેલો? ભાઈ અમારો ગુમાસ્તો મેતાજી સુંદરલાલ પંદર હજાર રૂપિયાની નોટો લઈ તમને આપવો આવ્યો છે, તે તમેને મળ્યા કે નહિ?” “નહિ ભાઈ અહિં તો કોઈ માણસ આવ્યુંજ નથી. અને તમે પણ ન આવતાં સોદો કેન્સલ પણ થઈ ગયો.” મને ધરાસંકો પડ્યો, આગળ વાત કરવાની હોંનત ન જણાઈ મેં વાત કરવી બંધ કરી હવે મને ખાતરી થઈ

કે સુંદરલાલ પંદર હજાર રૂપિયાની નોટોની ધાપ મારી પલાયન કરી ગયો. તુરતજ હું કપડાં પહેરી દલાલને અંગેડે ગયો અને તેમને મળ્યો. દલાલે મને ચોકખું જણાવ્યું કે “તમારો કાંઈ માણસ મારી પાસે આવ્યોજ નથી. અને હું સુંદરલાલને ઓળખતો પણ નથી!” આ શબ્દો સાંભળી તુરત હું દલાલથી ભુદો પડ્યો અને પાછો પેઢી તરફ આવ્યો કે કદાચ સુંદરલાલ રખડીને આવ્યો હોય. પણ પાછો આવતીને જોઈં તો સુંદરલાલ હજી પણ આવ્યો ન હતો. આથી હવે મને ચોકકસ જણાયું કે સુંદરલાલ મેતાજી પંદર હજાર રૂપિયાનો ફંદ દષ ધાપ મારી નાશી ગયો. આમ તેની રાહ જોઈ અત્યારે રાત્રીના સાડા અગીયાર વાગ્યા છે. અને સુંદરલાલની રાહ જોઈ હું અને આ ગુમાસ્તો નારજી બેડા છીએ, હવે શું કરવું તેના વિચારમાંજ હતા એટલામાં ઇશ્વરના મોકલ્યા તમે આવી પહોંચ્યા!”

પાતાચંદ શેઠે તમામ હકીકત અથ ઇતિમને સંજ્ઞાવી, અને હું પણ વિસ્મય પામ્યો માગથી પણ હવે ન રહેવાણું “જુઓ શેઠ આ તમારાં પાપ તમેને નડ્યાં. આમ પંદરકે રૂપિયાનાં પગાર માટે મને પેટ ઉપર પાડું મારતાં તમેને શરમ ન થઈ અને એક અજાણ્યા અવિશ્વાસુને તમેએ સ્થાન આપો કેવી આકત ઉભી કરી?” એમ કહી મેં પણ બળતામાં ઘી હોમ્યું. અને જણાવ્યું કે “શેઠ! બનાવ અજાણ બન્યો છે, હવે ઉંઘમાં રહેવા જેવું નથી. હવે આમ શાત થઈ ન બેસો, હોંશિયાર થાઓ, જાગૃત થાઓ, સુંદરલાલને પત્તો મેળવવાજ જોઈએ. કેસ મહોટો અને મહત્વનો છે. ઉઠો ચાલો આપણે પોલીસમાં જાવર આપીએ અને સુંદરલાલના રહેઠાણે પણ જાઈએ. મેં તેનું રહેઠાણ જોયેલું છે.” શેઠ મારા આ શબ્દો સાંભળી તુરત ઉભા થયા પેઢી બંધ કરી અને રાત્રીના

વખતે અમે સુંદરલાલના રહેઠાણ તરફ ઉપડયા. ગાડી તેના રહે-
ઠાણ આગળ ઉભી રાખી, હું અને શેઠ તે મકાનમાં ગયા. જ્યાં
તેનું ઘર હતું ત્યાં જોતાં તાણું જણાયું આથી હું અને શેઠ
મહારાષ્ટ્રમાં પડયા. બે ત્રણ પાડોસાઓને તે વખતે બારણાં ખેંચડાથી
જગાડયા અને સુંદરલાલનું પુછ્યું તો જણાયું કે "સુંદરલાલ એક
સામ થયા અહિં રેતોજ નથી. અને હવે તેનું ક્યાં રહેઠાણ છે તે
પણ અમે જાણતા નથી." ભાડુતીઓના આ શબ્દો સાંભળી અમે એ
સુંદરલાલનો પતો મેળવવાની આશા ખોષ, અને તેને શોધવો માંડી
વાળ્યો. રાત્રી ધણી વીતી હતી આથી હું પણ શેઠને તેના ગયેલા
પંદર હજાર રૂપિયાનું આશ્વાસન આપતો જુદો પડ્યો. શેઠે પણ
દુરત પોલીસમાં ફરીમાલ નોંધાવી બંગલે ગયા.

સુંદરલાલ પણ પંદર હજાર રૂપિયાની થપાટ આ લોભી કે
લોભાગુ શેઠને આપી છેક પસાયન કરી ગયો. શેઠને પણ પરતાવે
ગયો કે પંદર રૂપિયાના લોભ સાથે જુના પ્રમાણીક મેનાજીને અમ
આપી નવો સુંદરલાલ અળપ્યો રાખ્યો તો પંદર હજારની મુડી
પણ ખોષ અને માણસ પણ ખેંચ્યો. આમ છેક સુંદરલાલનો પતો
લાગ્યોજ નહિ, અને શેઠ પણ પંદર હજાર રૂપિયા ખોષ બેસી રહ્યા.
શેઠના બે ચાર મિત્રોએ સુંદરલાલની અમદાવાદમાં તેમજ અમ
રમળોએ પણ ધણી તપાસ કરી પણ કંઈ વળ્યું નહિ. અને
સુંદરલાલનો પતો લાગ્યોજ નહિ.

પંદર હજાર જેવી મંજવર રકમ શેઠ પાનાચંદને આપી
"ચૂરે દેશીણા" ખાતે ઉધારવી પડી અને સુંદરલાલની અમ
મુક્તિ અને પંદર હજારની અમના શેઠને જીવન પધારત થઈ ગયો.

જવનની જ્યોત બુઝાઈ જશે.

તમારી ભાવિ પ્રજાની ઉન્નતિને માટે, તેમની કેળવણી ભરણ પોસણ અને સગેંભાટે અંદાબસ્ત કરવો એ મનુષ્યની ફરજ છે. દરેક સંઘવાળે વિધવાનાં વીતકો યાદ રાખવા જોઈએ અને દરેક મનુષ્યે વિમો ઉતરાવવો જોઈએ આ માટે ફાયદાદારક અને વિશેષ સગવડતાવાળી ઘણીજ લોક પ્રિય, આખાદ અને આગળ વધતી હિંદી વિમા કંપનીઓ.

શેઠ જમશેદ એન. આર મહેતાને હસ્તક છે. કે જેણે વીમાના ઇતિહાસમાં દરેક રીતે દરેકને ફાયદો અને ફત્તેહ મેળવી આપી છે.

ઉદ્ધાર સરતો માટે પુછાવો:—

શેઠ જમશેદ એન. આર. મહેતા,
મછીમીઆની રોડ,
કરાંચી.

લી પ ટ ન ની ચા હ.

ખુ શબોવાલી, સ્વાલીષ્ટ, ચોખ્ખી ચુંદાયલી તુકશાન
થી નીરાલી રાખવાને ખાસ અમ લેવામાં આવે છે.

દરેક દબામાં એજ ઉત્તમતા રહે છે લીપટનનું નામ
જેકનેજ લેજો

એજન્દો:-

નસરવાનજીની કું.

મચ્છીમીઆની રોડ,—કરાચી.

ઈ રે સ મી ક નો

હરખ-કસ્તુરી-સાબુ

પીઅરલસ ગલીસરીન સાબુ

જાત જાતનાં સાબુઓ સેટો, માથાના ખાલ માટે તેલો

ચામડી માટે પાઉડરો દરેક ઠેકાણે વખણાયલા છે.

મોટા મોટા ઉમરોવા અને ગરીબમાં ગરીબ કુટુંબો પણ

એજ વાપરે છે એવી તેની ચોખ્ખાઈ અને ઉત્તમતા છે

એજન્દો:-

નસરવાનજીની કું.—કરાચી.

સિંધ પેટન્ટ ટાઇલ્સ કંપનીની
જુદી જુદી જાતના સુંદર રંગોની, મનમોહક
આકૃતિઓવાળી. જમીન ઉપર જડવાની

લાદી ઓ

વરસો સુધી વપરાયા છતાં જરાએ ઘસાતી નથી
દિવસે દિવસે સુંદર ઝલક આપતી જાય છે
આજે સિંધમાં તેમજ મુંબઈમાં સર્વે
ઠેકાણે વખણાય છે. વિજાયતના નામીયા
પ્રદર્શનમાં મુંબઈ ઇલાકાના વિભાગમાં
ખાસે અમારી લાદીઓ નાખવામાં આવી હતી
અને તે ઉપર ભારે વજનનો માલ મુકી ઘસડવા
છતાં તે મજબુતીથી ટકી રહી હતી.

ખનાવનાર નસરવાનજી
ની કુંઠ

મછીમીઆની રોડ—કરાંચી.

SHARP'S SUPER-KREEM TOFFEE

શાર્પ એન્ડ સન્સની સુપરક્રીમ ટોફી નાના બાળકો તેમજ
મોટી વયના સ્ત્રી પુરુષો માટે એક પુષ્ટીકારક
ખોરાક છે. બાળકોમાં તે હૃદયવિદ્યાર્થક છે અને
દરેકના ગળવાને પાલવે એટલી કિંમતમાં
સસ્તી છે. ફક્ત ચોખ્ખું માખણ અને
ક્રીમ તેની બનાવટ માટે વાપરવામાં
આવે છે. દરેક જાતના પેકીંગમાં
અથવા દુકાનદારોને ત્યાં મળે છે

—વાપરો—

શાર્પ્સ-સુપર-ક્રીમ

ટોફી.

કરાચી, સિંધ, પંજાબ અને બલુચિસ્તાનના એજન્ટો:—

નસરવાનજીની કુંપની,

મસ્જી મીયાની રોડ,—કરાચી.

દલાલ એન્ડ કું. પ્રોપ્રાઇટર મી. એમ. બી. દલાલ.
પબ્લીક એકાઉન્ટન્ટસ ઓડીટર્સ.

ઇન્કમેટેક્સ એક્સપર્ટ્સ

તમારી ઓફીસના અને પેઢીના હિસાબો અમારી
પાસે ઓડીટ કરાવી તમારા કીંમતી સમયનો મહેનતનો
તેમજ રૂપીયાનો ખચાવ કરો. અમે ગમે તેવા ગુચ્છવણ
ભરેલા અને બી નબોના હાથથી નિષ્ફળ નીવડેલા ઇન્કમ-
ટેક્સ અને સુપરટેક્સને લગતા કેસો અમારા ધર્મોના બહોળા
અનુભવથી તમારાજ લાભમાં પતાવશું.

વધુ સલાહ માટે તાકીદે આજેજ મળો. યા લખો:-

મેર્સિસ એમ. બી. દલાલ એન્ડ કું.

પબ્લીક એકાઉન્ટન્ટસ એન્ડ ઓડીટર્સ

ઇન્કમેટેક્સ એક્સપર્ટ્સ.

બંદર રોડ ગ્લોબ, સીનેમા સામે. કરાચી.

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન.

યુવાનોના માઆપોને યુવાનોના ભવિષ્યની ચિંતા રહે.
યુવાનોને પંગભર થવા ઉત્સાહ હોય, કમાતા જતાં સાથે
આગળ ભણવાની ઇચ્છા હોય

વ્યાપાર ક્ષેત્ર

એવું એક ક્ષેત્ર છે કે જેમાં હરહંમેશ એકાઉન્ટન્ટની,
શોર્ટ હેન્ડ ટાઇપીસ્ટની જગ્યાઓ ખાલી પડ્યાજ કરે છે.
અને નોકરી નજ કરવી હોય તો આજના સમયમાં વ્યાપાર-
રની શરૂઆત કરવા પહેલાં વ્યાપારી શિક્ષણ તો લેવું
જોઈએજ

૩૦૦૦

યુવક વર્ગે સિંધની પ્રથમ વ્યાપારી કોલેજમાં અભ્યાસ
કર્યો, સંગીન વ્યાપારી કેળવણી મેળવી વ્યાપાર ક્ષેત્રમાં
આગળ વધ્યા.

બુક ડીપોઝ શોર્ટ હેન્ડ, ટાઇપરાઈટીંગ, પત્ર વહેવાર વિગેરે.

કારોનેશન કોમરશીઅલ કોલેજ

બંદર રોડ—કરાંચી.

ગવર્નમેન્ટ હીપ્પોમા ઇન એકાઉન્ટન્ટશીની નવી ટર્મ
તા. ૧ લી જુન ૧૯૨૯ થી શરૂ થાય છે.

ધી સીંધીઆ સ્ટીમ નેવીગેશન કું. લીમીટેડ

નીચે જણાવેલા સ્થળો વચ્ચે પંદર પંદર હલાડે
આ કંપનીની સ્ટીમરો સફરો કરે છે.

૧ રંગુનથી મલબાર રસ્તે થઇ મુંબઈ અને કરાચી

૨ રંગુન, મદ્રાસ, કોલોમ્બો

૩ કલકત્તાથી, કાલા પરના બહર રસ્તે મુંબઈ.

૪ રંગુન-કલકત્તા માંગણી મુજબ

નેપીયર રોડ-કરાચી.

શા માટે કડબું મોઢું કરો છો-સાહેબ ?
 તમારા બાળકોને, તમને પોતાને,
 તમારા મિત્રોને, તમારા સંબંધીઓને,
 વારંવાર પેટ સાફ કરવા જીલાબની જરૂર રહે છે
 અને વારંવાર કડબું મોઢું કરવાથી કંટાળી જાય છે
 પરંતુ

આ રહ્યો તેનો અકસીર ઇલાજ !

હમણાજ બહાર પડેલી ! તદ્દન નવી બનાવટ !

મીઠી કેસ્ટર ઓઇલની ચોકલેટ

કેસ્ટોફીન

જીલાબ માટે વાપરો.

સર્વથી સરસમાં સરસ, મીઠાશમાં મધમધતી,
 વગર શકે અસંસ્કારક, મીઠી ખુમારી ઉપજાવતી,
 આ ચોકલેટ ધમ પછાડા કરતાં તમારા બાળકો હોંશે હોંશે
 ખાશે. જેને આપો તે તેને વાપનવામાં જરાપણ આનાકાની
 કરશે નહિ.

ખીંછ કોઈ પણ બનાવટ છોડી કેસ્ટોફીન ખરીદ કરો.

દરેક ટેબલેટ પર કેસ્ટોફીન લખેલ છે.

દરેક કેમીસ્ટને ત્યાંથી મળશે

૨૪ ટેબલેટની શીશીના રૂ. ૧ ૧૦૦ ટેબલેટની શીશીના રૂ. ૩

જથ્થાબદ્ધ માલ રાખનાર, જે. તીરથની કું. કેમીસ્ટ

હિંદુસ્તાનમાં સોલ એજન્ટ:

બંદર રોડ, -કરાંચી

જે. લાલવાની એન્ડ સન્સ

લાલવાની ખીલ્ડીંગ કરાચી

લાલવાણીનું નરવેન્ટાઈન.

આ દવા ઘણા વર્ષ સુધી અનેક પ્રકારના પ્રયોગ વડે પુરે-પુરી ખતો કર્યા પછીજ મામાન્ય વર્ગના ઉપયોગ માટે વેચવામાં આવે છે. આ દવા ખતાવવામાં ખાસ કરીને સંખીઓ, ઝેરકાચડું, લોહું, ફાસફરસ વગેરે ઉપયોગમાં ડેવામાં આવે છે અને તે બધી વસ્તુઓની ઘણી સંભાળથી બરાબર મિત્રાવટ કરવામાં આવે છે. આ દવાના સર્વથી વધારે ગુણુ એ છે કે તમે ગમે તેવો ખોરાક લેશો તો તે તરતજ દબન થઈ જાય છે અને નવું લોહી પેદા થઈ તમામ રગમાં ફેલાઈ નવું બળ અને વીર્ય ઉત્પન્ન થઈ શરીરમાંથી તમામ રોગ જડમુળથી નાશુદ્ધ થાય છે અને તેથી માથાનો દુખાવો અને ચક્કર, બદ્ધજમ્બી, આંખોની ફિકાશ અને કમળેરીનું દર્દ, લોહીનો ખિગાડ, કમરનું દરદ, થાક, સાંધાનો તથા છાતીનો દુખાવો; ગળાની બળતરા, મગજની નબળાઈ વગેરે તમામ જાતની બિમારીઓ દુર થાય છે, ક્ષયની શરૂઆતમાં રહેતા જીર્ણ જવર પર આ દવા અકસીર થઈ પડે છે. સ્કુલ અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ, વકીલો, જાંત, તથા જમીનદાર વગેરે જેમને મગજને શ્રમ આપતું સખત કામ કરવું પડે છે અથવા તો ઘણું કામ કરતાં તરત થાકી જાય છે. તેમના માટે આ દવા ઘણીજ ઉપયોગી અને જરૂરી છે. આ દવા વાપરવાથી તેઓ ગમે તેટલું કામ કરે તો પણ થાકશે નહિ.

પરહેઝ :—ખારી, ખારી, અને તેલવાળી કોઈ પણ ચીજ ખાવી નહિ. કીમત શીશી એકના રૂ. ૨-૮-૦

સોલ એજન્ટ :—જે. તીરથ અને કંપની,
બંદર રોડ, કરાચી.

લાલવાણીનું સાસાપરેલા.

જો કદી તમારું લોહી બગડેલું હોય અને શરીરમાં ચળ આવતી હોય, બળતરી દવામાં ફાયદો ન થયો હોય તો લાલવાણીનું સાસાપેરીલા એકદમ વાપરો.

લોહીના બગાડથી ઝીણી ઝીણી ફેલીઓ અથવા ગુમડાં નીકળે છે જેથી બહુજ એઆરમી થાય છે શરીરમાં સુસ્તી આવે છે, તમામ અવયવોમાં દુખાવો જણાય છે, અને શરીર એકદમ ભારે જણાય છે, ઘણા શમ્સોના ચહેરા પર લાલ ચાંદ્ર થઇ આવી ચહેરા બેડોળ બને છે. એવી હાલતમાં લાલવાણીનું સાસાપેરીલા બહુ ઉપયોગી થઇ પડે છે. દવાના બે નાના ચમચા દીવસમાં ત્રણ વખત લેવાથી લોહી બિલકુલ સ્વચ્છ બને છે. અને ચેહેરા તંદુરસ્ત દેખાય છે. મોઢા પર ખીલ યા ચાંદાવાળાને આ દવા ઘણી અકસીન થઇ પડે છે.

પરહુશ :—ખારી. ખારી, ચીજ ખાવી નહી, દહીં ખટાશથી દુર રહેવું. કીમત બાટલી એકના રૂ. ૨-૮-૦

લાલવાણીનું એગ્યુ મિક્સચર.

લાલવાણીની તાવની દવા.

તાવ માટેની દવાઓ જે બળરમાં મળે છે, તે તાવ આવ્યા પછી લેવામાં આવે છે. વળી ખીજ દવા એવી કડવી હોય છે જ્યાંજા અને સ્ત્રીઓ પીવાનું પસંદ કરતી નથી, લાલવાણીનું એગ્યુ મિક્સચર મને તેટલો જોરથી તાવ આવ્યો હોય તો પણ એક

એ વખત લેવાથી એકદમ વરસેવો આવે છે અને તાવ એકદમ ઉતરી જાય છે; ધણી કેસોમાં એકજ વખત લેવાથી તાવ દુર થાય છે. પીવામાં ઘણી સ્વાદીષ્ટ અને મીઠી લાગે છે, જેથી નાના મોટા બાળકો, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો ઘણી સહેલાઈથી પી શકે છે. એક શીશી બે દરદીઓ માટે પુરતી થઈ પડે છે. જો પેટમાં કબજાન જણાય તો દવા શરૂ કરવા પહેલાં મીઠાનો જીલ્લાય લઈ લેવો. મોટાએ ચાર ચમચા અને નાનાએ બે ચમચા અને નાનાં બાળકોએ એક ચમચો અને એક વર્ષથી ઓછી ઉંમરના બાળકે અર્ધો ચમચો પાણીમાં મેળવી પીવો. કીંમત શીશી એકનો રૂ. ૧-૦-૦

તાવની મોસમમાં પંચાયતો અને ધર્મોદિ દવા આપનારાઓને ઘણા કિંમત ભાવે આપવામાં આવે છે. વધારે ખુલાસા માટે લખી પુછાવવું.

ઈંદ્રધારા

દુનિયામાં જેટલી જેટલી બિમારીઓ છે તે સર્વ માટે ઈંદ્રધારાની એક નાની શીશી બસ છે. મુસાફરીમાં આવજા કરનારા માટે તેમજ ગામડાંઓમાં રહેનારાઓએ આ દવા સાથે રાખવી ખાસ જરૂરી છે, અને દરેક ઘરમાં એક શીશી રાખવાથી ડોક્ટરની બિલકુલ જરૂર પડતી નથી.

આ દવા ઘણી કીંમતી દવાઓમાંથી બનાવવામાં આવે છે.

કીંમત શીશી એકનો રૂપીઓ ૧-૦-૦

ઈંદ્રધારા ફાર્મસીમાં બનેલી.

એજન્ટો:—જે. તીરથ અને કંપની.

લાલવાણીનું ડેપેલેટરી.

વાળ કાઢવાની જુકી.

આ જુકી સિંધના દરેક ગામમાં પ્રસિદ્ધ છે, ગમે તેવા સખત વાળ પણ કાઢી નાખે છે. તેમાં મોટી ખુચી એ છે કે બીજી બળરૂ જુકીઓ માફક તેમાં વાસ બિલકુલ નથી તેમજ તે બળતરા કરતી નથી. તેની ખુશખો સરસ છે. અને તેની અસર બિલકુલ ઠંડી છે. કીમત શીશી એકના રૂા. ૦-૧-૦

વાપરવાની રીત :—પાણીમાં થોડી જુકી મેળવી વાળ કાઢવાને ઠેકાણે લગાડી થોડા વખત પછી કાઢી નાખવી.

સેન્ટો લેક્સ.

ગરમીની દવા

ગરમીની કાષ્ઠ પણ પ્રકારની બિમારી હોય અથવા પેસાબમાં પણ જતું હોય અથવા પેસાબને ઠેકાણે પીડા કે બળતરા થતી હોય તો એકદમ સેન્ટો લેક્સ વાપરવું જેથી બધી તકલીફ દુર થાય છે.

શુભ ભાગના રોગ, ગુરદાનું દરદ, પેસાબની અટકાયત વગેરે તમામ દરદો આ દવાથી દુર થાય છે. એવી બિમારીને છુપી રાખવી નહિ, ઇલાજ એકદમ લેવા જોઈએ નહિ તો પછરાડેથી બહુ તકલીફ પડે છે, અને રોગ અસાધ્ય થઈ પડે છે.

વાપરવાની રીત :--એથી ચાર ટીકડી ત્રણ વખત દાવસમાં પાણીથી લેવી.

પરહેઝ :--ખાટી ચીજ, ચા, દારૂ વગેરેનો ઉપયોગ કરવો નહિ,
કીંમત શી ડાબી ૧ ના રૂ. ૫-૦-૦

આ દવા વિનાયતમાં યંત્ર વડે બનાવવામાં આવે છે અને બનાવવામાં બહુ સંભાળ રાખવામાં આવે છે જેથી બીજાકુલ હાથનો સ્પર્શ થાય નહિ.

ડેન્ટેડાઇન કંપાઉન્ડ.

દાંતની દરેક પ્રકારની બિમારી માટે :-

દાંતમાંથી ખરાબ ગંધ આવતી હોય અથવા દાંતણુ કરતી વખતે કે પાઉડર ચગાડતી વખતે દાંતમાંથી લોહી નીકળતું હોય અથવા દાંત મજબુત ન હોય તો ડેન્ટેડાઇન કંપાઉન્ડ સવારમાં રોજ ૩ વડે દાંત અને પેઢાં ઉપર ધસવું જેથી દાંત એકદમ સફેદ અને મજબુત બનશે અને દુર્ગંધ નીકળતી બંધ થશે તેમજ દાંતમાં પીડા કદી થશે નહિ. યાદ રાખવું કે દાંતની બિમારીમાંથી બીજી ધણી બિમારીએ પેદા થાય છે. જેથી દાંતની સંભાળ માટે ડેન્ટેડાઇનની એક શીશી આજેજ ખરીદ કરી વાપરવાની શરૂ કરો. દાઢતું કેવું પણ દર્દ હશે તો એક ટીપું નાખવાથી દરદ દૂર થશે.

કીંમત શીશી એકનો રૂ. ૧-૦-૦

બનાવનાર :- ડેન્ટેડાઇન કંપની.

સોલ એજન્ટો :- જે. તીરથ અને કંપની,
બંદર રોડ, દરાચી.

પીલ્સ ઇન્ક્રન્ટસ કારમિનેટીવ.

બાળકોની બિમારી માટેનો દવા

નાના બાળકોને પેટ સાફ નહિ આવવાથી અથવા દસ્તધણા આવવાથી અથવા બીજાં કેટલાંક કારણોને લીધે જે જે તકલીફ ઉભી થાય છે તે દુર કરવા માટે ફક્ત પીલ્સ કારમિનેટીવજ અકસોર ઇલાજ પુરવાર થયેલ છે. બાળક જન્મે કે આ દવા જરૂર કામમાં લેવી જેથી બાળકને કાંઈ પણ તકલીફ થશે નહિ, અને હમેશાં આનંદમાં રહેશે.

વાપરવાની રીત :-જરૂર પડતાં ૬ મહીનાથી નાની ઉંમરવાળાને ૧૦ ટીપાં પાણીમાં મેળવી દીવસમાં એક વખત પીવડાવવાં જોઈએ. એક વર્ષ વાળાને ૨૦ ટીપાં દીવસમાં બે વખત ઉપર પ્રમાણે પાવાં. જેને દાંત આવતા હોય તે બાળક માટે આ બહુ અસરકારક છે.

કીંમત શીશી એકનો રૂ. ૧-૦-૦
એજન્ટો :-જે. તીરથ અને કંપની.
બંદર રોડ, કરાચી.

માનઝાન.

હરસ (બવાસીર)ની બિમારી એવી તકલીફ વાળી છે. કે બિલકુલ આરામ કરવા દેતી નથી. માનઝાન મલમ વિભાયતના

પ્રસિદ્ધ ડિવીટના કારખાનામાં તૈયાર થયેલ છે તે એક વખત લગાડવાથી બિલકુલ આરામ થઇ જાય છે. હરસમાં પીડા થતી હોય કે લોહી આવતું હોય તો થોડો મલમ લગાડવો એટલે એક સેકન્ડમાં આરામ થઈ જશે. આ મલમ રોજ લગાડવાથી ઓપરેશનની બિલકુલ જરૂર પડશે નહિ. હજારો માણસો દુનિયામાં આ પ્રસિદ્ધ માનઝાન મલમ રોજ વાપરે છે. અને દરેક શખ્સ આ મલમનાં વખાણુ કરે છે. ઘણા માણસો સેકડો રૂપિયા ખર્ચી ઓપરેશન કરાવે છે. તે ફક્ત આ દવાથી તંદુરસ્ત બની જાય છે.

કીંમત લેગલ સાથની મોટી ટયુબના રૂ. ૨-૪-૦

એજન્ટો :- જે. તીરથ અને કંપની,
બંદર રોડ કરાંચી.

—:૦:—

FER-AR-GLOBINOUS.

ફેર-આર-ગ્લોબીનસની ગોળી.

સ્ત્રીઓને માસિક રૂતુ આવ વધારે વખત થવાથી શરીર કમજોર થઇ જાય છે, અને આખું શરીર ખીળું પડી જાય છે અને કમ તાકાત થઇ જાય છે. મગજ ફરે છે અને ખોરાક પાચન થતો નથી, અને કેટલાક દાખલામાં લોહી સુકાઇ જાય છે, શરીર દુખ્યા કરે છે એ બધા દર્દો માટે આ દવા ઉત્તમ છે, આ દવા વાપરવાથી લોહી એકદમ વધે છે, અને ચહેરો ઘણોજ સારો થઇ જાય છે. આ દવા એક વખત વાપરી ખાતરી કરો.

વાપરવાની રીત :—ખોરાક ક્ષીધા પછી એકજ ગોળી પાણી અથવા દુધ સાથે ખાવી.

આરસેનાઇન કંપાઉન્ડની ટીકડીઓ.

—: મુચના: —

આ ટીકડીઓ મુસાફરો, ધંધાદારીઓ અને બીજાઓને ખાસ ઉપયોગી છે. કારણ કે તે જીભ પર રાખતાં ઝોગળી જાય છે અને તેથી જેમ બીજી પ્રવાહી દવા પીતાં પાણીની જરૂર પડે છે, તેમ આ ટીકડીઓ સાથે પડતી નથી.

બીજી પૌષ્ટિક દવાઓની માફક આરસેનાઇન કંપાઉન્ડ કોષપણુ વખતે ફાયદાકારક છે. ભુખ, સામાન્ય તાકાત કે કુલિવન વધારવા માટે તેનો ચાલુ ઉપયોગ કરવામાં કોષ પણુ જાનની હરકત નથી.

ધણા દહાડાથી લોહી સુકાઇ જવાના કેમમાં (Fer-Ar-Globinosis) “ફેર-આર-ગ્લોબીનસ” લેવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે. પહેલેજ દીવસે તેની તરતજ અદ્દુષ અસર જોવામાં આવે છે.

ધંગાંડમાં બનેલી ૫૦ ટીકડીઓની શીશીની કીંમત રૂપિયા ૩-૦-૦

એજન્ટો :-જે. તીરથ અને કંપની.

બંદર રોડ-કરાંચી.

ફક્ત એક રૂપીઓ માસીક ભરવાથી બાળકના વિહવાને વખતે અને સ્ત્રી પુરૂસના વીમાબ્યાજત કેટલા રૂપીઆ મળે છે તે માટે વધુ હકીકત પુછાવો:—

તારાચંદ પંજાબી,

C/o. એન. એચ. પંજાબી એન્ડ કું.

બંદર રોડ, કરાંચી.

એજન્ટ ફોર :-સિંઘ હિંદુ પ્રોવીડન્ટ ફંડ હોદાબાદ સિંઘ.

અમૃતનો નિધિ-મહાત્માઓની પ્રભાદી સાંજ વર્તમાન
દૃષ્ટીનીકમાં નિત્ય પ્રગટ થતી.

સાદી શિખામણ.

લેખક-મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ.

પુસ્તક-: ૨-૩-૪-૫-૬ કિંમત દરેક ભાગના રૂ. ૨-૦-૦

ખાસલાભ-૭ ભાગ સાથે લેનારને “અર્જુનવાણી” કિંમત ૧૨આના
વાળી બજતોની છુક બેઠા આપવામાં આવશે

ખાસ શિક્ષણ મંદિરના નવા પુસ્તકો.

દરેક ખાળકોને વાંચવા લયક.

હમગણી સચિત્ર કિ. ૦-૮-૦ ખાલહાસ્ય સચિત્ર કિ. ૦-૮-૦

પ્રધાન પુત્રીના પરાક્રમે કિ. ૦-૧૦-૦ દેશદેશની દંત કથાઓ કિ. ૦-૮-૦

મીની માસી કિ. ૦-૬-૦

જહુરાય ખંડીઆ કૃત પુસ્તકો

બુધ્ધિનું બળર કિ. ૧-૪-૦ દેવોને ખુદલા પત્રો કિ. ૧-૪-૦

નવનવી વાતો કિ. ૧-૮-૦ હૃદયની રસધાર કિ. ૧-૪-૦

લોહાણા વીરની વાતો કિ. ૧-૪-૦ દોઢડહાપણુ સાગર કિ. ૧-૮-૦

કવિ શ્રી ખચરદારનું નવું પુસ્તક બજનીકા કિ. માત્ર ૦-૧૪-૦

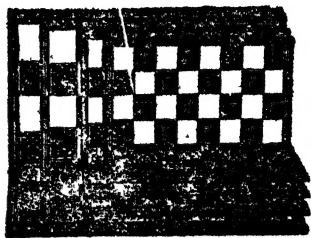
એ સિવાય દરેક પુસ્તકો માટે મળો રૂબરૂમાં

માત્ર એકજ મલવાનુ ઠેકાણુ,

ગુજરાતી બુક સ્ટોલ,

બેડીઆ બજાર કરાચી.

ઈન્ડો ર ગેમ્સ.

ધરમાં એસતાં બાળબચ્ચાને બેઘડી જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપે એવી એસડાફ્ટ, લુડો, સર્પ અને સીડો, પાછરેટ ડ્રાઇવરસલક, સ્કાઉટીંગ અને જાદુની પેટીનો ઉપયોગ કરી તમારાં બાળબચ્ચાને ધરમાંજ આનંદ અપાવો તેમજ સુંદર ફોટોઆલ્બમ સુંદર ફોટો ફ્રેમ, પીકચર પોસ્ટકાર્ડ્સ વગેરે વગેરે માટે પુછો.

સ્વરાજ ફાઉન્ટન પેન.

દરેક પેનની સાથે ગેરંટી આપવામાં આવે છે કે કોઈપણ વખત સ્વરાજ પેન સારી રીતે નહીં લખે, લખવામાં અટકી જાય, સાઠી વધુ અથવા ઓછી આવે, તો અમે વગર ચાર્જ રીપેર કરી આપશું. દરેક પેનમાં ૧૪ કેરેટનું સોનાની નીળ એરીડીયમનોક્ત્રી સાથે આવે છે.

લખવામાં સુંદર, ટકાઉ અને મજબુત છે અમારી દુકાન ઉપર એક વખત પધારી ફાઉન્ટન પેન તપાસી લખ્ખ ખાતરી કરો.

એન. એચ. પંજાબી એન્ડ કું.

બંદર રોડ, કરાચી.

અમર કૃતિઓ.

બનારસના પ્રખ્યાત લેખક બાબુ વૃજનાથ પ્રસાદ અને હાથરસ શીટીના વિખ્યાત સંગીત શાસ્ત્રિ દન્દ્રમનના પંડીત નથારામ શર્માથી પ્રગટ થયેલાં સંગિત અને સમાજ સુધારાનાં પુસ્તકો હિંદી અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં અમારે ત્યાં છુટકે તથા જથાબંધ મળશે. આ સિવાય અન્ય ગુજરાતી તેમજ હિંદી પુસ્તકો મારે પુછો અથવા પુછાવો.

બુકસેલર વીઠલજી કાનજી.

બોલટન મારકીટ પાસે બંદર રોડ કરાંચી.

વાપરો

છગનલાલ કેશવલાલની કુંતુ હંસ છાપ. ગુવાસીકે કુમકુમ અને હસછાપ મેજકે હેર રીમુવર.

સુગંધીદાર મગજને ઠંડક આપનાર મનહર આંબળાનુ તેલ.

પ્રખ્યાત તાતા કંપનીએ તૈયાર કરેલ શુદ્ધ કેકેલેમમાં ઉત્તમ પ્રકારના વસાણામાંથી આ તેલ તૈયાર કરી તેમાં ગ્લીસરાઈન તથા કેન્થારીડીઝ મીક્સ કરવામાં આવ્યા છે જેથી વાળ વધારવામાં ખરી ગયેલ વાળ ફરી નવા લાવવામાં સુવાળા અને કાળા કરવામાં મગજને ઠંડક અને તાજગી આપવામાં આ એક અમુલ્ય તેલ છે બનાવના તથા વેચનાર.

બુકસેલર કાલીદાસ અને મકનજી,

સદરખજાર કરાંચી.

ચ રમા નો ખ જ નો

૧૦,૦૦૦૦

એક લાખ માણસોને એકજ વખતે અમા ચશમા સંપલાદ કરી શકીએ છીએ કારણ કે અમારે ત્યાં બાલુ મોટા સ્ટોક રહે છે. આખા હિંદુસ્થાનમાં અમારે ત્યાંથી ચશમા જાય છે. ડાક્ટરો, ચશમા વાળાઓ દવાવાળા આંખની ધસપીનાલોને પણ અમા ચશમા સંપલાદ કરીએ છીએ.

અમારે ત્યાં પોતાના કારખાનામાં દુનીયાના ઉંચામા ઉંચા ચશમાના કાચ બને છે જે માટે અખિલ ભારત પરિષદમાં અમેને ચાંદ મળેલો છે જે તમારે ચશમાની જરૂર હોયતો અમેને પાઉર્લા મળવામાં તમોનેજ લાભ છે.

ટાકનદાસ હેમરાજ કટારીયા,

બંદર રોડ. કરાચી

